

5012

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ

*κατὰ τὸν τελευταῖον παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας
προκηρυχθέντα διαγωνισμὸν*

6161

ΧΑΡΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ. Φ. καὶ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ

Ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1894

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν κάτωθι ὑπογραφήν μου θεω-
ρεῖται κλοπιμαῖον καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

Α. Δουρίδης

Ἄριθ. Πρωτ. 13090
Διεκπ. 11528

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τὸν κ. **Α. Δ. Κυριακόν**

Ἐχόντες ὑπ' ὄψιν τοὺς νόμους ΑΜΒ' τῆς 22 Ἰουνίου 1882, ΑΧΙ' τῆς 20 Δεκεμβρίου 1887 καὶ ΒΡΑ' τῆς 14 Ἰανουαρίου 1893, τὰ σχετικά Βασιλικά Διατάγματα περὶ διδακτικῶν βιβλίων τῆς μέσης καὶ στοιχειώδους ἐκπαίδευσεως, καὶ τὴν ἐκθεσιν τῆς οἰκείας ἐπιτροπείας, δηλοῦμεν ὑμῖν, ὅτι ἐγκρίνομεν τὴν εἰς τὸν διαγωνισμόν ὑποβληθεῖσαν **Χριστιανικὴν Ἠθικὴν**, ὅπως εἰσαχθῆ ἐπὶ ἐν σχολικὸν ἔτος ἤτοι τὸ προσεχὲς 1894—1895 ὡς μόνον διδακτικὸν βιβλίον διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν γυμνασίων, δημοσίων, δημοσυντηρητῶν καὶ ιδιωτικῶν. Καλεῖσθε δὲ ὅπως ἐκτελέσητε τὰ ὑπὸ τῶν εἰρημένων νόμων καὶ Β. Διαταγμάτων ὑπαγορευόμενα καὶ τὰς ὑπὸ τῆς ἐπιτροπείας ἀναγραφόμενας παρατηρήσεις.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14 Ἰουλίου 1894.

Ὁ Ὑπουργὸς

Δ. Μ. ΚΑΛΛΙΦΡΟΝΑΣ

Ἀλκιβιάδης Ἠλιάδης

Ἄριθ. Πρωτ. 3,045
Διεκπ. 558

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν Κ^{ον} Ἀναστάσιον Δ. Κυριακοῦ
Καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἡ Σύνοδος ἐπιστρέφουσα ὑμῖν τὰ ὑποβληθέντα αὐτῇ
χειρόγραφα τῆς ὑφ' ὑμῶν συνταχθείσης **Χριστιανικῆς**
Ἠθικῆς καὶ **Κατηχήσεως** ἐγκρίνει τὴν δημοσίευσιν
τούτων.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 12 Μαΐου 1876.

- † Ὁ Ἀθηνῶν ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ Πρόεδρος
- † Ὁ Νάξου ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ
- † Ὁ Καρυστίας ΜΑΚΑΡΙΟΣ
- † Ὁ Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας ΑΝΘΙΜΟΣ

Ὁ Β' Γραμματεὺς
(Τ. Σ.) Ἀρχιμ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1

Τί είναι χριστιανική ήθική ;

Χριστιανική ήθική είναι ή έπιστημονική διδασκαλία περί τών ήθών τών εις τόν χριστιανόν προπόντων κατά τās άγιαs Γραφάς. Η χριστιανική δηλ. ήθική έχουσα ώs κυριώτατον αútης οδηγόν τās Γραφάς, εξετάζει όποιοs πρέπει νά ήναι ό βίος του χριστιανού, τίνas κανόνas ήθικοús πρέπει νά ακολουθή, τίνα είναι τά καθήκοντα αútου πρόs τόν Θεόν, πρόs τόν πλησίον και πρόs έαυτόν, τίνas άρετάs πρέπει νά άσκηΐ και τίνas κακίαs νά φεύγη, ίνα ήναι άληθής χριστιανός.

§ 2

Τίς ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ;

Ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς δεικνύεται 1) ἐκ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. Δὲν ὑπάρχουσι σπουδαιότερα καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα διὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ζητήματα ἢ ταῦτα· τίς εἶναι ὁ νόμος, ὅστις πρέπει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου· πότε ὁ ἄνθρωπος πράττει κατ' ἀρετὴν καὶ σύμφωνα πρὸς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα καὶ πότε κακῶς· τί εἶναι δίκαιον, τί εἶναι ἀδίκον· τί ἀγαθόν, τί κακόν· τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Πάντα δὲ ταῦτα εἶναι ἡ ὑπόθεσις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. 2) Ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Σκοπὸς αὐτῆς εἶναι νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸ ἀγαθόν καὶ νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἐκεῖνο μὲν παριστῶσα καὶ δεικνύουσα ὡς τὸν ἀληθῆ προορισμὸν ἡμῶν, τοῦτο δὲ ὡς παρεκτροπὴν καὶ ἀποπλάνησιν. Τίς ἄλλη ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἱερώτερον σκοπὸν ; 3) Ἐκ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀγνοίας τῆς ἠθικῆς. Πόσοι χριστιανοὶ καλούμενοι, ἀγνοοῦντες τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸς καὶ τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ καθήκοντα, ζῶσι βίον ὄλως ἀπάδοντα πρὸς χριστιανούς ! Δὲν ἀρκεῖ μὲν βεβαίως ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ὅπως ἦναι τις ἐνάρετος, καὶ μεταξὺ τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς πράξεως αὐτοῦ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις, ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι πάντοτε ὁ πρῶτος ὅρος τῆς πράξεως αὐτοῦ. Πῶς δύναμαι νὰ πράττω πάντοτε τὰ καθήκοντά μου, ὅταν ἡ ἀγνοῶ ἐντελῶς αὐτά, ἢ γνωρίζω αὐτά κακῶς ; Καὶ ναὶ μὲν ἡ ὅλη χριστιανικὴ ἀνατροφή ἡμῶν καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη θρησκευτικὴ ἡμῶν μόρφωσις ὀδηγεῖ

ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν ἡμῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο μάθημα, τὸ ὁποῖον ὡς κύριον αὐτοῦ ἔργον ἔχει νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῶν καθηκόντων ἡμῶν, καὶ νὰ διδάξῃ ἡμᾶς, ὅποτος πρέπει νὰ ἦναι ὁ βίος ἡμῶν ὡς χριστιανῶν (*).

§ 3

Πῶς διαιροῦμεν τὴν ἠθικὴν ;

Τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διαιροῦμεν εἰς δύο μέρη, τὸ Γενικόν, ἐν ᾧ ἐκθέτομεν τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ ἐξετάζομεν γενικῶς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ, δηλ. τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος, καθ' ὃν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πράττῃ, τί εἶναι καθήκον, τί δικαίωμα, τί συνειδήσις, τί ἐλευθέρᾳ θέλησις, τί ἀρετὴ καὶ τί κακία, καὶ τὸ Εἰδικόν, ἐν ᾧ ἐξετάζομεν εἰδικῶς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ἐκθέτοντες τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πραγματευόμεθα περὶ πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ περὶ προσευχῆς καὶ καλῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ταῦτα διαιροῦμεν εἰς τὸ καθήκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν τοῦ πλησίον· τῆς φιλαληθείας πρὸς

(*) Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς Κατηχέσεως, ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ δεκαλόγου, ἐκτίθεται ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἀλλ' ὅ,τι ἐκεῖ διδάσκεται συντόμως καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς τάξεως, ἀναπτύσσεται ἐν τῇ χριστιανικῇ ἠθικῇ κατὰ πλάτος καὶ εὐμεθόδως.

αὐτὸν καὶ τῆς καθοδηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν· καὶ εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου θεωρουμένου ὡς μέλους τῆς οἰκογενείας, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τέλος τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν ἑαυτοῦ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

§ 1

Τίς ἡ σχέσηις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ;

Ἵνα γνωρίζωμεν, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ, πῶς ἐν γένει ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ κανονίσῃ τὸν βίον του, πρέπει νὰ εὕρωμεν τὸν ὑψιστον ἠθικὸν νόμον, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀκολουθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποῖου νὰ παράγωνται ἀναγκαίως πάντα τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν ταῖς διάφοροις σχέσεσιν αὐτοῦ καὶ ταῖς ποικίλαις περιστάσεσι τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, τίς εἶναι ἡ σχέσηις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, πρὸς οὓς κυρίως ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα αὐτοῦ.

Ὁ Θεός, καθὼς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου ἐν γένει, ὅστις δὲν ἠδύνατο αὐτομάτως νὰ προέλθῃ (τοῦτο θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῇ τις), οὕτως εἶναι καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη παρὰ τοῦ Θεοῦ

ὡς ἡ κορωνίς τῆς κτίσεως, κατ' εἰκόνα Θεοῦ (Γεν. α', 26. β', 7), ὡς δὲ δηλ. πνευματικόν, τ. ἔ. λογικόν καὶ ἐλεύθερον, τὸ ὅποιον ἔχει τὸν προορισμὸν διὰ τῆς δυνα-
 τῆς τελειοποιήσεώς του νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν
 καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐνώσει εὐρίσκει τὴν πλή-
 ρωσιν τῶν ὑψίστων ἑαυτοῦ πνευματικῶν πόθων ἢ τὴν ἑαυ-
 τοῦ μακαριότητα: διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄκρον ἢ ὑψίστον ἀ-
 γαθόν. Οὐ μόνον δ' ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ προι-
 κίσας αὐτὸν διὰ τοσοῦτον ὑψηλῶν δώρων ὑπέδειξεν αὐτῷ
 τοσοῦτον μέγαν προορισμόν, ἀλλὰ καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ
 πατρικῶς, ὡς πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ
 αὐτὸν ἡ Γραφή «πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε',
 16). Εἰς τὸν Θεὸν λοιπὸν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξίν
 του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν· αὐτὸς εἶναι δι' αὐτόν τὸ πρό-
 τυπον πάσης τελειότητος, πρὸς ἣν πρέπει νὰ σπουδάξῃ, τὸ
 ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὅποιον ὀφείλει νὰ τείνῃ, ὁ πατήρ,
 ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται. Ὁ δὲ πλησίον,
 τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ ὁμοιον
 ἡμῖν, φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ δὲ λογικόν καὶ
 ἐλεύθερον μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοῦ προορι-
 σμοῦ νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς τελειοποιήσεώς
 του καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ. Ἡ Γραφή θεωρεῖ πάντας τοὺς
 ἀνθρώπους προελθόντας ἐκ τῆς αὐτῆς πρωτοπλάστου οἰκογε-
 νείας. «Ἐποίησε, λέγει ὁ Παῦλος, ἐξ ἐνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος
 ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Πράξ.
 ιζ', 24). Ὡς λογικοὶ καὶ ἐλεύθεροι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι
 ἴσης ἀξίας. Κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν δὲν διαφέρει
 κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ Ἕλληνας, ὁ δοῦ-
 λος καὶ ὁ ἐλεύθερος, τὸ ἄρσεν καὶ τὸ θῆλυ (Γαλ. γ', 28),
 ἀλλὰ πάντες εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀδελφοί.

Κατὰ ταῦτα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μὲν τὸν Θεὸν εἶναι σχέσις πλάσματος πρὸς τὸν πλάστην, υἱοῦ πρὸς πατέρα, πρὸς ὃν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν, καὶ πρὸς ὃν ὡς πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν δεόν νὰ τείνη, πρὸς δὲ τὸν πλησίον σχέσις πρὸς ὅμοιον πλάσμα πεπροικισμένον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης, δηλ. λογικῆς ἀξίας, ἤτοι σχέσις ἀδελφοῦ πρὸς ἀδελφόν (*).

§ 3

Τίς ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων;

Ἄφου ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ αὐτοῦ ἢ ὁ πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτὸν πατήρ, ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀδελφός, πλάσμα ὅμοιον αὐτῷ, μετὰ τῆς αὐτῆς ἀξίας πεπροικισμένον, ὡς ἠθικὸς νόμος (**), τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ κανονίῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, δύναται ἀναγκαίως νὰ ἐξαχθῇ οὗτος. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτόν. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἐχαρακτήρισεν ὡς ὕψιστον ἠθικὸν νόμον αὐτὸς ὁ Κύριος εἰπών, ὅτι ἐν ταῖς ἐντολαῖς « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλη τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλη τῇ διανοίᾳ σου » καὶ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου

(*) Ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ὑγιᾶ λογικὴν τοιαύτη, τοῦτο ἀναπτύσσεται καὶ ἀποδεικνύεται ἐν τῇ Κατηχήσει. Ὅρα ἡμετέρας Χριστιανικῆς Κατηχήσεως §§ 18 καὶ 19.

(**) Ἡθικὸν νόμον καλοῦμεν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ρυθμίζονται τὰ ἔθη ἢ αἱ πράξεις ἡμῶν.

ὡς σεαυτόν,» ὁλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται (Ματ. κβ', 40). Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν ἀνώτατον ἠθικὸν νόμον πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθμίζῃ τὸν βίον του, πράττων μὲν πᾶν ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ὡς ἀγαθόν, ἀποφεύγων δὲ πᾶν ὅ,τι ἀπάδει ὡς κακὸν ἢ ἁμαρτίαν. Πᾶσαι ἐν γένει αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὸν καθολικὸν τοῦτον νόμον. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ πράττῃ, ὅ,τι ἠδύνη ἀπλῶς τὰς αἰσθήσεις του καὶ ὑπαγορεύεται αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν, ἡ ὅ,τι ἀπλῶς συμφέρεи ἡμῖν καὶ κολακεύει τὸν ἐγωϊσμὸν ἡμῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐγωϊστῶν, ἀλλ' ὅ,τι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑπαγορεύεται ὡς καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, ὡς σύμφωνον δηλ. πρὸς τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην· αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν ἀποκτηνώνει τὸν ἄνθρωπον, καθιστῶσα ἀνίκανον πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἣτις πολλάκις ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῆς ἰδίας εὐπαθείας. Καὶ ἡ τῶν ἐγωϊστῶν δὲ ἀρχὴ ἡ δεχομένη ὡς ὑψιστον νόμον τοῦ βίου τὸ συμφέρον ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τὴν ἀπαιτοῦσαν πολλάκις τὴν αὐταπάρνησιν. Μόνῃ ἡ ἠθικὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, ὀδηγοῦσα εἰς τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς αὐτοθυσίας. Βεβαίως καὶ ἡ πρὸς τὸ ἡδὺ καὶ εὐάρεστον τάσις, εἰς ὃ κινουσιν ἡμᾶς αἱ ἐπιθυμίαι, καὶ ἡ πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν τάσις ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ πλάστου, ἵνα ὑποδοθῶσι τὴν συντήρησιν τῆς σωματικῆς ἡμῶν ζωῆς καὶ ἀσφαλίζωσιν αὐτήν, ἀλλὰ τὰ ταπεινότερα ταῦτα ἐλατήρια πρέπει νὰ ὑποχωρῶσιν ἀπέναντι τοῦ ὑψηλο-

τέρου ελατηρίου τοῦ ἠθικοῦ νόμου τοῦ ἐπιβαλλομένου τῷ ἀνθρώπῳ ὡς πνευματικῷ ὄντι. Ὁ ἄνθρωπος κέκτηται μὲν καὶ σῶμα, ἀλλ' εἶναι κυρίως πνευματικὸν ὄν. Διὰ τοῦτο ἡ σωματικὴ ζωὴ ἐν αὐτῷ πρέπει νὰ ὑπόκηται τῇ ἐν αὐτῷ πνευματικῇ ζωῇ, τὸ σῶμα τῷ πνεύματι (Ματθ. κζ', 41). Τὰ σωματικά ἄρα ἐλατήρια δεόν νὰ ὑπόκηνται τῷ πνευματικῷ ἐλατηρίῳ. Ἡ ἐπιδίωξις τοῦ εὐαρέστου καὶ τοῦ συμφέροντος ἐπιτρέπονται μόνον ἐφ' ὅσον δὲν ἀντίκειται τῷ ὑψίστῳ ἠθικῷ νόμῳ τοῦ πνεύματος, τῇ ἀγάπῃ δηλ. πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον.

§ 6

Πῶς δεικνύεται ὅτι εἶναι ἔμφυτος ὁ ἠθικὸς νόμος τῷ ἀνθρώπῳ ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ. Διότι πᾶς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἔχει ἔμφυτον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ· ἡ συνείδησις του ὑπαγορεύει αὐτῷ ὡς πρακτέον μὲν τὸ ἀγαθόν, φευκτέον δὲ τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ ὁ Παῦλος τὸν νόμον τοῦτον «γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν» (Ῥωμ. β', 16). Ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνέγραψεν αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· διὰ τοῦτο ἐκφράζει τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. Ὁ κατ' αὐτὸν πράττων, πράττει κατ' αὐτὸ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον πάντοτε ἀνεγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος· ὅτι ὑπαγορεύει ἡμῖν σήμερον ὡς ὀρθὸν καὶ δίκαιον, ὑπηγόρευε τοῖς ἀνθρώποις ὡς τοιοῦτο καὶ πρὸ χιλιάδων ἐτῶν, καὶ θέλει ὑπαγορεύει ὡς τοιοῦτο καὶ μετὰ χιλιάδας ἐτῶν. Τὸ κλέπτειν πάντοτε ἦτο κακόν, καὶ θὰ θεωρῆται πάντοτε ὡς τοιοῦτο· τὸ εὐεργετεῖν τὸνναντίον

καλόν· τὸ σέβεσθαι τὸ θεῖον ἀρετὴ· ἢ πρὸς τὸ θεῖον ἀσέβεια κακία. Ἄν ὑπῆρξαν δὲ ἢ ὑπάρχουσιν ἐντελῶς βάρβαροι καὶ ἄγριοι λαοί, παρ' οἷς ἐπικρατοῦσιν ἠθικαὶ ἰδέαι διεστραμμένοι, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διότι ἀνερευνῶντες τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ λάβωμεν αὐτὸν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀγριότητος καὶ βαρβαρότητος, ἣτις εἶναι παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποθηρίωσις, ἀλλ' ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡμερότητος, ἣτις εἶναι ἡ κανονικὴ κατάστασις αὐτοῦ, ἀπαρλλάκτως, ὅπως ἐρευνῶντες τὰς ἰδιότητας φυτοῦ τινος πρέπει νὰ λάβωμεν αὐτὸ ἐν τῇ κανονικῇ του ἀναπτύξει, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ καταστάσει μαρασμοῦ. Ἡ ἀμαρτία καὶ ἡ διαφθορά, ἣτις ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀρξασμένη διεδόθη εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἐξησθένισεν καὶ διέστρεψε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀλλὰ μόνον ἐξησθένισε, δὲν ἀπέπνιξεν ὅλως αὐτήν. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη κατὰ τὸν Παῦλον «φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐποιοῦν» (αὐτόθι). Καὶ αὐτοὶ οἱ βαρβαρώτατοι ἄνθρωποι ἔχουσιν ὅπως δῆποτε ἠθικὰς τινὰς ἐννοίας. Διὰ τοῦ θείου φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Π. καὶ Κ. Δ. καὶ διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς ὁ ἠθικὸς νόμος ἀποκτᾶ ἐν τῷ ἀναγεγεννημένῳ ἀνθρώπῳ πᾶσαν τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ καθαρότητα καὶ ἰσχύον.

§ 7

Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος πρέπει νὰ ἐκπληροῦται μετ' ἐιλικρι-

νοῦς διαθέσεως, ἐξ ἀγάπης δηλ. πρὸς τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ δι' ἄλλους σκοπούς. Ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινα πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς ὃν ἀναφέρεται ἡ πράξις, ἀλλ' ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου, τότε ἡ ἀγαθὴ αὕτη πράξις οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρετὴ τῶν Φαρισαίων, ἣν σφοδρότατα διὰ τοῦτο ἐλέγχει ὁ Κύριος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, οἵτινες τὰ πάντα ἐποίουν «πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις» (Ματθ. 5', 1). Μόνον ὅταν τὸ ἐλαττήριον τῆς πράξεως ἦναι ἀγαθόν, τότε ἡ καθ' ἑαυτὴν ἢ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις εἶναι καὶ ἠθικῶς (ὡς πρὸς τὸν πράττοντα) ἀγαθὴ. Ὅταν τοῦναντίον ὁ σκοπὸς ἦναι κακός, δύναται ἢ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις νὰ μεταβληθῇ εἰς ἠθικῶς κακὴν. Ὅταν πρὸχ. δίδω χρήματα εἰς ἐνδεᾶ τινα, ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν πρὸς πονηρόν τινα σκοπὸν, ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ ὑπὲρ ἐμοῦ λ. χ. τότε μεταστρέφω τὴν εὐεργεσίαν πρὸς αὐτὸν εἰς ἠθικῶς κακὴν πράξιν. Δὲν συμβαίνει ὁμοίως καὶ τὰνάπαλιν· δηλ. οὐσιωδῶς ἢ καθ' ἑαυτὴν κακὴ πράξις δὲν δύναται νὰ μεταστραφῇ εἰς ἠθικῶς ἀγαθὴν, διότι δηθεν ὁ πράττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχεν ἴσως ἀγαθὸν σκοπὸν, καθότι ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα, ὅπως κακῶς ἐδίδασκον οἱ Ἰησοῦται. Δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ ἢ νὰ ἀφαιρέσω τὴν περιουσίαν του, ὅπως εὐεργετήσω ἄλλον· διότι τὸ κακὸν μένει πάντοτε κακὸν καὶ διότι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φιλάνθρωπία ὀφείλεται πρὸς πάντας. Ἡ πράξις λοιπὸν ἵνα ἦναι ἀγαθὴ, πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν ἢ καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν ἢ ἠθικῶς νὰ ἦναι ἀγαθὴ. Οὕτω πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος.

§ 8

Τι εἶναι καθήκον και πῶς διαίρουνται τὰ καθήκοντα ;

Καθῆκον λέγεται πᾶσα πράξις ἐπιβαλλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸν Θεὸν και τὸν πλησίον ἀγάπης. Π. δ. χ. ὁ ἠθικός νόμος μοι ἐπιβάλλει νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς. Τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς εἶναι καθήκόν μου. Τὰ καθήκοντα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς ἀποφατικά και εἰς θετικά· ἀποφατικά εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύουσι τι, οἷον μὴ κλέψης· θετικά τὰ ἐπιβάλλοντά τι, οἷον ἐπαίνει τὰς καλὰς πράξεις τῶν ἄλλων. Ἐπειτα διαίρουνται τὰ καθήκοντα εἰς ἀόλυτα ἢ γενικά και εἰς σχετικά ἢ εἰδικά. Καὶ ἀπόλυτα μὲν ἢ γενικά λέγονται τὰ καθολικά καθήκοντα παντὸς ἀνθρώπου, οἷον ἀγάπα τὸν Θεόν, τῆρει τὰς ὑποσχέσεις σου. Σχετικά δὲ ἢ εἰδικά λέγονται τὰ καθήκοντα τὰ γεννώμενα ἐκ σχέσεων, ἅς ἡμεῖς οἰκειοθελῶς συνήψαμεν, ἢ αἵτινες δὲν ἐπιβαρύνουσιν ἀπολύτως πάντα ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον, οἷον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν ἐταίρων ἐνὸς συλλόγου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον, πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, δύνανται ταῦτα νὰ διαιρεθῶσιν εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον και πρὸς ἑαυτὸν (Μὴ λατρεύης τὰ εἰδῶλα· μὴ ἐπιθυμῆς τὰ τοῦ ἄλλου πραγματα· φρόντιζε περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοός σου και τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου). Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἀποβλέπουσι τὰ καθήκοντα, διαίρουνται εἰς δικαιοσύνης και εἰς φιλανθρωπίας καθήκοντα· και ἐκεῖνα μὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ βλάβῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του (μὴ φονεύσης), ταῦτα δὲ εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν (σῶ-

ζε τὴν κινδυνεύουσαν ἀδίκως ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου)· ἐκεῖνα ἐκδιάζονται καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν νόμων ταῦτα ἀφίνονται εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου ἀνθρώπου, διότι εὐεργεσία βεβιασμένη δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀληθῆς εὐεργεσία. Ἄλλὰ καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ εἶναι ἐπίσης σπουδαῖα καθήκοντα, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως δὲ τῶν δευτέρων δεικνύεται ὁ ἀληθῶς ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθῆς χριστιανός· διότι τὰ πρῶτα δύνανται νὰ τηρῶνται καὶ παρὰ τῶν κακῶν ἐκ φόβου μόνον τῶν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἀπειλουμένων τιμωριῶν· τὰ δὲ δεύτερα προϋποθέτουσι πάντοτε ἀγαθὴν διάθεσιν, σέβας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τὴν μέλλουσαν περιγράφων κρίσιν, κηρύττει ἀξιούς ἀνταμοιβῆς οὐχὶ τοὺς μὴ ἀδικήσαντας ἀπλῶς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τοὺς θρέψαντας τοὺς πεινῶντας, ποτίσαντας τοὺς διψῶντας, συναγαγόντας τοὺς ξένους, περιβαλόντας τοὺς γυμνοὺς καὶ ἐπισκεφθέντας τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ (Ματθ. κε', 31—46).

§ 9

Πῶς διακρίνονται τὰ καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν ἀξίαν;

Τὰ καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν των διαφέρουσι κατὰ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀπαιτουμένου πράγματος, κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ πρὸς δ' ἀναφέροντα προσώπου, κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὴν χρείαν τῶν πρὸς οὓς ἔχομεν τὰ καθήκοντα. Ὅσω εἶναι σπουδαιότερα ἢ ἰδιότης τοῦ ἀπαιτουμένου πράγματος, τοσοῦτον σπουδαιότερον εἶναι καὶ τὸ καθήκον. Πόχ- τὸ καθήκον τοῦ μὴ ἀφαιρεῖν τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον εἶναι πολὺ μεγαλῆτερον τοῦ καθήκοντος τοῦ μὴ ἀφαιρεῖν τὴν

περιουσίαν τοῦ ἄλλου· διότι ἡ ζωὴ εἶναι μεγαλῆτερον ἀγαθὸν τῆς περιουσίας. Ὅσον εἶναι μεγαλητέρα ἡ ἀξία τοῦ προσώπου, πρὸς ὃ ἀναφέρεται τὸ καθήκον, τόσον μεγαλῆτερον εἶναι καὶ τὸ καθήκον. Π.δ.χ., τὸ καθήκον τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἢ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον εἶναι ἀνώτερον τοῦ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχάς· διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ ἦναι ἡμῖν τοσοῦτον σεβαστοὶ ὅσον ὁ Θεός. Καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων, πρὸς οὓς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα, ἐξαρτᾶται ἡ σπουδαιότης αὐτῶν· διὰ τοῦτο ἡ εὐεργεσία πρὸς πολὺν ὄλην εἶναι μεγαλητέρα τῆς πρὸς ἄτομον· διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐεργετουμένων μείζων. Τέλος καὶ ἡ μεγαλητέρα χρεία καθιστᾷ σπουδαιότερον καθήκον τι. Π.δ.χ. ἡ βοήθεια πρὸς κινδυνεύοντα εἶναι μεγαλῆτερον καθήκον τῆς πρὸς δυνάμενον καὶ ἄλλοθεν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας του· διότι ἡ χρεία τοῦ πρώτου εἶναι μεγαλητέρα. Τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν καθηκόντων κατὰ τὴν ἀξίαν πρέπει νὰ λαμβάνῃ τις ἐπιμελῶς ὑπ' ὄψιν, διότι πολλάκις ἐν τῷ βίῳ συμβαίνει σύγκρουσις καθηκόντων, ὥστε εἶναι τις ἠναγκασμένος τὸ μὲν νὰ πράξῃ, τὸ δὲ νὰ παραλείψῃ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ προτιμῶνται τὰ σπουδαιότερα τῶν ἥτερον σπουδαίων.

§ 10

Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα;

Δικαίωμα εἶναι ἡ πρὸς τι ἐξουσία, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος. Καθὼς δηλ. ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους, οὕτως ἐπιβάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνάλογα καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς, ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιοῦμεθα νὰ ἀπαιτῶμεν. Ἡ ἐξουσία πρὸς τὸ ἀπαιτεῖν τι

ἢ οὕτως ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου διδομένη εἶναι δικαίωμα ἡμῶν. Πδχ. καθὼς ἔχω ἐγὼ τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, οὕτως ἔχω παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶ, οἱ ἄλλοι νὰ σέβωνται τὴν ζωὴν μου, ἔχω δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς μου. Καὶ τὰ δικαιώματα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς ἀπόλυτα (ἡ φυσικά) καὶ εἰς σχετικά (ἡ ἐπίκτητα). Τὰ πρῶτα ἔχομεν ἐκ φύσεως. Ἔχω λ. χ. τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίζω τὴν ζωὴν μου. Τὰ δεύτερα γεννῶνται ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκιοθελῶς συνήψαμεν, οἷον δικαιοῦμαι νὰ μετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος ἐταιρείας. Τὰ δικαιώματα ἔπειτα εἶναι ἢ προσωπικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς τὸ πρόσωπον, ἢ πραγματικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράγματα. Τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς τιμῆς ἡμῶν εἶναι προσωπικόν· τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν εἶναι πραγματικόν. Ἄλλη διαίρεσις τῶν δικαιωμάτων εἶναι ἢ εἰς ὀρισμένα, τοιαῦτα δηλ. τὰ ὁποῖα ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου δύνανται νὰ ἐκχιασθῶσι, καὶ εἰς ἀόριστα, τοιαῦτα τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται διὰ νόμων νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐκχιασθῶσιν, ἀφινόμενης τῆς τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν συνειδήσιν ἐκάστου. Τὰ μὲν πρῶτα σκοποῦσι νὰ ἀποσοθῆσωσιν ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν βλάβην καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ δεύτερα σκοποῦσι νὰ ἐλύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας.

Παράδειγμα ὀρισμένου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου· ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ σεβασθῇ τὸ δικαίωμά μου τοῦτο, καὶ θέλῃ νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν περιουσίαν μου, δύναμαι ἐπικαλούμενος ὑπὲρ ἑμαυτοῦ τοὺς πολιτικούς νόμους νὰ διεκδικήσω τὸ δικαίωμά μου, καὶ νὰ ἐκδιάσω τὸν σεβασμὸν του παρὰ τοῦ ἄλλου. Παράδειγμα ἀορίστου δικαι-

ώματος δικαιούμαι να απαιτώ πάντες να με επαινῶσι καλῶς πράττοντα· δὲν δύναμαι ὅμως και να ἐξαναγκάσω αὐτοὺς πρὸς τοῦτο. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν δύναται εἰμὴ μόνον να απαιτῆ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης και τὸν σεβασμὸν τῶν εἰς ταῦτα ἀνταποκρινομένων ὀρισμένων δικιωμάτων. Μόνον δηλ. τὴν πρὸς ἄλλους βλάβην ἀποκρούει ὁ πολιτικὸς νόμος, τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐεργεσίαν και φιλανθρωπιάν καταλείπων εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου· διότι ἡ φιλανθρωπία, ὡς ἐρρήθη και ἀνωτέρω, δὲν θὰ ἦτο φιλανθρωπία, και δὲν θὰ εἶχεν οὐδεμίαν ἀξίαν, ἐὰν ἐξεβιάζετο ὑπὸ τῶν νόμων.

§ 10

Τί εἶναι δίκαιον και τί ἄδικον, τί δικαιοσύνη και τί ἀδικία, τί ἐπιείκεια και τί ἀυστηρότης ;

Δίκαιον εἶναι ἡ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων, ἄδικον δὲ ἡ ἀσυμφωνία πρὸς αὐτά. Δικαιοσύνη δὲ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἡ ἐξίς τοῦ σέβεσθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων· ἀδικία τοῦναντίον ἡ ἐξίς τοῦ περιφρονεῖν και καταπατεῖν τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Τὴν δικαιοσύνην διακρίνομεν εἰς δικαιοσύνην ἐν στενοτέρῳ ἐννοίᾳ ἢ πολιτικὴν και ἀυστηρὰν καλουμένην, ἣτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν πολιτικῶς ἐχθιαζομένων δικιωμάτων, και εἰς δικαιοσύνην καθολικὴν ἢ χριστιανικὴν τὴν ἐκτεινομένην καθόλου εἰς πάντα τὰ δικαιώματα, εἰς τὸν σεβασμὸν και τῶν μὴ ἐχθιαζομένων ἢ τῶν ἀορίστων δικιωμάτων, ἣτις ἀπαιτεῖται παρὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπηγόρευσεν οὐ μόνον τὸ φονεῦειν, ἀλλὰ και τὸ ὀργίζεσθαι

καὶ δυσμενῶς διάκεισθαι πρὸς τὸν πλησίον, οὐ μόνον τὸ μὴ ἐπιорκεῖν ἢ ψευδορκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεύδεσθαι (Ματθ. ε', 21). Ἡ ἀδικία ἢ ἡ προσβολὴ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων, ἐὰν ἦναι μικρά, καλεῖται ἀπλῶς ἀδικημα, ἢ πλημμέλημα, κακούργημα δέ, ὅταν ἐπιφέρῃ μεγάλην βλάβην. Ἐπιείκεια εἶναι τὸ ἀποβλέπειν ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν πάντοτε πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ μὴ δεικνύειν ὑπερακρίβειαν ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἡ δικαιοσύνη δηλ. πρέπει νὰ ἦναι πάντοτε συνδυασμένη μετὰ τῆς φιλανθρωπίας. Πρὸς ὅταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας, ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ ὑποχρέωσιν τινα πρὸς ἡμᾶς, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας δικαιοῦμεθα, ἐὰν ἡμεῖς φιλόανθρωποι, πρέπει νὰ δεῖξωμεν ἐπιείκειαν, καὶ νὰ μὴ ἀπαιτήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριβείας τὸ δικαίωμα ἡμῶν. Ἄλλως θὰ φανῶμεν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι. Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων ἡμῶν. Οὐ μόνον δηλ. δεόν νὰ ἐκπληρῶμεν τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐφ' ὅσον ἡ αὐστηρὰ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν καὶ τι πλεον, ὅταν ἡ χρεία ἢ ἡ ἀσθένεια τῶν πρὸς οὓς τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἀναφέρονται, ἀπαιτῶσι τοῦτο. Ἡ ἐπιείκεια λοιπὸν πρέπει νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὴν δικαιοσύνην· ἄλλως ἢ ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία (*). Πρέπει ὅμως ἡ ἐπιείκεια νὰ δεικνύηται μετὰ συνέσεως, ὅταν δέῃ καὶ πρὸς οὓς δεῖ· διότι δύναται ἡ μεγάλη καὶ ἀλόγιστος ἐπιείκεια νὰ ἐπιφέρῃ μεγάλα κακά, μάλιστα ὅταν ἐφαρμόζηται οὕτως ἀσυνέτως πρὸς ὑφισταμένους ἢ πρόσωπα, ὧν ἀνέλαβέ τις τὴν παιδαγωγίαν καὶ μόρ-

(*) *Summum jus summa injuria.*

φωσιν. Ἡ αὐστηρότης εἶναι ἡ ἄνευ ἐπεικειᾶς δικαιοσύνη, τὸ μὴ λαμβάνειν ὑπ' ὄψιν δηλ. μήτε ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων μήτε ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων μηδὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας.

§ 12

Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων;

Τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα συνδέονται στενότερα πρὸς ἄλληλα. Πᾶν καθήκον συνυπονοεῖ καὶ δικαίωμα τι. Εἰς τὰ δικαιώματα, τὰ ὅποια ἔχει τις ἐπὶ τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας του, ἀντιπαράκεινται τὰ ἀνάλογα καθήκοντα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν του, καὶ ἀντιθέτως εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα αὐτοῦ ἀντιπαράκεινται τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀντιπαράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ὥστε γνωρίζων τις καθήκον τι δύναται νὰ εὕρῃ καὶ τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα, καὶ τὰνάπαλιν.

§ 13

Τι εἶναι συνειδήσις;

Συνείδησις λέγεται ἡ ἐνέργεια ἐκείνη τοῦ νοός, καθ' ἣν κρίνομεν πράξιν τινα ἡμετέραν, ἂν εἶναι σύμφωνος ἢ οὐ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σωτηριώδης αὕτη φωνὴ τῆς συνειδήσεως δικαίως φωνὴ Θεοῦ καλεῖται, διότι παρὰ τοῦ πλάστου ἐνετέθη ἡμῖν ὡς ὁδηγὸς ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ τὸ ἅγιον θέλημα ἐξαγγέλλει. Ἡ συνείδησις πρὸ μὲν τῆς

πράξεως προτρέπει μὲν ἡμᾶς πρὸς αὐτήν, ἐὰν ἦναι ἀγαθή· ἀποτρέπει δ' ἀπ' αὐτῆς, ἐὰν ἦναι κακὴ· καὶ τότε λέγεται προηγουμένη συνειδήσις· μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐὰν μὲν ἡ πράξις ἦτο καλὴ, ἐπαινεῖ ἡμᾶς καὶ συγχαίρει ἢ παρέχει ἡμῖν τὴν καλουμένην ἠθικὴν ἰκανοποίησιν, ἢ ψυχικὴν γαλήνην, ἐὰν δὲ κακὴ, ψέγει καὶ ἐλέγχει, ἢ γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως, καὶ τότε λέγεται ἐπομένη. Ἡ χαρὰ τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ ἠθικὴ ἰκανοποίησις εἶναι ἡ βᾶσις τῆς ἀληθοῦς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου, ἦν καὶ τὰ μεγαλύτερα ἐξωτερικὰ δυστυχήματα δὲν δύνανται νὰ καταστρέψωσιν. Ὁ ἔχων γαλήνην συνειδήσεως, συναισθάνεται, ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ βραβεύει τὸ ἀγαθόν, καὶ εἶναι ἠνωμένος μετ' αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τῷ Θεῷ, ὡς τῷ ἄκρῳ ἀγαθῷ, εὐρηται ἡ τελεία εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦναντίον μακρὰν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἔχθρᾳ πρὸς αὐτὸν εἶναι δυστυχῆς ὁ ἄνθρωπος. Ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως, ἥτις βεβαίῳ τὸν ἄνθρωπον, ὅτι πράττων τὸ κακὸν εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀποστρεφομένου τὸ κακὸν καὶ τιμωροῦντος αὐτό, καθιστᾷ δυστυχῆ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγίστων ἐξωτερικῶν εὐτυχιῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει πρὸ πάντων νὰ ζητῶμεν τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως πράττοντες τὸ ἀγαθόν. Δύναται δὲ ἡ συνειδήσις νὰ ἐπισκοτισθῇ ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ ἀμαρτίας καὶ διαστραφῇ. Διὰ τοῦτο διακρίνουσι πολλὰ εἶδη συνειδήσεως· τὴν εὐλαβῆ ἢ ὑγιᾶ, ὅταν ὀρθῶς κρίνῃ τὰς πράξεις ἡμῶν τὰς τε μεγάλας καὶ τὰς μικρὰς ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν· τὴν εὐρεῖαν, ὅταν μόνον τὰ λίαν μεγάλα ἀδικήματα αἰσθάνηται καί, δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχουσα τὸν ἄνθρωπον, συγχωρῇ αὐτὸν διὰ πολλὰ ἄλλα ἰκανῶς σπουδαῖα ἀδικήματα· τὴν

ἐλαστικὴν, ὅταν ὀτὲ μὲν ἦναι αὐστηρά, ὅταν δηλ. δὲν πρόκηται περὶ μεγάλου συμφέροντος, ὀτὲ δὲ ἐπεικῆς, ὅταν παρουσιάζηται σπουδαῖόν τι συμφέρον· εἰς περιδεῖα, ὅταν περὶ μικροῦ λόγου ἀξίας πραγμάτων θορυβῆται καὶ εὐρίσκηται πάντοτε ἐν ἀμφιβολίαις· καὶ τέλος εἰς φαρισαϊκὴν συνειδήσιν, ὅταν περὶ μόναι τὰ μικρὰ ἐπιδειξέως χάριν δεικνύη μεγάλην αὐστηρότητα, περὶ δὲ τὰ μεγάλα ἦναι ἀδιάφορος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος λέγεται φαρισαϊκὴ συνειδήσις ἐκ τῶν Φαρισαίων, ὀτίνες, καθὼς λέγει ὁ αὐτοὺς ἐλέγξας Κύριος, διύλιζον τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον κατέπινον καὶ ἐκαθάριζον τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἐνῶ τὸ ἔσωθεν ἦτο μεστὸν πάσης ἀκαθαρσίας (Ματθ. κγ', 24). Ὁ τὴν ὑγιᾶ συνειδήσιν κεκτημένος ὀνομάζεται εὐσυνείδητος ὁ τοιοῦτος οὐδὲν πράττει παρὰ συνειδήσιν, πάντοτε σπουδάζων σύμφωνα πρὸς τὴν φωνὴν αὐτῆς νὰ ζῆ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ νὰ πράττη μόνον ὅ,τι εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ὁ ἀσυνείδητος εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ εὐσυνειδήτου· ὁ τοιοῦτος ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀσυνειδήσια αὐτὴ ἐπιτεινομένη δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναληγῆσιν, ἢ τις εἶναι ἡ ἠθικὴ κατάστασις ἐκείνου, ὅστις καὶ διὰ βαρῦτατα ἐγκλήματα δὲν αἰσθάνεται ἄλγος ἢ τύψιν συνειδήσεως. Ἐπι δὲ χείρων εἶναι ἡ κατάστασις τῆς πωρώσεως τοῦ νοός, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος δὲν τύπτεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως πράττων βαρῦτατα ἀμαρτήματα, ἀλλὰ καὶ χαίρει εἰς τὸ κακόν. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα, ἐν οἷς οὐδὲ, ἴσως σχεδὸν συνειδήσεως διασώζεται. Τὴν εὐσυνείδησιν τοῦ πρέπει νὰ σπουδάζῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρῆ καθαρὰν καὶ ζωηράν· εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα δύ-

νανται νὰ συντελέσωσιν ἡ μελέτη τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει ὠφελίμων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βιβλίων, ἡ ἀκρόασις τοῦ θεοῦ λόγου καὶ ἐν γένει ἠθικῶν ὁμιλιῶν, καὶ ἡ μετὰ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων συναναστροφή. Ἐν τῷ βίῳ ἡ ἀληθῆς χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὰ ἐξῆς π ρ α κ τ ι κ ἄ π α ρ α γ γ ἔ λ μ α τ α.

Μέλλων νὰ πράξης τι, ἐρώτα προσεκτικῶς τὴν συνείδησίν σου, ἂν εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν.

Ποτὲ μὴ πράξης ὅ,τι ἡ συνείδησίς σου σοὶ λέγει ὅτι εἶναι κακόν.

Πράττε μόνον ὅ,τι σοὶ λέγει ἡ συνείδησίς σου ὅτι εἶναι ἀγαθόν.

§ 14

Τί εἶναι ἡ ἐλευθέρω θέλησις ;

Ἡ συνείδησις ἐν ἡμῖν δὲν ἤθελεν ἐπαινεῖ μὲν ἡμᾶς, ὅταν πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ψέγει δὲ ὅταν πράττωμεν τὸ κακόν, εἰάν δὲν ἡμεθα ἐλεύθεροι, εἰάν ὅ,τι πράττομεν, δὲν ἦτο προϊόν τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς λογικότητος ἔλαβε παρὰ τοῦ πλάστου καὶ τοῦτο τὸ δῶρον, νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως τὸ πρακτέον (Σοφ. Σειρ. ιε', 14—20) (*). Τοῦτο εἶναι ἡ καλουμένη ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Ἐπ' αὐτῆς

(*) «Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ· εἰ ἂν θέλῃς, συντηρήσεις ἐντολάς, καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας. Παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ, οὐ εἰ ἂν θέλῃς, ἐκτενεῖς τὴν χειρὰ σου ἐναντι ἀνθρώπων ἢ ζωῆ καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὅ εἰάν εὐδοκήσῃ, δοθήσεται αὐτῷ».

δὲ στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις του· ἄνευ αὐτῆς οὐδεμία πράξις εἴτε καλὴ εἴτε κακὴ ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ ἠθικὸς δὲ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ ἀνθρώπος καθὸ ἐλεύθερον ὄν εἶναι ὄν ἠθικόν. Διὰ τοῦτο τὰ κτήνη ὡς μὴ ἐλεύθερα, ἀλλ' ὡς πράττοντα κατὰ ἔνστικτα ἢ ὀρμέμφута τυφλῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, δὲν εἶναι ἠθικὰ ὄντα· αἱ πράξεις των δὲν ἔχουσιν ἠθικὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν· δὲν εἶναι οὔτε ἀξιέπαινα οὔτε ἀξιόμμεμπτα ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτῶν. Τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιρρεάζουσι διάφοροί αἰτίαι, ὅτε μὲν αἱ ἐπιθυμίαι, ὅτε δὲ ὁ ἐγωϊσμός, ὅτε δὲ ὁ ὀρθὸς λόγος, ἀλλ' εἰς πάσας τὰς περιστάσεις ταύτας ὠθεῖται μὲν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν, ἀλλὰ δὲν ἐξαναγκάζεται. Ἄλλως ἤθελε παύσει ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁμοίως ὁ ἀνθρώπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του. Ἐὰν ἐνικήθῃ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του, ἢ εἰς ἐνέδωκεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωϊσμοῦ του καὶ ἐπράξῃ κακόν τι, ψέγει ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται τύψεις συνειδότος. Ἐὰν τοῦναντίον ὑπήκουσεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐπαινεῖ ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται ἠθικὴν ἱκανοποίησιν. Τοῦτο προϋποθέτει, ὅτι πάντοτε ἦτο ἐλεύθερος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Ὁ ἀνθρώπος ὡς λογικὸν ὄν πρέπει νὰ ρυθμίζει τὴν θέλησιν του σύμφωνα πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεώς του, καὶ νὰ μὴ ἀφίνη ἑαυτὸν νὰ σύρηται ὑπὸ τῶν τυφλῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Εἰς τοῦτο αἰσθάνεται ἕκαστος ἐσωτερικῶς ὅτι εἶναι ὑπόχρεως. Ὄταν δὲ συνειθίσῃ τις νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἢ θέλησιν του οὕτως ἀσχομένη καὶ κρατυνομένη, λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπὴν, καθὼς φέρεται πρὸς τὸ κακόν, ὅταν ἐθίσῃ

τις ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν τοῦτο. Τότε ἡ θέλησις εἶναι πράγματι ἰσχυρά, ὅταν ἐκλέγῃ ὅ,τι πρέπει, οὐχὶ δὲ ὅταν ὑπὸ τῶν παθῶν σύρηται αἰχμάλωτος εἰς ὅ,τι δὲν πρέπει.

§ 15

Ἡ ἁμαρτία ἐξήλειψε τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ;

Ἡ ἁμαρτία ἢ ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων διαδοθεῖσα καὶ γενικευθεῖσα ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ἐξήλειψε τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καθὼς δὲν κατέστρεψε καὶ τὸ λογικὸν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἔμεινε καὶ μένει ἄνθρωπος, ἐλεύθερον ὄν, ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του. Τοῦτο συναισθάνεται πᾶς ἄνθρωπος, καὶ περὶ αὐτοῦ βεβαιοῦται ἕκαστος ἐκ τῆς ἰδίας συνειδήσεως. Πρὸς τούτοις πάντα τὰ παραγγέλματα τῆς Γραφῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ μετανοίας καὶ ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς, προϋποθέτουσι τὴν ἐλευθέραν ταύτην θέλησιν. Ὅταν ὁ δεκάλογος (Ἐξοδ. κ') παραγγέλλῃ· οὐ φονεύσεις· οὐ κλέψεις κτλ. προϋπονοεῖ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐκλέγῃ μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Ἡ ἐλευθέρα θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωρίζεται, καὶ ὅταν ὁ Κύριος διδάσκων ἔλεγεν· «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν» κτλ. (Ματθ. ις' 24). Ἡ δὲ Σοφία Σειράχ ῥητῶς λέγει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἴαν θέλησιν τηρεῖ τὰς ἐντολάς καὶ εἰς αὐτὸν ἀπόκειται νὰ ἐκλέξῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν, τὴν ζωὴν ἢ τὸν θάνατον (ιε', 14). Ὅ,τι ἔπαθε μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἢ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μόνον, ὅτι ἐξησθένησεν, ὅτι ἐνῶ δυσκόλως πράττει πᾶν ὅ,τι ὡς πρέπει ὑπὸ τοῦ λόγου ὑποδεικνύεται, ῥέπει εὐκόλως, παρασυρομένη ὑπὸ τῶν παθῶν, πρὸς πᾶν ὅ,τι

ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένου ἠθικοῦ νόμου (Ῥωμ. ζ', 21). Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως, διὰ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἀναπλάσεως κρατῦνεται ἐν τῷ ἀγαθῷ ἢ θέλησιν ἡμῶν, ἀποκτῶσα τὴν ὑγιᾶ αὐτῆς κατάστασιν. Τὴν πεπλανημένην γνώμην, ὅτι ἡ ἁμαρτία ἐξήλειψεν ἐντελῶς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἶχεν ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Ἀύγουστινος καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐδίδαξαν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ.

§ 16

Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων.

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἐλεύθερον καὶ πράττει οὐχὶ κατὰ βίαν καὶ ἀνάγκην ἀλλ' ἐλευθέρως, φέρει τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του. Ἡ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος εἰς τινα λέγεται καταλογισμὸς τῆς πράξεως. Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ τούτου παρατηροῦμεν τὰ ἐπόμενα· 1) Ἐκεῖνο μόνον τὸ ἔργον δύναται νὰ καταλογισθῆτιν, τὸ ὁποῖον οὗτος ἔπραξεν ἐλευθέρως. Ἐὰν κατὰ λάθος τὸ ὁποῖον μοὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ προῖδω, ἢ ἐξαναγκασθῆς παρ' ἄλλου, ἔδραψά τινα παρὰ τὴν θέλησίν μου, δὲν δύναται ἡ βλάβη αὕτη νὰ μοὶ καταλογισθῆ. 2) Ὅσοι μικρότερα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμὸς. Τὴν ἐλευθερίαν ἐξασθενοῦσι καὶ σμικρύνουσι τὴ ἀγνοία, ὁ φόβος, τὰ πάθη, ἢ συνήθεια. Διότι ὁ ἐν ἀγνοίᾳ εὐρισκόμενος ἢ τελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ πάθους τινός, ὀργῆς πῶχ., ἢ παρασυρόμενος ὑπὸ ἐπικρατούσης κακῆς συνηθείας δὲν πράττει ἐντελῶς ἐλευθέρως. 3) Ὅσοι μεγαλύτερα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον ὁ κα-

τα λογισμὸς μεγαλήτερος. Τοῦτο ἐννοεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρου. 4) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῆς σπουδαιότητος τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένης ὑποχρεώσεως. Ὁ ὑβρίζων π.δ.χ, τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἀμαρτάνει βαρύτερον τοῦ πράττοντος τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα πρὸς ξένον τινά. 5) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῶν δυσχερειῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου. Πδχ. ὁ κατατρυχόμενος ὑπὸ πενίας καὶ ὁμως τίμιος δεικνυόμενος ἐν τῇ διαχειρήσει ξένων χρημάτων εἶναι μᾶλλον ἀξιέπαινος τοῦ τιμίου πλουσίου.

§ 17

Τί εἶναι ἀρετή;

Ἀρετὴ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἐξίς τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, δηλαδὴ ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ ἀκριβῆς πληρωσις πάντων τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ ὁ σεβασμὸς πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων. Ἡ ἀρετὴ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπισμόν, διότι ἀληθῆς λογικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ μὴ κινούμενος ὑπὸ μόνων τῶν ἐπιθυμιῶν του καὶ τῶν ἐγωιστικῶν ἐνστικτῶν ὅπως τὰ κτήνη, ἀλλ' ἀκολουθῶν ὡς ὑψιστον ὁδηγὸν τὸν λόγον καὶ τὴν συνείδησιν, τὰ ἐπιβάλλοντα αὐτῷ ὡς ὑψιστον ἐλατήριον τῶν πράξεών του τὸν ἠθικὸν νόμον τῆς ἀγάπης. Διὰ τῆς ἀρετῆς ὑψοῦται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἀπλῶς σωματικῆς, κτηνώδους ζωῆς εἰς τὴν πνευματικὴν, ἠθικὴν, ἀληθῶς ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ἡ ἀρετὴ ἵνα ᾖ ἀληθὴς πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἐπόμενα ἰδιώματα. 1) Πρέπει νὰ ᾖ περιληπτικὴ πάντων τῶν καθηκόν-

των. Διότι δὲν ἀρκεῖ τὰ μὲν τῶν καθηκόντων νὰ πράττηται, τῶν δὲ νὰ ἀμεληθῇ, νὰ ἦναι πῶς καλὸς πατήρ, ἀλλὰ κακὸς πολίτης. Ἡ τελεία καὶ ἀληθὴς ἀρετὴ δὲν εἶναι μονομερής. 3) Πρέπει νὰ ἦναι ἀμετάβλητος καὶ ἀρτερική. Μία ἀγαθὴ πράξις ἀπαξ γενομένη δὲν συνιστᾷ ἀρετὴν· αὕτη δεικνύεται πάντοτε· εἶναι τοιαύτη καὶ σήμερον καὶ αὔριον καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ· πράττεται οὐ μόνον ὅταν ἦναι εὐκολοῦς, ἀλλὰ καὶ ὅταν μεγάλαὶ δυσχέρειαι πρέπη νὰ ὑπερνικηθῶσιν· ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀπέκτησε τὴν ἕξιν τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ εἶναι ἐνάρετος καὶ ὅταν πρόκηται νὰ ὑποστῇ μεγάλας ὑλικὰς ζημίας. 3) Πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργός, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἀγαθῶν ἔργων· ἢ ἐν λόγοις ἀρετὴ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀξίαν· τὸ νὰ λαλῇ τις ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ νὰ πλέκη λαμπρὰ ταύτη ἐγκώμια, οὐ μόνον δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλὴς ἐνδείξις ἀκραιφνοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἐνίοτε μαρτυρεῖ μᾶλλον τὸναντίον· διότι φαῦλοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁμιλοῦσι πλείοτερον περὶ ἀρετῆς. Τὰ ἀγαθὰ ἔργα λοιπὸν εἶναι τὰ μαρτυροῦντα τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν. « Ἐὰν ἀδελφός ἢ ἀδελφή, λέγει ὁ Ἰάκωβος (6', 15) γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὡς τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἶπη δὲ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ἵπαγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε, καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος; » 4) Πρέπει νὰ ἦναι καθαρὰ, δηλ. νὰ γίνηται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὅταν ἡ ἀρετὴ γίνηται διὰ φόβον ἢ δι' ὠφέλειαν ἢ διὰ δόξαν, τότε δὲν ἔχει ἀξίαν τινα. Τότε ἡ ἀρετὴ κατατιβάσκει εἰς μέσον ἀπλοῦν τῶν σκοπῶν ἡμῶν. Τοιαύτην ἀρετὴν δύνανται νὰ ἀσκῶσι καὶ οἱ χεῖριστοι τῶν ἀνθρώπων.

§ 18

Εἶναι δυνατὴ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελεῖα ἀρετὴ;

Ἡ τελεῖα ἀρετὴ εἶναι ἀνέφικτος τῷ ἀνθρώπῳ, οὐσα ιδιότης τοῦ Θεοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν εἶναι ὁ μόνος ἀληθῶς «ἀγαθός» (Μάρ. ι', 18). Ὁ ἄνθρωπος σπεύδει μόνον καὶ ὀφείλει νὰ σπεύδῃ πρὸς τὴν τελείαν ταύτην ἀρετήν. Ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ τῆς ἀρετῆς ὁ ἄνθρωπος ἔχει νὰ παλαίσῃ πρὸς πολλὰ προσκόμματα, ἰδίως δὲ πρὸς τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας καὶ πρὸς τὴν φιλαυτίαν ἑαυτοῦ. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρὶν μορφωθῆ ἐπικρατοῦσιν αἰ κτηνώδεις ὀρμαὶ τῆς φιλαυτίας καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες σκοπὸν ἔχουσι τὴν συντήρησιν τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ γένους, κατὰ μικρὸν δὲ καὶ μετὰ δυσκολίας ἀναπτύσσεται καὶ ἐπικρατεῖ ὁ πνευματικὸς βίος ἢ τὸ κράτος τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐννοοῦντος τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἀνήκει καὶ εἰς ἀνώτερον ἠθικὸν κόσμον, οὗ τοὺς νόμους τοὺς ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ὑπαγορευομένους αὐτῷ πρέπει νὰ τηρῇ. Αἱ ἐπιθυμίαι πολλάκις ἐλκύουσι τὸν ἄνθρωπον ἐναντίον τοῦ καθήκοντος, δύνανται δέ, ἐάν τις παραδοθῆ τυφλῶς εἰς αὐτάς, νὰ ἀποκτήσωσι μέγα κράτος ἐπ' αὐτοῦ καὶ νὰ ὑποδουλώσωσιν ἐντελῶς αὐτόν. Ἡ ἐγκράτεια διὰ τοῦτο, τὸ νὰ ἦναι τις κύριος τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτοῦ καὶ χαλινόνῃ ταύτας συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἢ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων ἀρετῶν. Καὶ ἡ φιλαυτία σύρει πολλάκις τὸν ἄνθρωπον εἰς πράξεις κακὰς καὶ ἀπομακρύνει ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς. Ἀρετὴ εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὸ πράττειν πάντοτε κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον· ὁ ἐγώιστῆς τούναντίον καὶ φιλαυτος ὡς κανόνα τῶν πράξεών του

ἔχει τὸ ἴδιον καὶ μόνον τὸ ἴδιον συμφέρον. Ἡ αὐτὰ πάρ-
 νησις εἶναι ἡ ἀρετὴ ἢ σώζουσα ἀπὸ τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τῆς
 φιλαυτίας. Ταῦτα λοιπὸν εἶναι τὰ κυριώτατα τῆς ἀρετῆς
 προσκόμματα παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, αἱ ἐπιθυμίαι, ὅταν δὲν δα-
 μάζωνται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεως, καὶ ἡ πρὸς
 ἑαυτὸν ἀγάπη, ὅταν ὑπερβαίνῃ τὰ πρέποντα ὄρια, τ. ἔ. ἡ
 φιλαυτία. Τὰς δυσχερείας τῆς ἀρετῆς ἐξέφραζον οἱ ἀρχαῖοι
 λέγοντες, ὅτι «κόποις τὰ καλὰ κτῶνται», ἡ δὲ
 Γραφή τοῦτο σημαίνουσα, λέγει ὅτι εἶναι «πλατεῖα ἡ
 πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν
 καὶ πολλοὶ εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς, στενὴ δὲ ἡ πύλη
 καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἢ ἄγουσα εἰς τὴν ζωὴν» (Ματθ. ζ',
 13). Ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος ὡς ἀγῶνα περιγράφων τὴν
 ἀρετὴν, παραγγέλλει τοῖς χριστιανοῖς νὰ «ἀναλάβωσι
 τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἀντιστῶσι τῇ ἡμέρᾳ
 τῇ πονηρᾷ, περιζωσάμενοι τὴν ὁσφὺν αὐτῶν ἐν ἀληθείᾳ καὶ
 ἐνδυσάμενοι τῶν θώρακα τῆς δικαιοσύνης» (Ἐφεσ. 5', 16).
 Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ τῆς ἀρετῆς μεγάλως ἐνι-
 σχυόμεθα ἐκ τῶν παραδειγμάτων ἐξόχου ἀρετῆς,
 ὠντινων μνημονεύει ἡ ἱστορία, καὶ μάλιστα ἡ ἱερά. Ἰδίως
 δὲ πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν τελειότατον τῆς ἀρετῆς
 τύπον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, «ὅστις ἀμαρτίαν
 οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» καὶ
 ὅστις χάριν τοῦ θελήματος τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς ἐθυσίασεν
 ἑαυτὸν πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου, «ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπο-
 γραμμόν, ἵνα τοῖς ἔχγουσιν αὐτοῦ ἐπακολουθήσωμεν» (Ἀ'
 Πέτρ. 6', 21). Κατορθοῦται δὲ ἡ τῷ ἀνθρώπῳ ἐφικτὴ
 ἀρετὴ, ἔάν τις οὐ μόνον διδαχθῇ τί εἶναι τὸ
 ἀγαθὸν ἢ τὸ καθήκον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐθισθῇ καὶ ἀσκηθῇ
 εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν. Διὰ τῆς ἀσκήσεως ταύτης ἐθίξε-

ταί τις νὰ περιστέλλῃ τὰς ἑαυτοῦ ὀρμὰς καὶ ἀνθίσταται εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ἢ δὲ θέλησίς του λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπὴν. Εἰς τὴν ἀρετὴν εἶναι κατὰ ταῦτα ἀναγκαῖα οὐ μόνον ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ στήριξις ἐν αὐτῷ, ἡ ἔμπνευσις τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτό, ἡ καλὴ διάθεσις. Καὶ ἡ μὲν γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιτυγχάνεται διὰ καλῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐκπαίδευσεως, ἡ δὲ ἕξις ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἄσκησις ἐν αὐτῷ ἀποκτᾶται πρὸ πάντων διὰ καλῆς οἰκιακῆς ἀνατροφῆς καὶ διὰ συναναστροφῆς μετὰ εὐσεβῶν καὶ ἐναρέτων ἀνθρώπων.

§ 19.

Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν;

Κακία εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἡ ῥοπὴ πρὸς τὸ πρᾶττειν πάντοτε τὸ κακόν. Ἡ κακία εἶναι τὸ ὅλως ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς. Μία μόνη κακὴ πράξις λέγεται ἀμαρτία. Ἡ κακία εἶναι ὑποδούλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ εἰς τὸν ἐγωϊσμόν καὶ ἐντελῆς ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ κακὸς ὡς κανόνα τῶν πράξεών του ἔχει τὸ ἡδύνον τὰς αἰσθήσεις του ἢ τὸ συμφέρον ἐν γένει, κωφεύει δὲ ἐντελῶς πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἣτις ἐπιβάλλει αὐτῷ τὸ καθήκον. Διὰ τῆς κακίας καταπίπτει τις εἰς ἀποκτήνωσιν, διότι τὰ κτήνη τὰ στερούμενα λογικοῦ κινοῦνται μόνον ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ ἐνοστίκτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ὁ ἐν κακίᾳ ζῶν ζῆ μόνον τὴν κατωτέραν, σωματικὴν ζωὴν, ἀγνοεῖ δὲ τὴν ἀνωτέραν, πνευματικὴν, ἠθικὴν ζωὴν. Τὰ κρατῦνοντα τὴν κακίαν εἶναι κυρίως τέσσαρά τινα, ἡ κακὴ ἀγωγή, ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας, ἡ κακὴ καὶ

διεστραμμένη ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ τὰ κακὰ
 παραδείγματα ἢ αἱ κακαὶ συναναστροφαί. 1ον Ἡ κακὴ
 ἀγωγὴ δύναται νὰ βλάψῃ μέγας τὸν ἄνθρωπον· διότι ἡ
 ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι λίαν εὐπλάστος, καὶ καθὼς πλάσσεται
 τις ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, τοιοῦτος συνήθως γίνεται σὺν τῷ
 χρόνῳ. Ὁ παῖς μὴ ἔχων ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ
 πράττει, καθὼς βλέπει, καὶ τὰ παραδείγματα τοῦ πατρὸς ἢ
 τῆς μητρὸς του εἶναι τὰ πρῶτα καὶ σπουδαιότατα μαθήματα
 τῆς ἠθικῆς, τὰ ὅποια λαμβάνει. Ὅταν λοιπὸν βλέπῃ κακὰ
 παραδείγματα ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ δια-
 φθαρῇ. Μάλιστα δὲ εἶναι μεγίστη ἡ ἐπιρροὴ τῆς μη-
 τρὸς, ὑφ' ἧς τὴν παιδαγωγῆσιν τελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Διὰ
 τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, ὅτι ἀνδρῶν φημισθέντων ἐπ' ἀρετῇ
 μητέρες ὑπῆρξαν ἀγιώταται γυναῖκες, οἷον τοῦ Χρυσοστόμου
 ἢ Ἀνθοῦσα, τοῦ Αὐγουστίνου ἢ Μόνικα, Γρηγορίου τοῦ Να-
 ζιανζηνοῦ ἢ Νόννα καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου τοῦ μητρο-
 πολίτου Καισαρείας ἢ Ἐμμέλεια. Τούναντίον πολλῶν περι-
 βοήτων κακούργων αἱ μητέρες ὑπῆρξαν κακούργοι. Εὐτυχεῖς
 ὅσοι ἐμπνέονται ἐκ παιδικῆς ἡλικίας παρὰ τῶν μητέρων
 αὐτῶν τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει ἀ-
 γάπην. 2ον Ἡ ἑλλησις ἔπειτα τῆς θρησκευτικῆς
 καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας κρατύνει ἐν τῇ κακίᾳ.
 Διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ᾔνοι τις εὐσεβὴς καὶ ἐνάρετος,
 ὅταν οὐδέποτε ἐδιδάχθη τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν
 καὶ τὸν πλησίον, ὅταν οὐδέποτε προετράπη εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ
 ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ἡ διδασκαλία τοῦ λαοῦ εἶναι εἰς
 χεῖρας τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν σχολείων. Ἡ ἐκκλησία,
 εἰς ἣν εἶναι κυρίως ἀνατεθειμένη ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ
 μόρφωσις τοῦ λαοῦ, ἔχει καθήκον μέγιστον νὰ κηρύττῃ πρὸς
 αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας καὶ νὰ ὀδηγῇ

αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἐν τοῖς σχολείοις δὲ πρέπει νὰ θεωρῆται πρῶτιστον μέλημα οὐχὶ ἀπλῶς ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοῦς τῶν μαθητῶν διὰ γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ μόρφωσις τοῦ ἤθους αὐτῶν, τὰ δὲ μαθήματα τὰ κυρίως τείνοντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ) δεόν νὰ τιμῶνται ὡς τὰ πρῶτιστα. Ὅταν ἡ ἐκκλησία σιγᾷ, ὅταν τὸ κήρυγμα δὲν ἀκούηται καὶ ὁ λαὸς μένη θρησκευτικῶς ἀμόρφωτος, ὅταν τὰ σχολεῖα δὲν στηρίζωσιν εἰς τὴν εὐσεβείαν καὶ τὴν ἀρετὴν, τότε οὐδόλως παράδοξον, ὅτι οἱ λαοὶ διαφθείρονται καὶ ἡ κακία θριαμβεῖ. Ζον Καθὼς βλάπτει ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, οὕτως ἐπιβλαβὴς εἶναι καὶ ἡ κακὴ ἢ διεστραμμένη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία. Ἡ χειρίστη, ἀλλὰ καὶ συνηθεστάτη διαστροφή τῆς θρησκείας εἶναι, ὅταν παρίσταται αὕτη ὡς σύνολον ἐξωτερικῶν τελετῶν καὶ ἑθίμων, ὧν ἡ ἀπλὴ τήρησις νομίζεται, ὅτι ἀρκεῖ, ἐνῶ ἡ θρησκεία εἶναι ἡ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα, ἡ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δεικνυομένη, καὶ μόνον ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης εὐσεβείας εἶναι ἡ λατρεία καὶ πᾶν ὅ,τι ὡς ἐξωτερικὸν ἑθιμον συνεδέθη μετὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς θρησκείας ὡς ἀπλῆς ἐξωτερικῶν τύπων συνηθείας συνεπάγεται τοῦτο τὸ μέγιστον ἄτοπον, ὅτι πολλοὶ νομίζοντες ἑαυτοὺς εὐσεβεῖς καὶ θρησκους, διότι ἀπλῶς καὶ μηχανικῶς τοὺς τύπους τῆς θρησκείας ἐκτελοῦσιν, εἶναι ἄλλως ἄνθρωποι ἄσπλαγχοι καὶ ἄδικοι. Ὁ ἀληθῶς εὐσεβὴς πρῶτον πρέπει νὰ δείξῃ τὴν εὐσεβειάν του διὰ τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, καὶ ἔπειτα ἔχουσιν ἀξίαν αἱ προσευχαὶ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι «οὐχὶ ὁ λέγων, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν

τοῦ ἐν οὐρανοῖς» (Ματθ. ζ', 21). Ἄλλαχού δὲ λέγει ἡ Γραφή ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ «ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Ματθ. θ', 13). ὁηλ. πρὸ πάντων ζητεῖ παρά τῶν ἀνθρώπων ἔργα φιλάνθρωπίας καὶ τότε εἶναι δεχταὶ καὶ αἱ δεήσεις αὐτῶν. Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ λησμονήσωσιν οἱ διδάσκαλοι τῆς θρησκείας. 4ον Τέλος τὰ κακὰ παρὰ δειγμάτων καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφαί*) ἐννοεῖται ὅτι διαφθείρουσι μεγάλως τὸν ἄνθρωπον διότι τὸ παράδειγμα, λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ῥητορικῆς τέχνης, ἀσκεῖ μεγίστην ἐπιρροὴν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπειροτέρων καὶ ἀκριτοτέρων ἀνθρώπων, οἵτινες μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ, μιμοῦνται πᾶν ὅ,τι βλέπουσι, παρὰ τῶν ἄλλων πραττόμενον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐμπειροτέρων καὶ συνετωτέρων. Διότι ὅταν τις εὐρίσκηται πάντοτε μετὰ διεφθαρμένων ἀνθρώπων, οἶονεὶ φθείρεται ἐκ τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαιρας, ἐν ἣ ζῆ. Κατὰ μικρὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον βλέπει καταπατούμενον καὶ περιυβριζόμενον παρὰ τῶν περὶ αὐτόν, ψυχραίνεται· ἡ εὐσέβεια ἐκλείπει· ἡ ἀρετὴ σαλεύεται καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέρχεται τὸ πλήρες ἠθικὸν ναυάγιον. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορινθ. ιε', 33), κατὰ τὸν ἑλληνα ποιητὴν Μένανδρον· «Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί,

Φθείρουσιν ἦθη χρῆσθ' ὀμιλίαι κακαί.»

*) Σημ. Ἐπειδὴ βλέπτουσιν αἱ κακαὶ συναναστροφαί, δεόν νὰ ἀνχιστρέφῃται τις μετὰ ἀγαθῶν καὶ τοιοῦτους νὰ ἔχη φίλους. Φιλία εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα ἀγάπη πρὸς τινα πρόσωπα, ὧν τὰ προτερήματα καὶ ἡ ἀρετὴ εἴκυσαν ἡμῶν τὴν συμπάθειαν. Ἡ φιλία ἡ στηριζομένη οὐχὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν προτερημάτων καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν φίλων, ἄλλ' εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἀπλῶς εἰς ἡμᾶς εὐχάριστοι ἢ ὠφελίμοι, εἶναι ψευδής. Εἶναι μέγα εὐτύχημα τὸ ἔχειν φίλους, οἵτινες ἐν μὲν ταῖς εὐπραγίαις γίνονται κοινωνοὶ τῆς εὐτυχίας ἡμῶν, ἐν δὲ ταῖς δυσπραγίαις παραμυθοῦσι καὶ στηρίζουσι.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ
ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Α'

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

§ 20.

Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία;

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς πρῶτιστον καθήκον τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν (§ 5). Τὴν ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων ἢ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ αἰτία πάντων, ἐκεῖνος, εἰς ὃν χρεωστούμεν οὐ μόνον τὴν ὑπαρξίν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' οὗ ὡς τῆς πηγῆς παντὸς ἀγαθοῦ ἔχομεν καὶ πᾶν ἄλλο ἀγαθόν. Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν Θεόν καλεῖται εὐσέβεια. Εὐσεβὴς εἶναι τις, ὅταν ἔχη ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ ἀπὸ καρδίας ἀσπάζεται τὰς περὶ Θεοῦ ἀληθείας· ὅταν ἦναι ἀπὸ ψυχῆς προσκεκολλημένος εἰς τὸν Θεόν ἢ ἀγαπᾷ αὐτόν· καὶ ὅταν ἐν πάσῃ περιστάσει

τοῦ βίου ἔχη τὴν πεποιθησίν του εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἢ ἐλπίς ἡ εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιλαμβάνονται καὶ ἐκδηλώσεις αὐτῆς εἶναι ἡ πίστις, ἡ ἀγάπη (*) καὶ ἡ ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν προϋποθέτει τὴν εἰς αὐτόν πίστιν· διότι ὁ μὴ πιστεύων δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν· συνεπάγεται δὲ ἡ ἀγάπη τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα, διότι, ἐπειδὴ συνδεόμεθα διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐννοοῦμεν, ὅτι εἰς τὴν πρὸς αὐτόν ἀγάπην ἡμῶν ἀνταποκρίνεται ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, ὡς ὄντος παναγαθοῦ πατρός, ἐλπίζομεν εἰς τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιέχεται μὲν καὶ ὁ φόβος πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τιμωρὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἶσθημα εἶναι κατώτερον, εἶναι ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς εὐσεβείας, ὑπὲρ ἣν ὕψοι τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ τὴν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ. « Ἡ τελεία ἀγάπη, λέγει ἡ Γραφή (Α΄ Ἰωάν. δ', 18) ἐξωβάλλει τὸν φόβον ». Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ τὸν φόβον ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη. Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ δεικνύωμεν ἐν ὄλω τῷ βίῳ ἡμῶν, ὅστις δέον νὰ ᾔηται σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ γραπτὸν ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς κηρυττόμενον. Ὁλόκληρος ὁ βίος ἡμῶν πρέπει νὰ ᾔηται εὐσεβής. Ὅταν δὲ τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν δεικνύωμεν καὶ διὰ λόγων ἢ προσευχῶν πρὸς τὸν Θεόν, τότε ἀποτελεῖται ἡ λατρεία. Ἡ εὐσέβεια οὐδέποτε

(*) Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια· ἐν στενοτέρᾳ, κυρίᾳ ἐννοίᾳ καλοῦμεν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν τὴν κλίσιν καὶ προσκόλλησιν τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

πρέπει νὰ παύη ὑπάρχουσα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καὶ νὰ φανεροῦται δι' ἐναρέτου βίου, ἡ λατρεία τοῦναντίον δύναται νὰ γίνηται μόνον καθ' ὠρισμένους καιροῦς.

§ 21.

Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν:

Πίστις πρὸς τὸν Θεὸν λέγεται ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποίθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ πασῶν ἐν γένει τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ὅσαι διὰ τε τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς εἶναι ἡμῖν γνωσταί. Ἡ πίστις ἐν γένει, ἡ παραδοχὴ δηλ. ἀληθείας τινός, δύναται νὰ στηρίζηται ἢ ἀπλῶς ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τοῦ κύρους τοῦ λέγοντος αὐτήν, καὶ τότε καλεῖται ἱστορικὴ πίστις, ἢ νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς λογικότητος τῆς ἀληθείας ἢν πιστεύομεν, τῆς συμφωνίας δηλαδὴ αὐτῆς πρὸς τὰς γνωστὰς καὶ παραδεδεγμένας ἀληθείας τοῦ νοῦς ἡμῶν καὶ τότε λέγεται λογικὴ πίστις. Ἡ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστις εἶναι συνάμα καὶ ἱστορικὴ καὶ λογικὴ. Εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας πιστεύομεν πρῶτον, διότι διδάσκονται παρὰ ἀξιόπιστων καὶ μέγιστον κύρος ἐχόντων ἀνδρῶν, τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς· οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἱεροὶ καὶ ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἅγιος· ἀπέθανον δὲ ὑπὲρ ἐκείνων, ἅτινα ἐδίδαξαν, ἡ δὲ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων των, ἐπειδὴ ταῦτα περιέχουσι τὰς καθαρωτάτας καὶ ὑψίστας περὶ Θεοῦ, θρησκείας καὶ ἠθικῆς ἐννοίας ἢ τὴν τελειοτάτην ἀποκάλυψιν τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν πίστιν, ὅτι βεβαίως οὗτοι ἐνεπνεύσθησαν καὶ ἐφωτίσθησαν ἄνωθεν, ὅπως γράψωσι τὰ ἱερά αὐτῶν βιβλία, διότι πᾶν ὅ,τι

μέγα και ύψηλόν εἰς τὸν Θεὸν φυσικῶς ἀποδίδει ὁ ἄνθρωπος. Διὰ πάντα ταῦτα ἔχομεν δικαίως πεποίθησιν εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν, εἰς τὸ κῦρος τῆς διδασκαλίας των. Δεύτερον πιστεύομεν εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας, διότι εἶναι λογικαὶ καὶ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς γνωστὰς καὶ ὡς ἀληθεῖς ἀνεγνωρισμένας ἰδέας τοῦ νοῦς ἡμῶν. Διότι πιστεύοντες 1ον εἰς τὸν Θεὸν ὡς ποιητὴν τοῦ κόσμου καὶ Πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, 2ον εἰς τὴν θεῖαν αὐτοῦ πρόνοιαν, ἣτις κυβερνᾷ καὶ διευθύνει τὰ πάντα, 3ον εἰς τὴν πνευματικὴν φύσιν τῆς ψυχῆς, 4ον εἰς τὸν προορισμὸν ἡμῶν εἰς τὸ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἡμῶν, καὶ γίνωμεν ἄξια τέκνα τοῦ οὐρανοῦ ἡμῶν πατρὸς καὶ ὁμοιάσωμεν πρὸς αὐτόν, 5ον εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Σωτῆρα τοῦ κόσμου καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὅστις κατήλλαξεν ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεὸν διὰ δὲ τῆς θρησκείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης, ἣν ἰδρυσεν, ὠδήγησε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν ἀγιασμόν, καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος τοῦ ἐμπνεομένης ἐκκλησίας του ἐνεργεῖ ἔτι καὶ νῦν τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν ἐκάστου ἡμῶν, καὶ 6ον εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν καὶ μέλλουσαν κρίσιν (καὶ αὗται εἶναι αἱ θεμελιωδέστεραι ἀλήθειαι τοῦ χριστιανισμοῦ), πιστεύομεν εἰς ἀληθείας, εἰς ἃς ἀναγκαζόμεθα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Διότι θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῶμεν τὰ ἐναντία, δηλ. ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀλλ' ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐπλάσθη τυχαίως· διότι ἡ λέξις τύχη οὐδὲν σημαίνει, καὶ καθὼς θὰ ἦτο μωρὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἰκία τις ἐγινε τυχαίως, οὕτω μωρὸν θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν, ὅτι τυχαίως ἐγένεν ὁ κόσμος, ὅστις εἶναι μετὰ τσαύτης σοφίας καὶ ἀρμονίας κατεσκευασμένος· καὶ ἡ

ἠθικῆ δὲ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀποτρέπουσα ἀπὸ τῶν κακῶν, προτρέπουσα δὲ εἰς τὰ ἀγαθὰ μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνωτάτου νομοθέτου καὶ δικαίου κριτοῦ. Ὁμοίως ἀδύνατον νὰ δεχθῆ ὁ λογικὸς ἄνθρωπος ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον, κατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην καὶ δὲν προνοεῖ περὶ αὐτοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἣν ἀναγκαίως αὐτῷ ἐν τελείῳ ἀποδίδει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον ὕλη, διότι ἡ ὕλη δὲν σκέπτεται οὐδὲ θέλει· ἡ νόησις καὶ ἡ θέλησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐλλείποντα ἀπὸ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν ἐν αὐτῷ ψυχῆς ὡς πνευματικῆς οὐσίας. Ὡσαύτως δὲν εἶναι ὀρθόν, ὅτι προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπολαύῃ μόνον τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, διότι τοῦτο εἶναι προορισμὸς τῶν κτηνῶν, ὁ λογικὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι ἔχει ἄλλον ὑψηλότερον, πνευματικώτερον προορισμόν, τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπειτα δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἔσωσε τὸν κόσμον, διότι ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τὸναντίον· διότι διὰ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠλλοιώθη ἡ ἠθικὴ ὄψις τοῦ κόσμου καὶ ἀνεμορφώθη οὗτος θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς· δι' αὐτῆς κατηργήθη ἡ εἰδωλολατρεία καὶ διεδόθη πανταχοῦ ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· ἐξέλιπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς κοινωνίας, ἣν ἐδείκνυον πρὸ πάντων τὰ θεάματα τῶν θηριομαχιῶν, καὶ τὰ ἦθη ἐγένοντο φιλάνθρωπότερα, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἀναρίθμητα φιλάνθρωπικὰ καθιδρύματα τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν· ἔπαυσεν ἡ δουλεία καὶ ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἀδελφότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· ἐμετριάσθη σπουδαίως ἡ ἀκολασία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφρονύνη καὶ ὑψώθη ὁ οἰκογενειακὸς βίος. Καὶ τέλος εἶναι πλάνη τὸ ὅτι, ἂν τε ἀδικήσῃ τις ἐν τῷ κόσμῳ

τούτω ἄν τε πράξῃ ἐναρέτως, δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζώῃ ἢ τιμωρίαν ἢ ἀνταμοιβήν, διότι τοῦτο λέγει ἢ συνειδήσις ἐκάστου ὅτι εἶναι ἀδύνατον, ὡς ἄδικον. Τότε θὰ ἦτο ἄδικος ὁ Θεός, ὅπερ εἶναι παράλογον. Διὰ τοῦτο οἱ μέγιστοι νόες τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν εὐσεβεῖς (*). Μόνον δὲ ὁ ἄφρων κατὰ τὴν Γραφὴν λέγει, ὅτι δὲν εἶναι Θεός (Ψαλ. ιγ', 1). Ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ ἀσυνειδησία ἄγει εἰς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν· ἡ ἀληθοῦς σοφία καὶ ἡ χρηστότης τοῦναντίον ὁδηγεῖ εἰς τὴν πίστιν. Ἀφρονες καὶ ἀμαθεῖς ἢ διεστραμμένην ἔχοντες τὴν διάνοιαν συνήθως ἀρνοῦνται τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρόνοιαν, ἀνίκανοι ὄντες ἀπὸ τῆς θεωρίας τῶν τοσοῦτον πανσόφως δεδημιουργημένων δημιουργημάτων νὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὸν δημιουργὸν καὶ τὴν πρόνοιάν του. Ὁ ὑγιῆς νοῦς τοῦναντίον καὶ μάλιστα ὁ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθοῦς παιδείας πεφωτισμένος βλέπει πανταχοῦ ἐν τῇ φύσει τὸν Θεὸν καὶ ἐννοεῖ τοὺς λόγους τῆς Γραφῆς «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» (Ψαλ. ιη', 2). Ὡσαύτως καὶ ὁ ἀσυνείδητος καὶ διεφθαρμένος ἄνθρωπος εὐκόλως ἀπιστεῖ, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ κωφεύῃ εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς του, ἥτις κηρύττει Θεὸν ὡς ὑψιστον νομοθέτην καὶ δίκαιον κριτὴν καὶ μέλλουσαν ζωὴν, ἐν ἣ ἡ κακία θέλει τιμωρηθῆ, ἡ δὲ ἀρετὴ θέλει ἀνταμειφθῆ· αἱ μεγάλαι αὐταὶ ἀλήθειαι τῆς

(*) Τὰς θελιώδεις ιδέας τῆς θρησκείας καὶ ἠθικῆς τὸν Θεὸν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασία αὐτῆς, παρεδέχθησαν καὶ ὑπεστήριξαν οἱ σφώτεροι ἄνδρες τοῦ κόσμου, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Κικέρων, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Καρτίσιος, ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Οὐόλφιος, ὁ Κάντιος, ὁ Σχελίγγιος, ὁ Ἰακώβης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἔξοχοι φιλόσοφοι.

συνειδήσεως παράττουσιν αὐτὸν καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεὶ νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ ἀπιστία παρακολουθεῖ λοιπὸν τὴν ἀσυνειδήσιαν καὶ διαφθοράν· τὸναντίον ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἀρετὴ ἀρέσκεται εἰς τὴν πίστιν· ὁ ἐνάρετος καὶ χρηστὸς θέλει νὰ ὑπάρχῃ Θεός, νὰ ὑπάρχῃ μέλλουσα ζωὴ, ἵνα ὑποστηρίξηται τὸ ἀγαθὸν κατὰ τῆς κακίας καὶ ἐπὶ τέλους θριαμβεύῃ κατ' αὐτῆς.

§ 22.

Τίνα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς πίστεως;

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς πίστεως εἶναι μεγάλα. Πρῶτον φωτίζεται δι' αὐτῆς ὁ βίος ἡμῶν. Αἱ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀλήθειαι εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες ἐξηγοῦσι τὸ αἰνίγμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὸ πρὸς τί ὁ κόσμος καὶ πόθεν, τίς ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου, τίς ὁ προορισμὸς αὐτοῦ καὶ ὁ νόμος τοῦ βίου του, καὶ τί τὸ τέλος τοῦ βίου τούτου. Ὁ πιστεύων γνωρίζει, ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐποιήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξ ἀγάπης ὡς ἀποκάλυψις τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἐπλάσθη παρ' αὐτοῦ ὡς εἰκὼν αὐτοῦ καὶ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ τελειοποιηθῇ κατὰ μικρὸν καὶ ὁμοιάσῃ κατὰ τὴν ἀγαθότητα πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ· ὅτι ὡς νόμον τοῦ βίου πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, καὶ ὅτι ἡ παρούσα ζωὴ δὲν εἶναι ἡ μόνη, ἀλλ' ὑπάρχει διὰ τὸ πνεῦμα καὶ πέραν τοῦ τάφου ζωὴ, ζωὴ αἰώνιος. Αἱ ἀλήθειαι αὗται, αἵτινες φωτίζουν καὶ ἐξηγοῦσι τὸν ἀνθρωπίνον βίον, μένουσιν ἄγνωστοι τῷ ἀπίστῳ. Ὁ ἀπιστος ἀνθρώπος, ὁ ἀρνούμενος τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, εὐρίσκεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς ἐν σκότει. Ὡς τὰ κτήνη ἀρκοῦμενος εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν σωματικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν

καὶ ὡς μόνον σκοπὸν τοῦ βίου του τιθέμενος τὴν πρόσκαιρον ἡδονήν, ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὸν ἀνώτερον ἠθικὸν βίον καὶ δὲν αἰσθάνεται ὑψηλοτέρας πνευματικὰς ἀνάγκας. Δεύτερον ἡ πίστις ἠθικοποιεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐξημερόνει αὐτόν. Διότι ἐνῶ ἡ ἀπιστία ὡς νόμον τοῦ βίου ἐννοεῖ τὸ ἡδὺ ἀπλῶς ἢ τὸ συμφέρον καὶ ὁδηγεῖ ἀναγκάτως εἰς τὸν ὑλισμὸν, δηλ. τὴν τυφλὴν ἀπόλαυσιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἢ τὸν ἐγωϊσμόν, ἢ εὐστέβεια, ἡ πίστις δεικνύει ὡς νόμον τοῦ βίου τὴν καθαρὰν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. Ἐνῶ ὁ πιστὸς ἔχει ὡς πρόγραμμα τοῦ βίου του τὸ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεὸν σου καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν », « Πράττε πάντοτε ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον, ἔσο εὐσεβής, δίκαιος καὶ φιλόανθρωπος πρὸς πάντας, » τὸ πρόγραμμα τοῦ ἀπίστου εἶναι « Φάγωμεν, πίωμεν, αὔριοι γὰρ ἀποθνήσκομεν. » Ἐπειτα ἠθικῆ ἄνευ πίστεως εἶναι ἀδύνατος· διότι καθὼς πᾶς νόμος προϋποθέτει νομοθέτην, δικαστὴν καὶ ἐκτελεστὴν αὐτοῦ, ἄλλως δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἰσχύν, οὕτω καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου ἐγγεγραμμένος οὐδεμίαν ἐννοίαν καὶ ἰσχὺν ἔχει ἄνευ Θεοῦ νομοθέτου, δικαστοῦ καὶ τιμωροῦ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ. Διὰ τοῦτο μετὰ τῆς πίστεως ἦτο ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν πάντοτε καὶ ἡ ἠθικὴ συνδεδεμένη, καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς πίστεως συνεπήνεγκε καὶ τῆς ἠθικῆς τὴν ἀπώλειαν. Πρὸς τούτοις δὲ ἡ πίστις ὑποστηρίζει τὴν ἠθικὴν καὶ διότι ἐξεγείρουσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα ἐμπνέει προθυμίαν πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὡς τῆς ἐκφράσεως τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς Θεὸν πλήρη ἀγάπης καὶ πρότυπον πάσης τελειότητος, ἀγαπᾷ ἀναγκάτως αὐτόν, καὶ ἐκ τῆς ἀ-

γάπης ταύτης κινούμενος, εὐχαρίστως πράττει τὰς ἐντολάς αὐτοῦ. Γνωρίζων δὲ ὅτι ὁ Θεὸς ὡς ἅγιος θέλει τὸ ἀγαθὸν καὶ προστατεύει αὐτό, ἐνθαρρύνεται ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀρετῆς. Ἐχων διὰ τοῦτο τὴν πεποιθησιν, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ θριαμβεύσῃ ἐπὶ τέλους, δὲν ἀποδειλιᾷ ἐνώπιον οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως ἐκ μέρους τοῦ κακοῦ. Ὁ ἄπιστος τὸναντίον καὶ ἐὰν γνωρίσῃ τί εἶναι ἀγαθόν, στερεῖται ὁμῶς τοῦ ἐλατηρίου τῆς ἀγάπης καὶ τῆς προθυμίας πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ· οὐδαμῶθεν δὲ προσδοκῶν προστασίαν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀποθαρρύνεται ἐκ πάσης τυχαίας ἀντιστάσεως. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ πιστὸς εὕρισκει τέρψιν ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῆς ἀρετῆς καὶ ἀγωνίζεται θαρραλέως ὑπὲρ αὐτῆς, ὁ ἄπιστος θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀφόρητον βᾶρος καὶ ἐγκαταλείπει αὐτὴν ἐν τῇ πρώτῃ δυσκολίᾳ. Τρίτον ἢ πίστις ἐνθαρρύνει τὸν ἄνθρωπον ἐν ταῖς δυσχερείαις τοῦ βίου καὶ παραμυθεῖ ἐν ταῖς θλίψεσιν αὐτοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς Θεὸν πατέρα πλήρη ἀγάπης πρὸς τὰ πλάσματα αὐτοῦ, προνοοῦντα περὶ αὐτῶν καὶ προστατεύοντα πάντοτε τὸν ἄνθρωπον, ἀναγκαίως ἐλπίζει εἰς αὐτὸν καὶ πέποιθενεῖς τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐν ταῖς δυσχερείαις τοῦ βίου θαρρεῖ καὶ δὲν ἀπελπίζεται. Πλήρης δὲ ὢν τοῦ θάρρους τούτου καὶ τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν θεῖαν ἀντίληψιν, ὑπερνικᾷ πολλάκις τὰς μεγίστας δυσκολίας, αἵτινες τὸν ἄπιστον καὶ ἀπελπιν ἤθελον ἐντελῶς ἀποθαρρύνει. Ἐὰν δὲ συμβῶσιν αὐτῷ θλίψεις καὶ δυστυχήματα, ἐπειδὴ πιστεύει, ὅτι οὐδὲν γίνεται ἄνευ τῆς παραχωρήσεως τοῦ Θεοῦ, οὕτινος αἱ βουλαὶ εἶναι ἀνεξιχνίαστοι καὶ ἀνεξερεύνητοι, δέχεται ἀγογγύστως, ὡς τὸ τέχνην τὰς πατρικὰς τιμωρίας, διότι πάντοτε καὶ ἐν πᾶσι θέλει νὰ γίνηται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πίστεως

ἀγαθὰ συνελόντ' εἰπεῖν αὕτη φωτίζει τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου καὶ λύει τὸ ἀίνιγμα αὐτοῦ· ἠθικοποιεῖ δὲ τὸν ἄνθρωπον, διότι προβάλλει αὐτῷ ὡς νόμον τοῦ βίου τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἐξηγεῖ τὸ φαινόμενον τοῦ ἠθικοῦ νόμου, δεικνύουσα τὸν Θεὸν ὡς νομοθέτην καὶ φρουρὸν τοῦ νόμου τούτου, καὶ ἐμπνέει φόβον μὲν πρὸς πᾶσαν παράβασιν αὐτοῦ, προθυμίαν δὲ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, καὶ θάρρος κατὰ πάσης ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ ἀγαθοῦ· καὶ τέλος ὑποστηρίζει τὸν ἄνθρωπον ἐν ταῖς δυσχερείαις τοῦ βίου καὶ παραμυθεῖ αὐτὸν ἐν ταῖς θλίψεσιν αὐτοῦ. Διὰ τὰ καλά ταῦτα λέγει περὶ αὐτῆς ὁ Π α Ὑ λ ο ς· «Χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ.» (Ἑβρ. ια', 6).

§ 23.

Ἐποῖα εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν Θεὸν πίστις;

Ἴνα ἦναι ἀληθὴς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις πρέπει νὰ ἦναι: 1) Δογικὴ, δηλ. δέον νὰ πιστεύωμεν μετὰ λόγου, μὴ ἀναμιγνύοντες μετὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς θρησκείας πράγματα ἄσχετα πρὸς αὐτήν καὶ μὴ ἀποδεχόμενοι τυφλῶς πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. 2) Πρέπει νὰ ἦναι σταθερά. Ὁ ἀληθῶς πιστεύων ἐμμένει πάντοτε εἰς τὰς πεποιθήσεις του καὶ ὑπερμαχεῖ αὐτῶν, χάριν δὲ αὐτῶν εἶναι ἕτοιμος τὰ πάντα νὰ θυσιάσῃ. Τοιαύτην σταθερότητα πίστεως εἰς τὸν Θεὸν ἔδειξαν οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες κατεδιώχθησαν καὶ χάριν τῆς πίστεως ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ τελευταῖον καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον. 3) Ἡ πίστις πρέπει νὰ ἦναι περιληπτικὴ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν τῶν ὡς τοιούτων καὶ ὑπὸ τῆς Γραφῆς καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως δεικνυομένων. Δὲν ἔχει ἀληθῆ πίστιν ἐκεῖνος,

ὅστις ἐπιπολαίως καὶ αὐθαιρέτως κρίνων, τινὰς μὲν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν ἀποδέχεται, ἄλλας δ' ἀπορρίπτει, πιστεύει λ. χ. εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, ἀρνεῖται ὅμως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. 4) Ἡ πίστις πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργὸς ἡ ζωσα, πρέπει δηλ. νὰ μὴ περιορίζηται μόνον ἐν λόγοις, ἀλλὰ νὰ δεικνύηται καὶ δι' ἔργων. Ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει, ὅτι ἡ πίστις ἐὰν μὴ ἔχη ἔργα, εἶναι «νεκρὰ» (β', 14), καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγει, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ «ἐνεργῆται διὰ τῆς ἀγάπης,» νὰ δεικνύηται δηλ. ἐνεργῶς διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ε', 6). Ὁ Κύριος τὴν ψευδῆ πίστιν παρέβαλε πρὸς οἰκίαν ὑποδομημένην ἐπὶ ἄμμου, ἥτις εὐθὺς καταρρέει, ἅμα πνεύσωσιν ἄνεμοι, ἐπέλθη ἡ βροχὴ καὶ ἔλθωσιν ἐπ' αὐτὴν οἱ ποταμοί, ἐνῶ ἡ ἀληθὴς πίστις παρωμοιάσθη παρ' αὐτοῦ πρὸς οἰκίαν ὑποδομημένην ἐπὶ πετρώδους μέρους, ἥτις μένει πάντοτε ἀκλόνητος (Ματθ. ζ', 24).

§ 24.

Τίς εἶναι ὁ ὑπὲρ τῆς πίστεως γνήσιος ζήλος;

Ὁ ἔχων ζωσαν καὶ ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ἐπιθυμεῖ διακαῶς, ἵνα ἡ πίστις αὕτη πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ὀσημέραι θριαμβεύῃ καὶ ἐξαπλοῦται πλειότερον. Ἡ ἐπιθυμία αὕτη, ὅταν ἦναι ζωηρά, καλεῖται ζήλος ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ὁ ζήλος οὗτος εἶναι καθῆκον παντὸς χριστιανοῦ. Διότι ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη, ἐὰν ἦναι ἀληθὴς, ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν, νὰ μεταδίδωμεν αὐτοῖς πᾶν ἀγαθόν, τὸ ὅποῖον νομίζομεν ὅτι κατέχομεν. Πρέπει ὅμως νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ γνησίου ζήλου καὶ νόθου ζήλου, καὶ νὰ ζητῶμεν νὰ ἔχωμεν τὸν πρῶτον, ἀποφεύγωμεν δὲ τὸν δεύτερον. Ὁ γνήσιος ζήλος πρῶτον εἶναι ἀληθὴς καὶ ἀνυπόκριτος. Πράγματι δηλ.

αισθάνεται ὁ τοῦτον κεκτημένος ἐν τῇ καρδίᾳ του διακαῆ ἐπιθυμίαν ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως καὶ ἐξαπλώσεως τοῦ φωτός τῆς ἀληθείας, καὶ εἶναι πρόθυμος ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου νὰ ὑποστῇ καὶ πραγματικὰς θυσίας. Ἐπειτα ὁ γνήσιος ζῆλος συνυπάρχει πάντοτε μετὰ τῆς πραότητος καὶ φιλανθρωπίας, μηδέποτε μεταχειρίζομενος τὴν βίαν. Τοιοῦτου εἰλικρινοῦς καὶ φιλανθρώπου καὶ πράου ζήλου πρότυπον εἶναι αὐτὸς τῆς πίστεως ἡμῶν ὁ θεὸς θεμελιωτής, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις ἐσπούδαζε μὲν πάντοτε νὰ διαδίδῃ τὴν διδασκαλίαν του καὶ ὑπὲρ ταύτης ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἀλλὰ πάντοτε ἐνήργει μετὰ πραότητος καὶ ἀνεξικακίας παραδειγματικῆς. Ὅτε ποτὲ δὲν ἐδέχθησαν αὐτὸν οἱ Σαμαρεῖται κώμης τινὸς πορευόμενον εἰς Ἱερσόλυμα, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ πλήρεις ὀργῆς ἤθελον νὰ παρακαλέσωσι τὸν Θεόν, εἰ δυνατόν, νὰ ρίψῃ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ νὰ κατακαύσῃ τὴν πόλιν ἐκείνην, ὁ Κύριος ἤλεγξεν αὐτοὺς πικρῶς, εἰπὼν, «Οὐκ οἶδατε, οἴου πνεύματος ἐστέ» (Λουκ. θ', 59), δὲν ἐννοήσατε δηλ. ἀκόμη τὸ φιλάνθρωπον πνεῦμα τῆς διδασκαλίας μου. Πέμπων δὲ τοὺς μαθητάς του εἰς τὸ κήρυγμα, παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ μὴ παραλάβωσι μήτε πήραν, μήτε ράβδον, νὰ μὴ μεταχειρισθῶσι δηλ. ὑλικά μέσα, καὶ νὰ ὑπάγωσιν ὡς πρόβατα μεταξὺ λύκων, νὰ κηρύξωσι δηλ. πανταχοῦ καὶ ἐξαπλώσωσιν ἄνευ βίας διὰ μόνου τοῦ λόγου τὴν νέαν θρησκείαν. Τοιοῦτον πρᾶον καὶ φιλάνθρωπον ζῆλον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔδειξαν πράγματι μετὰ ταῦτα οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ ἄρχαῖοι ἐν γένει χριστιανοί, οἵτινες ἐν τῷ μέσῳ φοβερωτάτων κατ' αὐτῶν διωγμῶν τρεῖς ὅλους αἰῶνας διαρκεσάντων διέδωκαν ταχύτατα εἰς πάντα σχεδὸν τὸν τότε γνωστὸν κόσμον διὰ μόνου τοῦ κηρύγματος τὸ εὐαγγέλιον.

« Ἡμεῖς, λέγει ὁ Λακτάντιος (*), ἀρχαῖος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ' οὐδενὸς νὰ λατρεύῃ ἐκὼν ἄκων τὸν Θεὸν ἡμῶν, οὐδὲ ὀργιζόμεθα, ἂν δὲν λατρεύῃ αὐτόν, πεποιθότες, ὅτι ἡ θρησκεία δὲν ἐκβιάζεται, καὶ ὅτι πρέπει νὰ μεταδίδηται διὰ τῆς πειθοῦς, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς βίας, ἵνα γίνηται ἀπὸ καρδίας ἀποδεκτὴ. » Ὁ νόθος ζῆλος εἶναι ὄλως ἀντίθετος τῷ γνησίῳ· τοιοῦτος εἶναι πρῶτον ὁ ψευδὴς καὶ καθ' ὑπόκρισιν, ὅστις δὲν ἐνυπάρχει δηλ. ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλ' ἐν τοῖς χεῖλεσι. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ζῆλος τῶν Φαρισαίων, οἵτινες περιῆγον γῆν καὶ θάλασσαν, ἵνα ποιήσωσιν ἓνα πρόβηλυτον, ἀπλῶς ἵνα ἐπιδεικνύωνται πρὸς τὸν λαὸν (Ματθ. κγ', 15). Νόθος ζῆλος εἶναι ἔπειτα ὁ τυφλὸς καὶ ὑπέρμετρος, ὅστις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν δὲν διστάζει νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς τοὺς σκοποὺς του. Ὁ τοιοῦτος ζῆλος καλεῖται καὶ φανατισμὸς. Φανατικὸν ζῆλον ἀνέπτυξαν ἐν τῷ κόσμῳ ἰδίως οἱ Μωαμεθανοί, οἵτινες διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου ἐπέβαλον εἰς πολλὰς χώρας τὸν ἰσλαμισμόν. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ φιλανθρώπου καὶ ἀνεξιθρήσκου πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου ἔδειξαν πολλοὶ φανατικὸν ζῆλον, ἰδίως ἐν τῇ δύσει οἱ πάπαι καὶ οἱ λατῖνοι μοναχοὶ καὶ μάλιστα οἱ Δομινικανοί, οἵτινες διὰ τῶν διαβοήτων δικαστηρίων τῆς Ἱερᾶς ἐξετάσεως κατεδίωξαν ἀπανθρωπότατα, ἐπὶ πυρᾶς καίοντες ἢ ἄλλως βασανίζοντες, πάντας τοὺς μὴ ἀποδεχομένους τὰς διδασκαλίας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἢ τοὺς αἰρετικούς. Ὁ τοιοῦτος ζῆλος δὲν ἀρμόζει εἰς τοὺς ἀληθεῖς χριστιανούς.

(*) Instit. V. 19, 20. Πρβλ. καὶ Tertull. ad Scapulam c. 2. καὶ Ἰουστίνου Ἀπολ. ἀ., 2. 4. 12.

§ 25

Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πίστει:

Τὰ ἐναντία τῇ πίστει εἶναι 1) ἡ ἀπιστία, τὸ νὰ ἀρνήται τις τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας. Διακρίνουσι δύο εἶδη ἀπιστίας, θεωρητικὴν, ὅταν τις ζητῇ διὰ συλλογισμῶν ἢ μᾶλλον διὰ σοφισμάτων νὰ ἀποδείξῃ ψευδεῖς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, συγγράφων καὶ λαλῶν κατ' αὐτῶν, καὶ πρακτικὴν, ὅταν τις δὲν ἀμφισβητῇ μὲν διὰ τοῦ λόγου τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας, ζῆ ὅμως οὕτως, ὥστε φαίνεται ὡς ἀγνοῶν αὐτάς ἢ μὴ σεβόμενος αὐτάς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος τῆς ἀπιστίας εἶναι τὸ συνηθέστερον. 2) Ἡ εἰδωλολατρεία, ἡ παραδοχὴ ψευδῶν θεῶν καὶ ἡ λατρεία τῶν εἰδώλων αὐτῶν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ θρησκευματα τῶν μὴ χριστιανισθέντων λαῶν τῆς Ἀσίας, Ἀφρικῆς, Ἀμερικῆς καὶ Αὐστραλίας. 3) Ὁ ἐπιπόλαιος ἐλευθεριασμός· τὸ νὰ θέλῃ δηλ. νὰ δεικνύῃ τις, ὅτι σκέπτεται δηθὲν ἐλευθέρως ἄνευ προκαταλήψεως περὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων, καὶ ἐπιπολαίως κρίνων καὶ ἄνευ μελέτης προηγουμένης βαθείας τῶν πραγμάτων τινὰ μὲν ἐκ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας νὰ παραδέχῃται, ἄλλα δὲ νὰ ἀπορρίπτῃ. 4) Ἡ δεισιδαιμονία. Δεισιδαιμονία εἶναι ἡ ἀπόδοσις θείας, ὑπερφυσικῆς δυνάμεως εἰς τυχαῖα πράγματα (τὴν συνάντησιν πῶχ. μετὰ προσώπου τινός), εἰς τύπους προσευχῶν (μαγικὰς προσευχάς), ἢ εἰς φυσικὰ φαινόμενα (ἔκλειψις σελήνης καὶ ἡλίου). Ἡ δεισιδαιμονία, ἀποτέλεσμα ἀμαθείας οὔσα, εἶναι λίαν ἐπιβλαβής, διότι καὶ τὴν πίστιν μόλυνει ἀναμιγνύουσα αὐτῇ πράγματα ξένα αὐτῇ καὶ αὐτῇ μὴ ἐμπρέποντα, καὶ τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου διαστρέ-

φει, διότι ὁ δεισιδαίμων δύναται ἐκ δεισιδαιμονίας καὶ ἐναντίον τῆς ἠθικῆς νὰ πράξῃ τι, καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου καταστρέφει πληροῦσα αὐτὸν ματαίων καὶ ἀβασίμων φόβων. Δύναται δὲ εὐκολώτατα ἡ δεισιδαιμονία νὰ μεταδοθῇ εἰς τὰ πλήθη. Ἀπὸ τῶν παρεκτροπῶν τούτων τῆς πίστεως δύνανται νὰ σώζωνται οἱ χριστιανοί, ὅταν πεφωτισμένοι λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας διδάσκωσιν αὐτοὺς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας.

§ 26

Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη;

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ κλίσις τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸν τὸν Θεόν, ἡ προσκόλλησις αὐτῆς πρὸς αὐτὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο καλεῖ ἡ ἁγία Γραφή τὸν Θεὸν «τέλειον» (Ματθ. ε΄, 48). Ὁ δὲ Ἰάκωβος παρατηρεῖ, ὅτι «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων» (α΄, 17). Τὸν Θεὸν ἐννοοῦντες ὡς τέλειον, θεωροῦμεν αὐτὸν ὡς πρότυπον ἡμῶν κεκτημένον ἐν τελειότητι ὅ,τι ἡμεῖς οἱ καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ πλασθέντες ἀτελῶς ἔχομεν. Ὅ,τι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει καλόν, ἀποδίδομεν διὰ τοῦτο εἰς τὸν Θεὸν ἐν τελειοτάτῳ βαθμῷ. Ὁ Θεὸς εἶναι ὠκεανὸς, ἐξ οὗ ἡμεῖς μόνον σταγόνας τινὰς ἐλάβομεν. Δύναμις, γνῶσις, ἀγαθότης, ἐξ ὧν καὶ ἡμεῖς ἔχομεν, εἶναι ἐν αὐτῷ τέλεια· διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὸν Θεὸν παντοδύναμον, παντογνώστην, πανάγαθον. Ὅ,τι ἐκ τῆς δυνάμεως, γνώσεως,

καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ εἶναι ἐν ἡμῖν, εἶναι ἀκτίς ἐκ τοῦ φωτὸς αὐτοῦ. Τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ ἐκφράζοντες καλοῦμεν αὐτὸν καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν, καλὸν καὶ ἀληθές· διότι τὸ θεῖον καὶ τέλειον ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ τὰς τρεῖς ταύτας μορφάς ὡς ἀληθές, καλὸν καὶ ἀγαθόν· εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ὡς ἀληθές, εἰς τὸ αἶσθημα ὡς καλὸν καὶ εἰς τὴν θέλησιν ὡς ἀγαθόν. Τὰ τρία ταῦτα ἐννοοῦμεν ἐν τῷ Θεῷ ἐν τελειοτάτῳ βαθμῷ. Ἀγαπῶντες ἄρα τὸν Θεόν, ἀγαπῶμεν ἐν αὐτῷ τὴν τελείαν ἀλήθειαν, τὸ τέλειον, θεῖον κάλλος, τὴν τελείαν ἀγαθότητα. Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ. Καθὼς τὰ ὑλικά σώματα ἔλκονται πρὸς τὸν ἥλιον, ὑφ' οὗ θερμαίνονται καὶ ζωογονοῦνται, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ καὶ ἐν γένει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀγάπης ἔλκονται πρὸς τὸν Θεόν, τὸ πνευματικὸν τοῦτο κέντρον τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, παρ' οὗ φωτίζονται καὶ λαμβάνουσι τὴν ζωὴν των. Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἐνοούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καθὼς λέγει ἡ Γραφή· «Ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ» (Α΄ Ἰωάν. δ', 14). Ἐν τῇ ἐνώσει δὲ ταύτῃ κοινωνοὶ γινόμενοι τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου ἀγαθοῦ, εὐρίσκομεν τὴν τελείαν ἡμῶν εὐτυχίαν καὶ μακαριότητα, ἣν δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν τὰ πεπερασμένα ἀγαθὰ ὡς ἀτελῆ καὶ πρόσκαιρα. Καὶ οὕτω πληροῦται ἡ ἐσωτάτη ἀνάγκη τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἣτις αἰσθάνεται πλήρη εὐτυχίαν μόνον ἐν τῇ ἀποκτήσει τοῦ τελείου ἀγαθοῦ. Εἰς τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ὡς εἰς τὸ μέγιστον προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος, «Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» (Ματθ. κβ'.

37). Ὅτι δὲ τὸ καθήκον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι πρῶτιστον, εἶναι καὶ αὐτόδηλον· διότι οὐδὲν τῶν κτισμάτων, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ᾖναι τέλειον καὶ ἡμῖν εὐεργετικόν, δύναται ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ ἐξισωθῇ κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν πρὸς τὸν Θεόν.

§ 27

Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής;

Ἴνα ᾖναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἀληθής πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἐξῆς ιδιώματα· 1) Πρέπει νὰ ᾖναι εἰλικρινής. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ᾖναι ἐπίδειξις ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἐν λόγοις περιορισμένη, ἀλλ' ἀληθὲς αἶσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐνουπάρχον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης παραγγέλλει λέγων, «Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλώσση, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α΄. Ἰωάν. γ', 18). 2) Πρέπει νὰ ᾖναι καθαρὰ δηλ. νὰ μὴ ὑπάρχη ἐνεκα ἰδιοτελείας τινός, ἀπλῶς καὶ μόνον ἐνεκα ὧν ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν ἢ ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ ἀγαθά, ἢ ἐλπίζομεν τοιαῦτα, ἀλλ' ἐνεκα τῆς τελειότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν, ἢ αὐτοαγαθότης. Τὸ ἀγαθὸν δὲ ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. 3) Πρέπει νὰ ᾖναι υἱική, νὰ ᾖναι δηλ. ἀγάπη, ὁποῖα ἀρμόζει εἰς υἱοὺς πρὸς πατέρα, ἀμιγῆς φόβου. Υἱικῶς ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐκεῖνος, ὅστις ἀποφεύγει νὰ πράξῃ τι παρὰ τὰς ἐντολάς καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα οὐχὶ ἐκ φόβου τιμωρίας, ἀλλὰ μόνον διότι τοῦτο ἀπαρέσκει εἰς τὸν Θεόν, ἀντιβαίνει εἰς τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. «Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, λέγει καὶ ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη

ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ» (Α΄. Ἰωάν. δ΄, 18). 4) Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τέλειον ἀγαθόν, διὰ τοῦτο αὐτῷ ἀνήκει καὶ ἡ ἀνωτάτη ἀγάπη. Ὅστις ὑπὲρ τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἔχει τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Διὰ τοῦτο ἡ ἐντολὴ λέγει· « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.» 5) Πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα, δηλ. ὄχι μόνον νὰ ἦναι εἰλικρινῆς καὶ νὰ ὑπάρχη πράγματι ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχη καὶ δύναμιν καὶ ζωὴν, ὥστε νὰ κανονίῃ ὀλόκληρον τὸν βίον ἡμῶν, ὅστις πρέπει νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. 6) Πρέπει νὰ ἦναι σταθερὰ καὶ καρτερικὴ. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ἦναι πρόσκαιρόν τι φαινόμενον, ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τοιαύτη ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι ἡ τροφή του ἦτο νὰ ποιῇ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν καὶ νὰ τελειώσῃ αὐτοῦ τὸ ἔργον (Ματθ. ιη΄, 10), καὶ ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εὐχωνται πάντοτε νὰ γίνηται τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς (Ματθ. ε΄, 10), ὑπέικων δὲ εἰς τὸ θέλημα τοῦτο παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν (Ματθ. κς΄, 39). Παραδείγματα ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι καὶ οἱ ἀποστόλοι, οἵτινες ἕνεκα τῆς ἀγάπης ταύτης ὑπέστησαν τσαῦτα κακά, ἐπὶ τέλους δὲ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην τῶν ἀποστόλων ἐκφράζει εὐγλωττότατα ὁ Παῦλος λέγων· «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμός, ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα . . . Ἐν πᾶσι τούτοις ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ, ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ,

οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἄρχαι οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ῥωμ. η', 35, 39).

§ 28

Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ;

Τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ εἶναι ἡ ψυχρότης ἢ ἀδιαφορία, καὶ τὸ μῖσος ἢ ἡ ἀποστροφή πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ πρῶτον συμβαίνει, ὅταν ὁ ἄνθρωπος, εἴτε διότι κακῶς καὶ ἐπιπολαίως ἐδιδάχθη τὰ περὶ Θεοῦ, ἢ διότι παρεδόθη ὅλως εἰς τὰς ὑλικὰς φροντίδας, ἀδιαφορῇ ἐντελῶς περὶ τοῦ ἂν ὑπάρχει Θεός καὶ τί τὸ θέλημα αὐτοῦ. Ὁ τοιοῦτος νόμον τοῦ βίου του ἔχει τὸ συμφέρον ἢ τὸ πολὺ τὴν ὑπὸ ληψιν τῶν ἀνθρώπων ὡς καὶ ταύτην ὠφέλιμον αὐτῷ. Ἀνώτερα καὶ εὐγενέστερα ἐλατήρια ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ ὁ τοιοῦτος δὲν γνωρίζει, οὐδὲ ἐννοεῖ τὸ καθαρὸν καθήκον, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πράττῃ πάντοτε ὅ,τι ἐπιβάλλει αὐτῷ ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος ὡς ἀγαθὸν καὶ σύμφωνον πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅταν ἀντιβαίνῃ εἰς τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ συμφέρον. Ὁ ἀδιάφορος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αὐτὸ τὸ κακὸν θὰ ἦτο ἰκανὸς νὰ πράξῃ, ἐὰν μόνον ἦτο βέβαιος, ὅτι δὲν ἤθελε φωραθῆ καὶ ζημιωθῆ ὡς ἐκ τούτου. Τὸ μῖσος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ ἀποστροφή εἶναι ἐπίτασις τῆς ἀδιαφορίας καὶ ψυχρότητος πρὸς αὐτόν, γεννᾶται δὲ ἐν τοῖς φαύλοις ἐκείνοις ἀνθρώποις, οἵτινες βυθίζονται εἰς τὰ ἐγκλήματα καὶ ἐπεθύμουν νὰ μὴ ὑπάρχῃ Θεός, θεῖος νόμος καὶ συνείδησις, ἵνα ἀδεῶς πράττωσι κατὰ τὰς πονηρὰς αὐτῶν ἐπιθυμίας. «Εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐκ ἔστι Θεός» (Ψαλμ. ιγ', 1), λέγει καὶ

ἡ Γραφή. Ἡ ἀδιαφορία καὶ τὸ μῖσος πρὸς τὸν Θεὸν ὀδηγοῦσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κακοδαίμοναν καὶ δυστυχίαν· διότι μακρὰν τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος ἄλλως ἢ νὰ ᾔῃαι δυστυχῆς· καθόσον τὰ τοῦ κόσμου ἀγαθὰ μάταια ὄντα, τ.ἔ. ἀτελῆ, ἀβέβαια καὶ πρόσκαιρα, δὲν δύνανται νὰ ἱκανοποιήσωσι τοὺς πόθους αὐτοῦ, οἵτινες τείνουσι πρὸς τὸ ἄπειρον. Μόνον ἐν τῇ ἐνώσει μετὰ τοῦ Θεοῦ εὐρίσκει ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τὸ τέλειον ἀγαθόν, ὅπερ ποθεῖ. Ἐπειτα τὸ μῖσος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ θεῖον θέλημα ὀδηγοῦσιν εἰς τὴν δυστυχίαν τὸν ἄνθρωπον καὶ διότι καταστρέφουσι τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεώς του, τὰ δὲ πάθη κυριεύοντα τότε τὸν ἄνθρωπον φθείρουσι κατὰ μικρὸν καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν αὐτοῦ. «Θλίψις καὶ στενοχωρία, λέγει καὶ ἡ ἁγία Γραφή (Ῥωμ. β', 9), ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν,» ὄντος δηλαδὴ μακρὰν τοῦ Θεοῦ.

§ 29

Τι εἶναι ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν;

Ἡ εὐσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύεται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδος. Ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει ἡμᾶς ὡς φιλόστοργος πατήρ, ὅτι παρέχει ἡμῖν πᾶν ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμον καὶ ὅτι ἐὰν ἀφίγη ἐνίοτε νὰ δοκιμάζηται ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου τούτου ἡ ἀρετὴ, ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ὁμως θέλει ἀνταμείψει αὐτὴν τιμωρῶν τὴν κακίαν. Εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζομεν, διότι εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πλήρης ἀγάπης ὢν, προνοεῖ καὶ περὶ πάντων μὲν τῶν πραγμάτων ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου (Ματθ. 5'. 25—34), καὶ γνωρίζει τίνος ἔχο-

μεν χρείαν ὡς παντογνώστης, δύναται νὰ βοηθήσῃ
 ἡμᾶς ὡς παντοδύναμος, καὶ θέλει νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς
 ὡς πανάγαθος. Ἡ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν συνδέεται στε-
 νῶς μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν. Μόνον ὁ ἀρ-
 νούμενος τὴν τελευταίαν, ὁ φρονῶν μετὰ τῶν ἐπικουρειῶν,
 ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον ἐγκατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν
 τύχην (πράγμα παράλογον) δὲν δύναται νὰ τρέφῃ ἐλπίδα πρὸς
 τὸν Θεόν. Τῆς ἐλπίδος ἔχομεν μεγίστην ἀνάγκην
 πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου· διότι αὕτη
 ἐπιθέτει βάλαμον ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει αὐτὴν
 ἀπὸ τῶν θλίψεων καὶ κρατύνει ἡμᾶς, ἐμπνέουσα τὸ αἶσθημα
 τῆς ὑπομονῆς. Ὁ εὐσεβὴς ὁ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ὑπο-
 μένει, καὶ διότι γνωρίζει ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ
 τῆς παραχωρήσεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀφίνει νὰ δοκιμαζώμεθα
 πολλάκις καὶ κρατυνώμεθα ἐν τῇ ἀρετῇ ἢ ὡς πατὴρ παι-
 δεύει ἡμᾶς πρὸς σωφρονισμόν ἡμῶν, καὶ διότι εἶναι βέβαιος
 ὅτι, εὐδοκοῦντος τοῦ Θεοῦ, δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ παντὸς
 κακοῦ· τούναντίον ὁ ἄνευ ἐλπίδος εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ
 εἶναι ἐγκαταλελειμμένος ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν
 εἰς ἑαυτόν· οὐδαμῶθεν δὲ προσδοκᾷ βοήθειάν τινα, ἢ δὲ ἀπελ-
 πισία καὶ ἡ ἀπόγνωσις εὐκόλως καταλαμβάνουσιν αὐτόν. Διὰ
 τοῦτο πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐνισχύωμεν ἐν
 ἡμῖν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ἐνισχυόμεθα δὲ ἐν τῇ
 ἐλπίδι ταύτῃ, ὅταν ἀναλογιζώμεθα τὰ ἄπειρα
 ἀγαθὰ, ὧν ἀπολαύομεν παρὰ Θεοῦ, καὶ ἅτινα
 μαρτυροῦσι τρανῶς τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀ-
 ληθὴς ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι 1) λογική· δηλ. δὲν
 πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν παραλόγως ἢ νὰ ζητῶμεν παρὰ τοῦ
 Θεοῦ πράγματα ἀδύνατα, μωρὰ καὶ ἀνάρμοστα εἰς τὸν Θεόν,
 μήτε νὰ ἀπαιτῶμεν ἐν γένει νὰ γίνηται ἀφεύκτως πᾶν ὅτι

ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν· διότι πολλάκις τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἀληθές ἡμῶν συμφέρον. Διὰ τοῦτο ὁ λογικῶς ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζει καὶ εὐχεται νὰ γίνηται πάντοτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τὸ αὐτοῦ (Ματθ. κς', 39). 2) Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ἦναι σταθερὰ καὶ καρτερικὴ. Ἡ ἐλπίς φαίνεται πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ὅταν πᾶσα ἄλλη ἀνθρωπίνη ἐλπίς ἐγκαταλίπη ἡμᾶς. Τοιαύτη σταθερὰ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν ἐνέπνεε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀρχαίους χριστιανούς ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπανθρωποτάτοις διωγμοῖς, οὓς ὑφίσταντο παρὰ τῶν ἐθνικῶν ῥωμαίων. Τὰ ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδι εἶναι πρῶτον ἡ μωρὰ καὶ δεῖσιδαίμων ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν, ἣτις ζητεῖ πολλάκις παρ' αὐτοῦ ἢ παράλογα πράγματα ἢ τὴν διὰ θαυματουργίας ἐκτέλεσιν ἄλλως ἀδυνάτων πραγμάτων. Τοιαύτη μωρὰ εἶναι ἡ ἐλπίς πολλῶν φαύλων ἀνθρώπων, ληστῶν καὶ τοιούτων, οἵτινες ἐπικαλοῦνται καὶ ἐλπίζουν τὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς κακούργοις αὐτῶν ἐπιχειρήσεσι. Δεισιδαίμων ἦτο καὶ ἡ ἐλπίς, ἣτις κατὰ τοὺς βαρβάρους μέσους αἰῶνας ἐγέννησεν ἐν τῇ δύσει τὰς λεγομένας θείας κρίσεις. Ἐρίζοντες ἢ διαφορὰν τινα πρὸς ἀλλήλους ἔχοντες ἀνέθετον εἰς τὸν Θεὸν νὰ κρίνη μεταξὺ αὐτῶν διὰ τινος θαύματος, ὑποβαλλόμενοι εἰς προφανῆ τινα κίνδυνον, καὶ μωρῶς ἐλπίζοντες, ὅτι ὁ Θεὸς ἀφεύκτως, ὡς εἰ ὤφειλε νὰ ὑπέικη εἰς πᾶσαν ἀνόητον ἀπαίτησιν τῶν ἀνθρώπων, ἤθελε σώσει τὸν ἀθῶον καὶ τιμωρήσει τὸν ἔνοχον! Εἶδος θείας κρίσεως εἶναι καὶ ἡ μονομαχία, ἣτις ἀπὸ τῶν μέσων αἰῶνων ἀναφαινομένη, μέχρι τῆς σήμερον σώζεται ἐν ἀπάσῃ τῇ Εὐρώπῃ. Ἐν τῇ μονομαχίᾳ ἐπίστευον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτι ὡς ἐκ θαύματος ἐμελλεν ἀφεύκτως ὁ ἔνοχος νὰ πάθῃ. Καὶ ὁ μὲν λόγος, ἢ μᾶλλον ἡ δεῖσιδαιμονία, ἢ προκαλέ-

σασα τὴν μονομαχίαν, ἐξέλιπεν, ἡ μονομαχία ὅμως ἂν καὶ ὡς παράλογος παρὰ πάντων ἀναγνωρίζομένη, ὡς πεπαλαιωμένη συνήθεια ἔμεινε παρ' ἡμῖν. Δεύτερον ἀντίκειται τῇ ἀληθεῖ ἐλπίδι ἡ ὑπέρμετρος πεποίθησις εἰς τὰ ὕλικὰ ἀγαθὰ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν γένει βοήθειαν. Οἱ ἄνθρωποι, ἐφ' οἷς ἤλπισέ τις, πολλάκις διέψευσαν τὰς ἐλπίδας ταύτας, οὐδὲ δύνανται πάντοτε νὰ σώσωσι τὸν ἄνθρωπον καὶ θέλοντες. Μόνον ἡ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐλπίς εἶναι ἀσφαλής. Διὰ τοῦτο λέγει ἡ Γραφή «Μὴ πεποιθατε ἐπὶ ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοῦς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία» (Ψαλμ. ρμε', 3). Καὶ ἡ ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ ἡμῶν ὑπέρμετρος πεποίθησις εἶναι ἐπισφαλής, διότι καὶ ταῦτα εἶναι φθαρτὰ καὶ ἀβέβαια. Ὁ σήμερον πλούσιος αὔριον δύναται νὰ εὐρεθῇ πτωχός. Ὁ δὲ ἀπροσδοκῆτως πολλάκις ἐρχόμενος θάνατος δύναται νὰ ματαιώσῃ αἴφνης πάσας τὰς περὶ ὕλικῆς εὐδαιμονίας ἐλπίδας ἡμῶν, ἃς ἐστηρίξαμεν ἐπὶ τοῦ πλούτου ἡμῶν. Παράδειγμα ἔστω ὁ ἄφρων πλούσιος τοῦ Εὐαγγελίου, οὗτινος εὐφόρησεν ἡ χώρα, καὶ ὅστις ἀπέθανεν ἐν μέσῳ τῶν ἐλπίδων ἀσφαλεστάτης μελλούσης ἐκ τοῦ πλούτου αὐτοῦ εὐδαιμονίας (Λουκ. ιβ', 19). Ἄλλως ὅμως δὲν ἐννοεῖ ὁ χριστιανισμός, ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος ἐν ἀπραξίᾳ μένων τὰ πάντα ἄνωθεν νὰ περιμένῃ· διότι ὁ Θεὸς δοὺς ἡμῖν τοσαύτας δυνάμεις ἀπαιτεῖ νὰ ποιῶμεν χρῆσιν αὐτῶν καὶ βοηθεῖ τὸν ἄξιον βοηθείας· ἀλλὰ θέλει μόνον νὰ πείσῃ ἡμᾶς, ὅτι πρέπει νὰ ἀναλογιζώμεθα τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως καὶ νὰ γινώσκωμεν ὅτι ἄνευ τῆς ἄνωθεν ἀντιλήψεως οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν καὶ ὅτι ἡ ζωὴ ἡμῶν, ἡ ὑπαρξίς, συντήρησις καὶ πρόδος ἡμῶν, καθὼς ἐν γένει τὸ σύμπαν, εἶναι ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Θεοῦ. «Ἐάν, λέγει ἡ Γραφή, μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες» (Ψαλ.

ρξς', 1). Τὴν ιδέαν ταύτην ἐξέφραζον οἱ ἀρχαῖοι λέγοντες «Σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει.» Τρίτον ἀντίκειται τῇ ἀληθεῖ ἐλπίδι εἰς τὸν Θεὸν ἡ τελεία ἀπελπισία καὶ ἀπόγνωσις, ἡ ἐντελής ἔλλειψις ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεὸν ἐν τοῖς κινδύνοις καὶ δυστυχήμασιν. Ἡ τοιαύτη ἀπελπισία προέρχεται εἴτε ἐξ ἀγνοίας ἢ κακῆς περὶ θρησκείας διδασκαλίας, εἴτε, ὅπερ καὶ τὸ συνηθέστερον, ἐκ φαύλου καὶ ἀσώτου βίου, δι' οὗ ἡ μὲν εὐσέβεια ἐντελῶς ἀπόλλυται, ὁ δὲ ἄνθρωπος φθίρεται καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν, ἡ δὲ συνείδησις, ἀφ' ἧς φυγαδεύονται ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀνάπαυσις, βασανίζεται ὑπὸ φοβερῶν τύψεων.

§ 30

Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία;

Ὅταν ἐκφράζωμεν διὰ λόγων πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν, λατρεῦομεν αὐτὸν ἢ προσευχόμεθα. Ὁ διάλογος οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ προσευχὴ. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἢ προσευχὴ αἰτήσεως ὅταν ζητῶμέν τι παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐλλείπον ἡμῖν, ἢ μετανοίας, ὅταν ἐκφράζωμεν μεταμέλειαν δι' ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐπράξαμεν, ἢ δοξολογίας, ὅταν ὑμνῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ καθόλου τὰς θείας αὐτοῦ τελειότητας, ἅς τινὰς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ φύσις καὶ ἡ συνείδησις ἡμῶν φανεροῦσιν ἡμῖν, ἢ εὐχαριστίας, ὅταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν διὰ τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ.

Ἡ προσευχὴ δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ὑψοῦται ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ τούτου κόσμου πρὸς τὸν αἰώνιον Θεόν, καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὑψίστη πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου, αἱ δὲ στιγμαὶ αὐτῆς αἱ πολυτιμότεραι τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Ἡ προ-

σευχή ἔχει ἀξίαν 1ον ὅταν γίνηται μετὰ προσοχῆς, ὅταν δὲν βαττολογῶμεν, δὲν φλυαρῶμεν, δηλ. ἀπλῶς προφέροντες τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς, χωρὶς νὰ ἐνοῶμεν ἢ νὰ προσέχωμεν εἰς ὅσα λέγομεν. Τοιαύτη προσευχή δὲν εἶναι ἀληθής. 2ον Ἡ προσευχή τότε εἶναι καλὴ καὶ τῷ Θεῷ ἀποδεκτὴ, ὅταν γίνηται ἀπὸ καθαρᾶς καὶ φιλαδέλφου καρδίας. Διότι πῶς δύναται νὰ δεχθῆ ὁ Θεὸς τὴν προσευχὴν ἡμῶν καὶ νὰ συγχωρήσῃ τὰ ἀμαρτήματα ἡμῶν, ὅταν ἡμεῖς πληρεῖς μίσους κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, καὶ ὅταν ἡμεῖς δὲν συγχωρῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ πρὸς ἡμᾶς παραπτώματα αὐτῶν; Τοῦτο ἐδίδαξεν ὁ Κύριος καὶ ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ ἐν ἣ παρακαλοῦμεν νὰ ἀφήσῃ ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα νὰ ἀφήσωμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (Ματθ. 5', 12), καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀνηλεοῦς δούλου, ὅστις ἐνῶ ὁ κύριός του ἀφῆκεν αὐτῷ τὸ μέγα χρέος του, αὐτὸς δι' ἐλάχιστον χρέος ἤθελε νὰ θέσῃ τὸν σύνδουλόν του εἰς τὴν φυλακὴν (Ματθ. 18', 28). Πρὸς τούτοις 3ον πρέπει προσευχόμενοι νὰ ἔχωμεν πλήρη πεποίθησιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ εὐχόμεθα νὰ γίνηται τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἡμέτερον. Ἡ προσευχή εἶναι ἀναγκαία οὐχ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα, ὧν χρεῖαν ἔχομεν κατὰ τὴν πρόληψιν πολλῶν δεισιδαιμόνων· διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστης γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν. «οἶδε γὰρ ὁ Πατήρ, ὧν χρεῖαν ἔχομεν, λέγει ἡ Γραφή, πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν» (Ματθ. 5', 8)· καθὼς οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει χρεῖαν τῶν εὐχῶν ἡμῶν καὶ αἰνῶν, καθ' ὅσον αὐτὸς εἶναι ἀνεκδέχης. Ἡ προσευχή πρέπει νὰ γίνηται α') διότι εἶναι ἀναγκαία ἐκ δὴλων τῆς εὐσεβείας ἡμῶν· ὅταν ἡμεῖς εὐσεβεῖς, εἶναι εἰς ἡμᾶς μεγάλη ἀνάγκη τὸ νὰ προσευχώμεθα.

Διότι καθώς ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος πᾶν ὅ,τι αἰσθάνεται ζωηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ του, εἴτε εὐχάριστον εἴτε δυσάρεστον αἰσθημα, ζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὰ ἐξω, οὕτω ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβῆς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ διὰ λόγων καὶ σχημάτων τὰ τὴν καρδίαν του ζωηρῶς κατέχοντα θρησκευτικὰ συναισθήματα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεόν. Χρῆζων πράγματός τινος, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἱκετεύσῃ τὸν πανάγαθον Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ· μετανοῶν θέλει νὰ ἐκφράσῃ αὐτῷ τὴν μετάνοιάν του· θαυμάζων τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ ἢ τυχῶν παρ' αὐτοῦ εὐεργετήματός τινος ἐπιθυμεῖ νὰ δοξολογήσῃ καὶ εὐχαριστήσῃ αὐτόν. Ἡ προσευχὴ τόσο ἀναγκαίως προέρχεται ἀπὸ τῆς εὐσεβείας, ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲ εὐσέβεια ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μὴ προσευχομένου ὑπάρχει. Ἐπειτα β') ἡ προσευχὴ αὕτη καὶ ἄλλως εἶναι χρήσιμος, διότι ἂν καὶ ἦναι ἐκδήλωσις τῆς ἐξωτερικῆς εὐσεβείας, ἐπιδρᾷ καὶ αὕτη ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ ζωογονεῖ αὐτήν· διὰ τοῦτο τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Πολλὰκις προσερχόμενοι ἄνευ τῆς ἀναγκαίας προπαρασκευῆς εἰς τὴν προσευχὴν, δι' αὐτῆς ταύτης τῆς προσευχῆς βλέπομεν ζωογονούμενα ἐν ἡμῖν τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα, καὶ ἐνῶ ἤρχισαμεν ψυχροί, τελειόνομεν θερμοὶ τὴν προσευχὴν ἡμῶν. Ἡ προσευχὴ λοιπὸν διαθερμαίνει τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν ἢ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν, ἀγάπην καὶ ἐλπίδα. Τοιοῦτοτρόπως δὲ γ') προσεγγίζουσα ἡμᾶς καὶ ἐνοῦσα μετὰ τοῦ ἁγίου καὶ δικαίου Θεοῦ, ἐξαγνίζει ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστροφὴν μὲν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ὡς ἀντικειμένην εἰς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐπειτα δ') ἡ προσευχὴ στηρίζει καὶ τῶν ἄλλων τὴν εὐσέβειαν· διότι βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους, κινου-

ται και αυτοι εις προσευχην και γινονται ευτεβεστεροι. Δια τα εκ της προσευχης ταυτα αγαθα προτρεπει ημας η Γραφη να προσευχωμεθα «'Αγρυπνεϊτε και προσευχεσθε,» ειπεν ο Κυριος (Μαρκ. ιγ', 33) και ο Παυλος «Τη προσευχη προσκαρτερεϊτε» (Κολασσ. δ'. 2).

§ 31

Τι ειναι κοινή προσευχή και τι εορτή;

Οι χριστιανοι οφειλομεν ου μονον κατ' ιδιαν να προσευχωμεθα, αλλα και κοινως συνερχομενοι επι το αυτο εις τους ναους δια πολλους λογους. 1ον. Διοτι η περικοσμησις των ναων, εν οϊς γινονται αι κοιναι προσευχαι, συντεινει εις θερμωτεραν προσευχην. 2ον. Διοτι εν τη κοινή ταυτη προσευχη εξεγειρομενοι και υπο του παραδειγματος των αλλων προσευχομεθα θερμωτερον. 3ον. Δια της προσευχης συνδεομεθα παντες αδελφικως. 4ον. "Επειτα εν τη κοινή ταυτη προς προσευχην συναθροισει διδοται τοις λειτουργοις της εκκλησιας και η καταλληλοτατη ευκαιρια να διδασκωσι τον λαον αναγινωσκοντες τας αγιας Γραφας και εξηγοουντες αυτας. Προς την κοινή ταυτην προσευχην η λατρειαν κατα πρωτον λογον, επειτα δε και προς αναπαυσιν ημων απο των εκ των εργασιων ημων κοπων ειναι ωρισμεναι ημεραι τινες, αι καλούμεναι εορταί. Τοιαυται ειναι αι Κυριακαί, αι εις τιμην του Κυριου ημων Ιησου Χριστου αφιερωμεναι, και αι λοιπαί εορταί, καθ' ας τελουμεν την αναμνησιν μεγαλων γεγονοτων, μεθ' ων συνδέεται η χριστιανική θρησκεία, η αγίων ανδρων, ων την αγιότητα προβάλλει η εκκλησία εις μίμησιν τοις πιστοις. Τοιαυται εορταί ειναι αι του Κυριου ημων Ιησου Χριστου

(τῆς γεννήσεως, τῆς βαπτίσεως, τῆς μεταμορφώσεως, τῆς σταυρώσεως, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ), τῆς ἀγίας αὐτοῦ Μητρὸς, τῶν προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων, πατέρων, ὁσίων καὶ λοιπῶν ἀγίων. Τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐν τῇ ἑορτῇ εἶναι τὰ ἐπόμενα. Α'. Ὁφείλομεν κατ' αὐτὰς νὰ παριστάμεθα ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας καὶ μετὰ προθυμίας νὰ ἀκροώμεθα τῶν προσευχῶν καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ εὐαγγελίου. Ἐναντία τοῦ καθήκοντος τούτου πράττουσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἢ ἄνευ αἰτίας ἀπολείπονται τῆς κοινῆς λατρείας, ἢ καίπερ σωματικῶς παριστάμενοι, νοερῶς ἀποπλανῶνται εἰς ἄλλα ἀντικείμενα, ἢ φλυαροῦσιν ἐν τῷ ναῷ ἢ ἀπρεπῶς προσφέρονται. Β'. Ἀρίστη συνήθεια εἶναι καὶ ἐν τῷ οἴκῳ νὰ μελετῶμεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰς ἀγίας Γραφὰς ἢ ἄλλο τι θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν σύγγραμμα. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη μελέτη καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν γνώσεις θέλει διατηρεῖ καὶ πλουτίζει καὶ θέλει στηρίζει ἡμᾶς εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν, σώζουσα ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν ἰδεῶν καὶ ἀπὸ τῶν φαύλων πράξεων (*). Γ'. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀρμόζει νὰ ἀσχολώμεθα καὶ περὶ τὰ τῆς εὐποιίας ἔργα, εἰς ἃ

(*) Καταλληλότατα βιβλία πρὸς θρησκευτικὰς μελέτας εἶναι ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελίου αἱ Θρησκ. Μελέται τοῦ Μαυροκορδάτου, τὰ Κυριακοδρόμια τοῦ Θεοτόκη, αἱ Ὁμιλίαι τοῦ Λ. Μελεᾶ, αἱ Μελέται τοῦ Αὐγούστου Νικολάου, αἱ Μελέται τοῦ Γυιζώτου, Μελέται Ἀ. Διομήδους Κυριακοῦ, Μελέται Ἰγνατίου Μοσχάκη, Εὐγενίου ἐπιστολαὶ Βράϊλα, Δουθάρδου λόγοι, Φλαμμαριῶνος ὁ Θεὸς ἐν τῇ φύσει, Σχεΐδεμαχέρου κατὰ ὑλισμοῦ, Σκαλτσούνη Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη, Ψυχολογικαὶ μελέται, Ἀρμονίαι Χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης, ἡ Μίμησις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ Ἀπάνθισμα τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας ἕνεκα τῶν ἀσχολιῶν ἡμῶν δὲν δύναμεθα νὰ δώσωμεν πολλὴν προσοχὴν. Εὐεργεσία τις κοσμεῖ τὴν ἑορτὴν πλειότερον παντὸς ἄλλου, διότι ὁ Θεὸς θέλει πρὸ πάντων ἔργα φιλανθρωπίας. «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Ματθ. 9', 13.) Δ'. Κατὰ τὰς ἑορτὰς ὀφείλομεν πρὸς τούτοις νὰ παύωμεν ἀπὸ τῶν συνήθων ἐργασιῶν καὶ νὰ ἀναπαυώμεθα ἀπὸ τῶν κόπων ἡμῶν. Καὶ ἡ ἀνάπαυσις αὕτη εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς. Καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα μετὰ πολλῶν ἡμερῶν συνεχῆ ἐργασίαν, ἔχουσιν ἀνάγκη ἀνέσεως, διότι ἄλλως ἐπέρχεται καταπόνησις καὶ κατάπτωσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν. Μόνον ἔργασίαι ἀναπόφευκτοι καὶ ἐπείγουσαι ἢ χάριν φιλανθρωπικῶν σκοπῶν γινόμεναι ἐπιτρέπονται. Ἄλλως ἡ τήρησις εἶναι ἰουδαϊκὴ, καθ' ἧς εἶπεν ὁ Κύριος τὸ «Οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ σάββατον ἀλλὰ τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. 6', 27). Δὲν πρέπει δὲ αἰπολλὰ ἑορταὶ νὰ γίνωνται ἡμῖν ἀφορμὴ ἀργίας, ἥτις οὐ μόνον οικονομικῶς εἶναι ἐπιβλαβής, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ὀλεθριωτάτη. Τινὲς ἄγαν αὐστηροὶ ἐνόμισαν, ὅτι κατὰ τὰς κυριακὰς ἀπαγορεύεται πᾶν εἶδος τέρψεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνάπαυσις ἀπὸ τῶν κόπων τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν, αἱ δὲ τέρψεις φέρουσιν ἀνακούφισιν εἴτε τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν, δὲν δύνανται αὗται νὰ ἀντιβαίνωσιν εἰς τὴν ἑορτὴν. Πρέπει μόνον αἱ τέρψεις νὰ ᾔναι πάντοτε καὶ ἀθῶαι καὶ μετὰ μέτρου· ἄλλως ὑπερμέτρως λαμβανόμεναι δύνανται νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῷ σκοποῦσι νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτάς· δὲν πρέπει δὲ νὰ κωλύωσιν καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἑορτῆς, δηλαδὴ τὴν λατρείαν. Κατὰ τὰ ἐνωτέρω ἀντίθετα

πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν ἐορτῶν πράττουσιν ὅσοι κατ' αὐτάς δὲν προσέρχονται εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν, ὅσοι μολύνουσιν αὐτάς δι' ἀναγνώσεως ἀσέμνων βιβλίων ἢ ἄλλων ἀτόπων πράξεων, ὅσοι ἐξακολουθοῦσι τὰς συνήθεις ἐργασίας τῶν κατ' αὐτάς, καὶ ὅσοι παραδίδονται εἰς ἀμέτρους, ἀπρεπεῖς, ἀσέμνους καὶ ἀνηθικούς ἢ ἐπιβλαβεῖς διασκεδάσεις.

§ 32

Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὄρκος;

Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύομεν καὶ ὅταν μεταχειριζώμεθα ἐν πάσῃ περιστάσει μετὰ τῆς ἀνεκρούσης εὐλαβείας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἱερώτατον τῶν ὀνομάτων· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν πάντοτε τὸν βαθύτατον σεβασμόν. Μεταχειριζόμενοι διὰ τοῦτο κακῶς τὸ ἔννομα τοῦ Θεοῦ, ἠθέλομεν δεῖξει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο πράττουσι πρῶτον ὅσοι ἀνευλόγου καὶ ἀποχρώσεως αἰτίας, παίζοντες ἀναφέρουσι τὸ θεῖον ὄνομα. Ὁ εἰς τοὺς ἀστεϊσμούς του ἀναμιγνύων τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, δεικνύει ὅτι στερεῖται εὐσεβείας. Δεύτερον κακῶς χρῶνται τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, ὅσοι βλασφημοῦσιν αὐτό, ἢ ὑβρίζουσιν αὐτὸ καὶ πᾶν ἐν γένει θεῖον καὶ ἱερόν, συνδεόμενον μετὰ τῆς θρησκείας. Αἱ βλασφημίαι ἐλέγχουσιν ἐσχάτην ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τελείαν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν Θεόν. Λαοὶ βλάσφημοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐλλείπει ἀπ' αὐτῶν πᾶν ἔχνος εὐσεβείας. Οἱ νόμοι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ τιμωρῶσιν αὐστηρῶς τοὺς βλασφήμους. Τρίτον μεταχειρίζονται κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ οἱ καταρώμε-

νοι δι' αὐτοῦ τοῖς ἄλλοις κακά. Ἡ κατάρρα πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι ἔκφρασις ἐχθρας καὶ μίσους πρὸς αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὅποιον παραγγέλλει νὰ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. Ὁ Παῦλος λέγει «Εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε» (Ῥωμ. ιβ', 11), ὁ δὲ Ἰάκωβος παρατηρεῖ, ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐλογοῦμεν τὸν Θεόν, νὰ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας (Ἰάκωβ. γ', 9). Ὑβρίζουσι δὲ τὸν Θεὸν καὶ ἀσεβοῦσι πρὸς αὐτὸν οἱ ἀναμιγνύοντες εἰς τὰς ἑαυτῶν κατάρρας, εἰς τὰ ἑαυτῶν δηλ. πάθη κατὰ τῶν ἄλλων, τὸ ὄνομα τοῦ παναγάθου Θεοῦ. Τέταρτον τέλος ἀνευλαβῆ χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιοῦσιν οἱ ψευδῶς ὀρκιζόμενοι. Ὁρκος εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωσις πράγματός τινος ὡς ἀληθοῦς ἢ ὑποσχέσεώς τινος δι' ἐπικλήσεως τοῦ παντογνώστου, δικαίου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Ὁ καλῶς γινόμενος ὄρκος ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς χριστιανούς, ὅταν ἦναι ἀνάγκη. Ὅταν λέγῃ ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζωνται ὅλως, ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ εἰς τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34), σκοπεῖ νὰ ἀπαγορεύσῃ οὐχὶ πάντας ἐν γένει τοὺς ὄρκους, ἀλλὰ τοὺς ἐπιτολαίους καὶ ἀνευ ἀνάγκης γινομένους. Ἄνευ ἀνάγκης ἐν τῇ καθημερινῇ ἀναστροφῇ ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ ὀρκίζώμεθα, διότι τοῦτο προδίδει ἔλλειψιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ διότι ἡ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ ἡμεθα τοσοῦτον εἰλικρινεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ἐμπνέωμεν τοιαύτην ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην τοῦ ὄρκου. Ὅτι ὅμως ἀπολύτως δὲν ἀπαγορεύει τὸ εὐαγγέλιον τὸν ὄρκον, δεικνύει τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅστις ὠρκίσθη ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ὅτε οὗτος ἀπέτεινεν αὐτῷ τοὺς λόγους, «Ἐξορκίζω

σε κατά τοῦ Θεοῦ τοῦ ζώντος ἵνα εἴπῃς ἡμῖν, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός» (Ματθ κς', 63), εἰς οὓς ἀπήντησε καταφατικῶς, εἰπὼν «Σὺ εἶπας,» καὶ τοῦ Παύλου, ὅστις πολλάκις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὀρκίζεται, ὡς ὅταν λέγῃ· «Μάρτυς ὁ Θεὸς τῆ ἐμῆ ψυχῆ» (Ῥωμ. α', 9). Ὁ Παῦλος λέγει ῥητῶς ὅτι ὁ ὄρκος δύναται νὰ γίνῃ ὡς πέρασ πάσης ἀντιλογίας (Ἑβρ. σ' 16). Ὁ ὄρκος εἶναι ἀναγκαῖος πολλάκις ἵνα βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ νὰ ἡμεθα βέβαιοι περὶ τινος ἡμῖν διδομένης ὑποσχέσεως. Ὁ ὀρκισθεὶς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ἐπικαλεσθεὶς τὴν θείαν τιμωρίαν καθ' ἑαυτοῦ, ἐὰν ψευσθῇ ἢ παραβῇ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσίν του, πρέπει νὰ ᾔναι πολὺ ἐξηχρειωμένος καὶ εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀσεβής. Ἡ πολιτεία διὰ τοῦτο δικαίως μετεχειρίσθη πάντοτε τὸν ὄρκον, ἐπιβάλλουσα αὐτὸν ἐν τοῖς δικαστηρίοις εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς δικαστάς, καὶ ὑποχρεοῦσα τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῆς δι' αὐτοῦ εἰς εὐσυνείδητον διαχείρισιν τῆς αὐτοῖς ἀνατιθεμένης δημοσίας ὑπηρεσίας. Ὁ μάρτυς ὀρκίζεται, ὅτι θὰ εἴπῃ ἐξεταζόμενος τὴν ἀλήθειαν ἄνευ φόβου καὶ ἄνευ πάθους, ὁ δικαστὴς ἢ ἐν-ὄρκος, ὅτι θὰ δικάσῃ δικαίως, ὁ δὲ ὑπάλληλος ὅτι θὰ διαχειρισθῇ τὴν ὑπηρεσίαν του χωρὶς νὰ ἀποβλέψῃ ποτὲ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ τηρῶν τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, καὶ ὁ στρατιώτης, ὅτι οὐδέποτε θὰ καταλίπῃ τὰς σημαίας τῆς πατρίδος του, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῶν νόμων αὐτῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας της μέχρι τελευταίας ρανίδος τοῦ αἵματός του. Ὁ ὄρκος εἶναι δύο εἰδῶν ἢ ὁμολογίας τῆς ἀληθείας ἢ ὑποσχέσεως. Τοὺς ὄρκους ὅταν δίδωμεν, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο εὐσυνείδητος. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ βεβαιωμέν τι ὡς ἀληθές, ὅταν ἢ γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἢ δὲν ἡμεθα

βέβαιοι περὶ αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲ οὐδέποτε πρέπει μεθ' ὄρκου νὰ ὑποσχώμεθά τι, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Δώσαντες δὲ ἅπαξ ὄρκον ὑποσχέσεως οὐφείλομεν νὰ ἐκπληρώωμεν εὐσυνειδήτως τὰ ὑπεσχημένα. Ἡ δολιότης πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν ἀφ' ἡμῶν. Τὸν ὄρκον παρβαίνομεν, ἢ ὅταν ἐν γνώσει ψευδώμεθα (ψευδορκία), ἢ ὅταν ὑποσχώμεθα μὲν, ἀλλὰ δὲν τηρῶμεν τὰ ὑπεσχημένα (ἐπιορκία). Ἡ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι ἐγκλήματα μεγάλα καὶ φοβερά, ὅτι δεικνύουσιν ἔλλειψιν φόβου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, δὲν θὰ φοβηθῇ πολὺ περισσότερον τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἄνθρωπος ἐπικινδυνότατος εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο τὰ ἐγκλήματα ταῦτα τιμωροῦνται βαρύτερα ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. Ὁ ὄρκος τῆς ὁμολογίας ἰσχύει πάντοτε. Μόνος δὲ ὁ ὄρκος τῆς ὑποσχέσεως δύναται ἐντισι περιστάσεσιν νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἰσχύον του καὶ ὑποχρέωσιν, ὅταν δηλ. 1ον οἱ ὄροι, ὑφ' οὓς ἐγένετο, ἐκλείπωσι, 2ον ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων ἦναι φυσικῶς ἢ ἠθικῶς ἀδύνατος, 3ον ὅταν ὁ λαβὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἐκουσίως παραιτῆται αὐτῆς, καὶ 4ον ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως δύνηται νὰ ἀποβῇ εἰς ζημίαν τοῦ ἄλλου. Ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν εἶναι καλὸν νὰ ἀκολουθῶμεν τοὺς ἐξῆς κανόνας ὡς πρὸς τὸν ὄρκον.

Μὴ ὀρκίζου ἄνευ ἀνάγκης.

Ὀρκιζόμενος ἐν ἀνάγκῃ ὀρκίζου εὐσυνειδήτως.

Ἐν τοῖς ὄρκοις τῆς ὁμολογίας λέγε πάντοτε τὴν ἀληθειαν.

Ἐν τοῖς ὄρκοις τῆς ὑποσχέσεως τήρει τὰ ὑπεσχημένα ἀκριβῶς.

Μὴ ἀρνήσῃς ὄρκον παρ' ἄλλου ἐν ἀνάγκῃ ἀπαιτούμενον.
Μόνον ἐν ἀνάγκῃ ἀπαίτει παρὰ τῶν ἄλλων ὄρκον.

Β'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

§ 33

Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ;

Ὁ ἡθικὸς νόμος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς καθήκον καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ὁ Κύριος ἀφοῦ εἶπεν ὅτι τὸ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου κτλ. » εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἔπειτα ἐπήγαγε· δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ εἶναι ἡ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν » (Ματθ. κβ', 40). Τὰ καθήκοντα ταῦτα συνδέονται στενότερα πρὸς ἄλληλα. Οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐὰν μισῇ τὸν πλησίον αὐτοῦ, καθὼς λέγει ὁ Ἰωάννης, « Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστὶ καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ. Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ » (Α' Ἰωάν. δ', 20). Διότι πῶς δύναται νὰ δεῖξῃ κάλλιον ὁ ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην του, εἰ μὴ ἀγαπῶν τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἣν ἔχει ἐνώπιόν του; Εἶναι δὲ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις, καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν νὰ προξενήσωμεν αὐτῷ, ἀλλὰ καί, εἰ δυνατόν ἡμῖν, προθυμοποιούμεθα νὰ εὐεργετήσωμεν αὐτὸν χρεῖαν ἔχοντα· ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον, ὅταν ἡμεῖθα πρὸς

αὐτὸν δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι· ὅταν συμπαθῶμεν πρὸς αὐτὸν καὶ χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις αὐτοῦ, λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ. Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὡς ὁμοίον ἡμῖν πλάσμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν θείαν εἰκόνα, εἶναι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ ἔχει τὸν προσρισμὸν νὰ τείνη τελειοποιούμενον νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ. Ἡ λογικὴ αὕτη φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία ὀφείλει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν σέβας, καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Πᾶς ἀνθρώπος δυνάμει φέρει τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο πάντα ἀνθρώπον ὀφείλω νὰ σέβωμαι καὶ ἀγαπῶ, μὴδ' ἐπ' ἐλάχιστον βλάπτων αὐτόν ἢ κωλύων τὴν ἀνάπτυξίν του, μάλιστα δὲ εὐεργετῶν αὐτόν ἐφ' ὅσον δύναμαι. Μόνον ὅταν ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀγάπης πηγάζωσι τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν, ἔχουσιν ἀξίαν· ἄλλως ἐκπληρούμενα ταῦτα ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἐξ ἄλλων σκοπῶν οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι, ἂν τις ἐκέκτητο τὰ μεγαλῆτερα χαρίσματα, δι' ὧν νὰ γίνηται ὠφελιμώτατος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἔπραττε τὰ μεγαλῆτερα καλὰ, καὶ ἔδιδε πᾶν ὅ,τι εἶχεν ὑπὲρ τῶν ἄλλων καὶ ἐθυσιάζετο ὑπὲρ αὐτῶν, ἔπραττε δὲ ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν, ἀγάπην δὲ μὴ εἶχεν, οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον τὰ ἔργα του. « Ἐάν, λέγει, ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἤχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον· καὶ ἐάν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι. Καὶ ἐάν ψωμίξω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι » (Α' Κορινθ. ιγ', 1—4). Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ δίδουσα τὴν ἀξίαν εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν, εἰς ὁλόκληρον τὸν βίον ἡμῶν.

Ἡ μεγαλητέρα σοφία καὶ τὰ λοιπὰ χαρίσματα εἶναι μηδὲν ἄνευ αὐτῆς. Σταγῶν ἀγάπης εἶναι κρεῖττον ὠκεανοῦ γνώσεων. Ἐν γένει ἡ Γραφή δίδει μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει λέγει, ὅτι θέλουσιν ἀκούσει τῆς φωνῆς ἐκείνης « Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς ὑμῶν, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου » μόνον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔδειξαν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, οἵτινες « ἔθρεψαν τοὺς πεινῶντας, ἐπότισαν τοὺς διψῶντας, ἐνέδυσαν τοὺς γυμνοὺς, συνήγαγον τοὺς ξένους, καὶ ἐπεσκέφθησαν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν τῇ φυλακῇ » (Ματθ. κε', 41—46). Ἄλλοτε δὲ πάλιν εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι θὰ εἰσέλωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ οἱ λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἀλλ' οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς δηλ. οἱ δίκαιοι καὶ οἱ φιλόανθρωποι πρὸς πάντας (Ματθ. ζ', 21). Τὴν ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ ὠρίσθη ὡς τὸ μόνον ἀσφαλὲς γνώρισμα τῶν μαθητῶν του τοῦτο « ἐὰν ἀγάπην ἔχωσιν ἐν ἀλλήλοις » (Ἰωάνν. ιγ', 35). Ἡ ὄλη δὲ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περιλαμβάνεται ἐν τῷ « Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους » (Ἰωάνν. ιε', 17). Ὁ τὴν ἐντολὴν ταύτην τηρῶν, τηρεῖ ὁλόκληρον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

§ 34.

Ὅποια εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη;

Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι 1) καθολική· ἀποτείνεται δηλ. πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν καθήκοντα πρὸς μόνους τοὺς συγγενεῖς, τοὺς ὁμοεθνεῖς καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους, ὅπως ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι

ἔθνηκοί, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἐν γένει ὡς τοιοῦτον. Διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸ εὐαγγέλιον εἰμεθα ἀδελφοί, πάντες ὅμοια πλάσματα τοῦ Θεοῦ, φέροντες ἐν ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ τὴν θεῖαν εἰκόνα· δὲν ὑπάρχει οὐδεμία διαφορὰ μεταξὺ Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνος, δούλου καὶ ἐλευθέρου, ἄρρενος καὶ θήλεος (Γαλ. γ', 28). Ὅτι πλησίον εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, ἔδειξεν ὁ Κύριος λαμπρῶς ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ Σαμαρείτου (Λουκ. ι', 33), ἐν ἣ παριστάνεται προσφερόμενος φιλανθρώπως πρὸς τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς λησπᾶς ὁ ξένος τοῖς Ἰουδαίοις Σαμαρείτης, πρὸς δὲ οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον, ὅτι οὐδὲν εἶχον καθῆκον. 2) Ἡ ἀληθῆς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἡ ἐκ τεινομένη μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν, πρὸς οὓς ὀφείλομεν νὰ ἤμεθα γενναῖοι καὶ νὰ δεικνύωμεν αὐτοῖς ὡς καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν, ἀμνησικακοῦντες αὐτοῖς καὶ ἀνεξίκακοι δεικνυόμενοι. Καὶ τὸν ἐχθρόν μου δὲν πρέπει νὰ ἀδικῶ καὶ τὸν ἐχθρόν μου πάσχοντα ὀφείλω νὰ εὐεργετῶ· τότε ἔχω τὴν τελείαν χριστιανικὴν ἀγάπην. « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν » παραγγέλλει ῥητῶς τὸ εὐαγγέλιον (Ματθ. ε', 44). Διότι ἐὰν οἱ ἄλλοι παραβαίνωσι τὸν ἠθικὸν νόμον πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἦναι ἄδικοι καὶ σκληροὶ πρὸς ἡμᾶς, δὲν εἶναι τοῦτο λόγος, ἵνα καὶ ἡμεῖς παραβῶμεν αὐτὸν πρὸς αὐτούς. Πῶς ἐάν τις συκοφαντῇ ἡμᾶς, δὲν δικαιούμεθα διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς νὰ συκοφαντῶμεν αὐτόν. Τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀμνησικακίας ἀριστον παράδειγμα ἔχομεν αὐτὸν τὸν Κύριον ὅστις τὸν προδότην Ἰούδαν προσερχόμενον μετὰ στρατιωτῶν καὶ ὑπηρέτων ἵνα συλλάβῃ αὐτόν, δὲν ἀπεστράφη, οὐδ' ἐπετίμησε διὰ τὴν ἀχαριστίαν, ἀλλ' ἀπέτεινε πρὸς αὐτόν τοὺς πλήρεις γαλήνης καὶ ἀνεξίκακίας λόγους· « Ἐταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει; » φίλε, πρὸς τί ἦλθες; με φίλημα με προδίδεις; (Ματθ. κς', 50). Σταυ-

ρούμενος δέ, δὲν ἔδειξεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος δυσμενείας πρὸς τοὺς σταυρωτάς του, τὸναντίον ἀνεξικάκως ἠύχετο ὑπὲρ αὐτῶν λέγων· «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι, τί ποιοῦσι» (Λουκ. κγ', 34). Τοιαύτην ἀνεξικακίαν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔδειξαν καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Οὕτως ἀποθνήσκων ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος, ἔλεγεν ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτόν· «Κύριε, μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην» δηλ. μὴ λάβῃς ὑπ' ὄψιν τὴν ἁμαρτίαν των ταύτην (Πράξ. ζ', 60). 3) Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι εἰλικρινής. Πρέπει δηλ. ἀπὸ καρδίας νὰ αἰσθανώμεθα τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν πλησίον καὶ νὰ μὴ ἦναι φαρισαϊκὴ μόνον ἐπίδειξις αὐτῆς. Τὸ ἐλεεῖν πδχ. ἐπιδειξέως χάριν, οὐχὶ δὲ ἐξ οἴκτου ἀληθοῦς πρὸς τὸν πάσχοντα, δὲν εἶναι ἔνδειξις ἀληθοῦς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι ὅταν ποιῶμεν ἐλεημοσύνην, δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἢ ἀριστερὰ χεῖρ τί ποιεῖ ἢ δεξιὰ (Ματθ. ε', 3), δηλ. δέον νὰ ἀγνοῶσιν αὐτὴν καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκειότεροι ἡμῶν. 4) Πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργός, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἔργων καὶ νὰ μὴ περιορίζηται ἐν λόγοις. «Ὅς ἂν ἔχη τὸν βίον τοῦ κόσμου, λέγει ὁ Ἰωάννης, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καὶ κλείῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσση, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάνν. γ', 17). 5) Δικαία. Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι μακρὰν τῆς ἀληθοῦς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης· οὐδέποτε πρέπει νὰ εὐεργετῇ τις τινα, ἵνα ἀδικήσῃ ἄλλον· δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείπῃ τις τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης χάριν τῶν καθηκόντων τῆς εὐεργεσίας. Πρῶτον λ.χ. πρέπει νὰ μὴ ἀρνῶμαι νὰ πληρώσω τὰ χρέη μου, καὶ ἔπειτα νὰ θέλω νὰ ποιῶ γενναίως εὐποιίας.

6) **Σ υ ν ε τ ή**. Πρέπει δηλ. νὰ δεικνύωμεν ἀγάπην καὶ εὐεργετώμεν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καὶ τῆς χρείας αὐτῶν. Δὲν πρέπει νὰ παραμελῶμεν οἰκείους ἵνα εὐεργετώμεν ἄλλους· δὲν πρέπει νὰ ἀφίνωμεν ἀβοηθήτους τοὺς μεγίστην χρείαν ἔχοντας ἵνα εὐεργετήσωμεν τοὺς ἥττον ἐνδεεῖς· δὲν πρέπει νὰ βοηθῶμεν τοιοῦτους, οἵτινες ἐκ τῆς βοήθειας ἡμῶν ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ὀκνηροὶ καὶ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἀργίαν. 7) **Κ α ρ τ ε ρ ι κ ή**. Δέον δηλ. νὰ βοηθῶμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν, παρουσιαζομένης ἀνάγκης, ἀπαιτῆται νὰ ὑποστῶμεν θυσίας. Ὅταν ἐπίκηται ἀνάγκη, ὅταν διατρέχη κίνδυνον ἡ ζωὴ ἢ ἡ τιμὴ τοῦ ἄλλου, ὀφειλομεν νὰ διακινδυνεύσωμεν καὶ αὐτὴν ἡμῶν τὴν ζωὴν. 8) **Σ τ α θ ε ρ ά**. Δέον δηλ. νὰ μὴ ἦναι εὐμετάβλητος· δὲν πρέπει ὅτε μὲν νὰ δεικνυώμεθα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ἄλλοτε δὲ ἄδικοι καὶ ἄσπλαγχοι· ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι διαρκὴς καὶ μένει πάντοτε ἡ αὐτή. Τέλος 9) ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι **καθαρά**, δηλ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν μόνον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην ἀξίαν οὐχὶ δὲ ἐκ συμφέροντος, ἢ πρὸς ἐπίδειξιν, ἢ δι' ἄλλον τοιοῦτον λόγον.

§ 35

Τίνα εἶναι τὰ τῆ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀντίθετα ;

Τὰ τῆ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀντίθετα εἶναι 1) ἡ ἀδιαφορία. Ἀδιαφοροὶ πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν εἰμεθα, ὅταν μῆτε χαίρωμεν ἐπὶ τῆ εὐτυχίᾳ αὐτοῦ, μῆτε λυπώμεθα ἐπὶ τῆ δυστυχίᾳ αὐτοῦ, μηδὲν ἐν γένει αὐτῷ συμβαῖνον ἐνδιαφέρῃ καὶ συγκινῇ ἡμᾶς. Ἡ ἀδιαφορία εἶναι προδήλως ἐνδείξις ἐλλείψεως ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. 2)

Ἡ χαιρεκαχία. Αὕτη ὑπάρχει, ὅταν οὐ μόνον δὲν λυπώμεθα ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ χαίρωμεν ἐπ' αὐταῖς. 3) Ὁ φθόνος, δηλ. ἡ λύπη ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων. 4) Τὸ μῖσος. Τὸ μῖσος εἶναι ἡ χαιρεκαχία καὶ ὁ φθόνος ἐπιτεταμένα. Ὁ μισῶν οὐ μόνον λυπεῖται ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων καὶ χαίρει βλέπων τὸν ἄλλον βλαπτόμενον, ἀλλὰ σπουδάζει καὶ αὐτὸς νὰ ἐπενέγκῃ τῷ μισουμένῳ πᾶσαν δυνατὴν βλάβην. 5) Ἡ τυφλὴ παράδοσις εἰς τὴν τρυφήν. Ὁ ζῶν ἐν τρυφῇ καὶ περὶ τὰς ἡδονὰς του μόνον ἀσχολούμενος, δεικνύει, ὅτι οὐδόλως μέλει αὐτῷ περὶ τῶν πασχόντων καὶ ἐνδεῶν. Ὁ τρυφηλὸς βίος εἶναι ἀπόδειξις ἐγωϊσμοῦ, μὴ συμβιβαστέου μετὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. Τὴν εὐζωίαν πᾶς ἄνθρωπος ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως ὀδηγούμενος, ζητεῖ καὶ δύναται νὰ ζητῇ· ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία ταύτης οὐδέποτε πρέπει ὑπερβαίνουσα τὸ μέτρον, νὰ καταντᾷ εἰς τὸν ἀκόρεστον καὶ τυφλὸν πόθον πρὸς τὴν τρυφήν. Οἱ πλούσιοι οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶσιν ὅτι ὑπάρχουσι καὶ πτωχοὶ ἄνθρωποι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου στερούμενοι. 6) Ἡ πρὸς τινὰς τυφλὴ εὐνοία καὶ ἡ πρὸς ἄλλους ὑπερβολικὴ αὐστηρότης. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη, εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι πρέπει νὰ ᾖναι δικαία ἀνευ προσωποληψίας. Ὅταν λοιπὸν εὐεργετῇ τις τινὰς πλουσίως, καὶ ἄλλους παραβλέπη πάσχοντας, ἐνῶ ἡδύνατο καὶ τούτους νὰ εὐεργετήσῃ, ἢ πρὸς τινὰς δεικνύηται ὑπεραυστηρὸς, ἐνῶ ἄλλοις προσφέρηται ἐπιεικέστατα, πῶς δύναται τοῦτο νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀγάπην; 7) Ἡ ἀσυνέτως δεικνυομένη ἀγάπη. Τοιαύτη ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ὑπάρχει, ὅταν δὲν δεικνύηται αὕτη ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρείας τῶν προσώπων, ὅταν παραμελῇ τις τοὺς εὐεργέτας

του, ἵνα εὐεργετήσῃ ἄλλους, ἢ ὅταν βοηθῇ τὸν μικρὰν χρεῖαν ἔχοντα, παρορῶν τὸν ἐν μεγίστῃ ἀνάγκῃ εὐρισκόμενον.

§ 36.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον;

Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης πηγάζει τὸ καθήκον νὰ σεβώμεθα πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον. Τὰ κυριώτατα δὲ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία αὐτοῦ. Ὀφείλομεν λοιπὸν πρῶτον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὀντολογικὸν πρέπει νὰ ἦναι ἡμῖν σεβαστός. Τὴν ζωὴν αὐτοῦ προσβάλλοντες, ἀσεβοῦμεν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ δεικνύομεν ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν, οὕτινος καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα. Διὰ τοῦτο αὐστηρῶς ἀπαγορεύει ἡ Γραφή τὸν φόνον λέγουσα, «οὐ φονεύσεις» (Ἐξόδ. κ'). Ὁ φόνος δύναται νὰ προσγίνη εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τοῦ δόλου εἴτε διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς εἴτε διὰ ξένης. Εἰς πάντα ταῦτα τὰ εἶδη τοῦ φόνου ὑπάρχει εὐθύνη πάντοτε. Μόνος ὁ ἀκούσιως φονεύσας τινὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ φονεύς· διότι ὁ φόμος προϋποθέτει πάντοτε κακὴν πρόθεσιν. Ὁ ἐκ λάθους ἢ ἀκούσιος φόμος τότε μόνον εὐθύνει, ὅταν τὸ λάθος ἦτο ἀσύγγνωστον. Ὁ φόμος εἶναι ἐν τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι καταφρόνησις πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αἶρει πᾶσαν δικαιοσύνην, ἐπάγει καὶ μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς οἰκείους τοῦ φονευθέντος καὶ πολλάκις καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν κοινωνίαν, δ-

ταν ὁ φονευθεὶς ἦτο χρήσιμος ἀνὴρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν φονέα, καὶ αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως ἕνεκα τοῦ τοιοῦτου κακουργήματος εἶναι μέγιστα. Ὁ βαθμὸς τοῦ ἐγκλήματος πρέπει νὰ κρίνηται ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ φονευθέντος, τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν ἀφορμῶν, τοῦ τρόπου τοῦ φόνου καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη (ὁ παρὰ παιδὸς, παρ' ᾧ ἡ συνείδησις δὲν εἶναι ἀναπτυγμένη διαπραχθεὶς φόνος ἢ παρ' ἀνθρώπου ἐν τελείᾳ μέθῃ διατελοῦντος δὲν εὐθύνει πολὺ, οὐδόλως δ' ὁ παρὰ παράφρονος). Ἡ ἐκ τοῦ φόνου εὐθύνη ἐλαττοῦται, ὅταν τις ἐν ἀμύνη διατελῶν δηλ. ὑπερασπίζων τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν προσβαλλομένην παρ' ἄλλου φονεύσῃ αὐτόν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἐὰν ἐπέλθῃ θάνατος τοῦ προσβάλλοντος, αἴτιος τοῦ θανάτου εἶναι κυρίως αὐτὸς οὗτος. Καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ὁμοίως τῆς ἀμύνης ἡ ἠθικὴ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ προσπαθήσῃ τις ὅσον τὸ δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ φόνον ἀνθρώπου. Καὶ ἐν τῷ ὑπὲρ πατρίδος πολέμῳ ἢ ἐκ τῶν φόνων εὐθύνη ἐλαττοῦται, διότι καὶ ὁ πόλεμος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄμυνα τοῦ ὅλου ἔθνους κατὰ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ οἱ πόλεμοι καὶ αὐτοὶ οἱ δίκαιοι πρέπει νὰ θεωρῶνται ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα κακὰ καὶ πρέπει νὰ εὐχῆται τις νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Οἱ ἄδικοι πόλεμοι μάλιστα πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς βαρύτερα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἐγκλήματα. Εἰς τοὺς ἐνόχους βαρυτάτων κακουργημάτων, οἷον ληστές, πειρατές, φονεῖς ἐκ προμελέτης δικαιούται κατὰ τὴν Γραφὴν ἡ πολιτεία ἀμυνομένη (Ῥωμ. ιγ', 6) νὰ ἐπιβάλλῃ θανατικὴν ποινὴν ὅπως ἀσφάλισῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν τιμὴν τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ θὰ ἦτο φιλόανθρωπον νὰ καταργηθῇ, ὅπου ἐκ τῆς καταργήσεως αὐτῆς δὲν

θὰ ἐβλάπτετο ἡ κοινωνία, ὅπου δηλ. θὰ ἦτο βέβαιον, ὅτι οἱ ἀσφαλῶς πεφυλακισμένοι κακοῦργοι θὰ μένωσι διὰ παντός ἀβλαβεῖς εἰς τὴν κοινωνίαν, καὶ ὅτι ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δὲν θὰ ἐθράσυνε τοὺς κακοῦργους περισσότερον. Ἄλλως ἡ ἀπερίσκεπτος κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δύναται μεγάλως νὰ βλάβῃ τὰς κοινωνίας καὶ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ ὥστε νὰ κορυφωθῶσι τὰ ἐγκλήματα. Καὶ ὅπου μένει δὲ ἰσχύουσα ἡ θανατικὴ ποινὴ, ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀπαιτεῖ, ἡ ἐκτέλεσις νὰ μὴ ἦναι ἀπάνθρωπος. Ὁ ἐν μονομαχίᾳ φόνος δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθὴς φόνος, φέρων εὐθύνην, ὡς κακούγημα. Διότι ἐὰν μὲν ὁ φονεύσας ἦναι ὁ προσβληθεὶς, ἀδίκως φονεῦει τὸν ἄλλον, πρῶτον διότι γίνεται αὐτὸς ὁ κατηγορὸς καὶ δικαστῆς τοῦ ἄλλου καὶ ἐκτελεστῆς τῆς ποινῆς, τὸ ὅποσον ἀντίκειται εἰς πᾶσαν δικαιοσύνην· δεύτερον διότι αὐτοδικεῖ, ἐνῶ ὑπάρχουσι πολιτικὰ δικαστήρια, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἠδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ τὸν προσβαλόντα, ἡ αὐτοδικία δὲ γενικευομένη ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀναρχίαν· καὶ τρίτον διότι καὶ ἐνοχος ἂν ἦναι ἀληθῶς ὁ ἀντίπαλος, ἐπιβάλλεται κατ' αὐτοῦ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ἡ ὠρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὰ βαρύτερα τῶν ἐγκλημάτων, ἐνῶ ἡ προσβολὴ ὑπῆρξεν ἴσως λίαν ἀσήμαντος. Ἐὰν δὲ ὁ φονεύσας ἦναι ὁ προσβαλὼν, τότε ἡ ἀδικία εἶναι προδηλοτάτη, διότι εἰς τὸ πρῶτον ἀδίκημα τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς, προστίθῃσι δεύτερον τὸ τοῦ φόνου. Ἐν γένει δὲ παρατηρητέον, ὅτι ἡ μονομαχία εἶναι παράλογος· διότι δι' αὐτῆς πολλάκις ζημιοῦται καὶ ἀπόλλυσι τὴν ζωὴν οὐχὶ ὁ ἀδικήσας, ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς, καὶ διότι ἡ βλάβη τοῦ κατηγοροῦ δὲν ἐξαλείφει τὸ ἐκ τῆς κατηγορίας ὄνειδος. Διὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐκλίπη ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν, καθ' ὅσον μάλιστα ἀντιβαίνει καὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς

ἀγάπην ὑπὸ τοῦ εὐαγγελίου ἐπιβαλλομένην. Ἡ ἐκδίκησις εἶναι αἰσθημα μὴ συμβιβαζόμενον πρὸς τὴν ἀληθῆ ἠθικὴν, πρὸν τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν.

§ 37

Τί εἶναι τὸ καθῆκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία ;

Καθὼς τὴν ζωὴν, οὕτω ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἢ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθῆκον τοῦτο. Τί εἶναι ἰδιοκτησία ; Ἰδιοκτησία εἶναι πᾶν ὅ,τι δικαίως ἐκτῆσατό τις καὶ κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξίν του ἀναγκαῖον. Δικαίωμα δὲ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἐξουσία, ἣν ἔχει τις, νὰ κτᾶται, νὰ κατέχη καὶ νὰ μεταχειρίζεται τὴν ἰδιοκτησίαν του. Ὁ ἄνθρωπος πλασθεὶς λογικὸς καὶ ἐλεύθερος ἔχει καθῆκον, ἄρα καὶ δικαίωμα νὰ μεριμνήσῃ καὶ ἐξεύρῃ τὰ πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξίν του ἀναγκαῖα μέσα. Ἐπὶ τούτου τοῦ λόγου στηρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Ὅφειλε δὲ νὰ σέβηται τὸ ἴσον δικαίωμα τῶν ἄλλων. Τὴν ἰδιοκτησίαν κτώμεθα ἢ διὰ καταλήψεως πράγματός τινος εἰς οὐδένα ἄλλον ἀνήκοντος, ἢ δι' ἀμοιβαίων συμφωνιών, δι' ὧν πράγματα ἀνήκοντα εἰς τινὰ περιέρχονται εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου, ἢ δι' ἐργασίας. 1ον Ἡ κατάληψις πράγματός τινος ἀδεσπότητος εἶναι δικαία, ὅταν ἦναί τις βέβαιος, ὅτι δὲν ὑπάρχει κύριος τοῦ εὐρεθέντος ὑπ' αὐτοῦ ἢ καταληφθέντος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλομεν, ἐὰν εὐρωμέντι, νὰ ἀναζητήσωμεν πρῶτον τὸν κύριόν του, καὶ μόνον ἐὰν βεβαιωθῶμεν, ὅτι τοιοῦτος δὲν εὑρίσκεται, νὰ λάβωμεν εἰς

δριστικήν κατοχήν τὸ εὐρεθὲν πράγμα· ἄλλως κατακρατοῦν-
τες ξένην ἰδιοκτησίαν, εἴμεθα κλέπται. Ὡν Αἰ συμφωνίαι
ἵνα ὧσιν ἔγκυροι πρέπει νὰ γίνωνται δι' ἀμοιβαίας ἐλευ-
θέρας συγκαταθέσεως, ἄνευ δόλου τινός, περὶ
πραγμάτων θεμιτῶν, καὶ περὶ τοιοῦτων, ἐφ' ὧν ὁ
ποιῶν τὴν παραχώρησιν ἔχει πραγματικὴν κυριό-
τητα· ἄλλως αἱ συμφωνίαι εἶναι ἄκυροι καὶ ἀνήθικοι. Δύ-
νανται δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ ἦναι ἢ ἀπόλυτοι ἢ ὑπό-
δρους. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει δὲν ἔχουσιν ἰσχύον αἱ
συμφωνίαι, ὅταν δὲν πληρῶνται οἱ ὅροι, ἢ ὅταν ἐπέλθῃ νέα
τις συμφωνία, διαλύουσα τὴν πρώτην, ἢ ὅταν τὸ ὑπὲρ οὗ ἡ
συμφωνία μέρος παραιτῆται ἐκουσίως τοῦ δικαιώματός του,
ἢ τέλος ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμπεφωνημένων ἦναι ἀδύ-
νατος. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐργασίαν πρέπει νὰ ἰσχύωσιν οἱ
ἀκόλουθοι ἠθικοὶ κανόνες· ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ
ἦναι ἐξευτελιστικὴ, διότι πρέπει νὰ διασώζη τις
τὴν ἀξιοπρέπειάν του· δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἀνήθικος,
μηδὲ ἀνηθίικως νὰ γίνῃται, διότι ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς
πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ θυσιάζῃται· καὶ νὰ μὴ ἐξαντλή-
τὰς δυνάμεις ἡμῶν, διότι ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ συν-
τήρησις ἡμῶν.

§ 38.

*Πόσον σπουδαῖον καὶ ἱερόν εἶναι τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι
τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου;*

Τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου εἶναι
σπουδαιότατον καὶ ἱερώτατον. Διότι ἄνευ τῆς ἰδιο-
κτησίας εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ ἀδύνατος ἡ συντήρησις
καὶ ἀνάπτυξις του, ἐν γένει ἢ ἐκπλήρωσις ἐν τῷ κό-

σμφ του προορισμού αυτού. Ἐπὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου στηρίζεται καὶ πᾶσα ἡ πρόοδος καὶ ἡ εὐημερία τῆς κοινωνίας· διότι ὅταν δὲν ᾔηναί τις ἀσφαλῆς περὶ τοῦ ὅτι θέλει κατέχει ὡς ἰδιοκτησίαν του πᾶν ὅ,τι νομίμως ἤθελεν ἀποκτήσει, τίς ἤθελεν ἐργάζεσθαι, πῶς δὲ τότε ἠδύναντο νὰ ἀναπτυχθῶσιν αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι, ἡ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριον, ἡ γεωργία καὶ πᾶν ὅ,τι ἐν γένει συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ἐξημερώσῃ, ἐξευγενίσῃ καὶ ἐξωραίσῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον; Καὶ ἡ ἱστορία δὲ ἀποδεικνύει, ὅτι μόνον ὅπου τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ἦτο σεβαστόν, ἤκμασεν ὁ πολιτισμός, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν αἱ ἀνθρώπινα κοινωνία. Ἡ Γραφή ἀπαγορεύει τὴν προσβολὴν τῆς περιουσίας τοῦ ἄλλου ἢ τὴν κλοπὴν ῥητῶς διὰ τῆς ὀγδόης ἐντολῆς «Ὁὐ κλέψεις». Πρέπει λοιπὸν νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, καὶ δὴ, 1ον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν αὐτὴν ἢ βλάπτωμεν ἢ διὰ τῆς βίας ἢ διὰ τοῦ δόλου. 2ον νὰ ἀποδίδωμεν ἐκάστῳ ὅ,τι ἀνήκει αὐτῷ. 3ον νὰ προφυλάττωμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, ὅταν δυνάμεθα, ἀπὸ πάσης βλάβης, καὶ 4ον νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτόν, δοθείσης περιστάσεως, ἐν τῇ κατοχῇ καὶ αὐξήσει τῆς ἰδιοκτησίας του.

§ 39.

Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῷ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον;

Εἰς τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἀντίκεινται τὰ ἐξῆς. 1ον Ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Κλοπὴ εἶναι ἡ ἀφαίρεσις πράγματός τινος παρὰ τὴν γνώμην καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ὅταν ἡ ἀφαί-

ρεσις γίνεται μετὰ βίας, λέγεται ἀρπαγή ἢ ληστεία. Εἰς τὴν κλοπὴν ὠθοῦσι πρὸ πάντων ἡ ὀκνηρία, ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ πλεονεξία, σώζουσι δ' ἀπ' αὐτῆς ἡ φιλεργία, ἡ ὀλιγάρκεια καὶ ἡ ἀφιλοκερδία. Ὁ ὀκνηρὸς καὶ ὁ ἄεργος, στερούμενος τῶν πάντων καὶ ἔχων ἀνάγκην τῶν πρὸς συντήρησιν, καταφεύγει εὐκόλως εἰς τὴν κλοπὴν. Ὁμοίως ὁ δαπανηρὸν βίον διάγων καὶ ὁ πλεονέκτης εὐκόλως αἰσθάνονται τὸν πειρασμὸν τοῦ σφετερισμοῦ τῆς ξένης περιουσίας. Ὁ φιλεργὸς τούναντιον, ὁ ὀλιγαρκῆς καὶ ἀφιλοκερδῆς δυσκόλως παρὰσύρεται εἰς τὸ ἔγκλημα τοῦτο, ὡς ποριζόμενος ἐντίμως τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀρκούμενος εἰς ὅσα ἔχει καὶ ἀποστρεφόμενος πᾶν αἰσχρὸν κέρδος.

2ον Ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμὸς καὶ ἡ αἰσχροκερδία ἐν γένει. Δι' ἀπάτης σφετερίζεται τις τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα, ὅταν παρακινήσῃ πρὸς αὐτὸν ἵνα ἐπιχειρήσῃ τι, ἐξ οὗ αὐτὸς ἐλπίζει νὰ ὠφεληθῇ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ παραπειθομένου. Ἐν γένει δὲ πᾶσα παράνομος καὶ ἄδικος ἐπιδίωξις κέρδους, πᾶσα αἰσχροκερδία, ἀντίκειται εἰς τὸ κατῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου. Ἡ τοκογλυφία, τὸ νὰ λαμβάνῃ τις τόκους ὑπερμέτρους, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς ἐπειγούσης ἀνάγκης τοῦ πλησίον, εἶναι τοιαύτη τις αἰσχροκερδία. Ἐπίσης τοιαύτη αἰσχροκερδία εἶναι τὸ νὰ λαμβάνῃ τις πλείοτερον κέρδος τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τοῦ πράγματος, ὅπερ δίδει, μεταχειριζόμενος ψευδῆ μέτρα καὶ σταθμά.

3ον Τὸ μὴ ἀποτίνειν τὰ χρέη. Τὰ δανεισθέντα χρήματα ὀφειλομεν εὐσυνειδήτως νὰ ἀποδίδωμεν κατὰ τὴν συμπεφωνημένην προθεσμίαν, διότι ἄλλως κλέπτομεν ξένην περιουσίαν.

4ον Τὸ μὴ ἐργάζεσθαι καὶ ζῆν εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων. Ὁ μὴ ἐργαζόμενος, ἐνῶ δύναται, καὶ ζητῶν νὰ τρέφεται παρὰ τῶν ἄλλων, ζημιοῖ ἄδικως τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων, καὶ ἀφαιρεῖ τὰ αὐτῷ διδόμενα ἀπὸ τῶν ἀληθῶς ἐνδεῶν,

τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἐργάζωνται, εἰς οὓς ὀφείλεται ἡ ἐλεημοσύνη. Λίαν δικαίως περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Παῦλος· «Εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλον. γ'. 10). ὅσον Τέλος ἀντίκειται τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ λαθραία αὐτομισθαποδοσία. Τοιαύτην διαπράττει ὁ λαθραίως λαμβάνων, ὅτι ἐδικαιοῦτο μὲν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ ἄλλου, δὲν λαμβάνει δέ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο εἶδος κλοπῆς· διότι πᾶν ὅ,τι λαμβάνει τις ἀπὸ τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐν ἀγνοίᾳ του εἶναι κλοπή. Ὅστις δὲ νομίζει, ὅτι ἀδικεῖται, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν νόμιμον ἀρχὴν, καὶ δι' αὐτῆς νὰ λάβῃ ὅ,τι δικαιοῦται.

§ 40

Ἄρχεῖ νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποιΐα καὶ εὐεργεσία;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαιτεῖ οὐ μόνον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ βλάπτωμεν καὶ ἀδικῶμεν αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶμεν καὶ εὐποιῶμεν αὐτόν. Εὐεργεσία εἶναι τὸ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας. Τότε ἡ ἀγάπη εἶναι πλήρης· ἡ ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ δὲν πρέπει νὰ ἦναι μόνον ἀρνητικὴ, ἀλλὰ καὶ θετικὴ. Ἐν τοῖς εὐαγγελίοις πολλάκις ὁ Κύριος συνιστᾷ τὸ καθήκον τοῦτο τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίας. Ἡ παραβολὴ τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔχει (Λουκ. ι', 30—37). Ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ κρίσει κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δὲν θέλομεν ἐξετασθῆ περὶ τοῦ ἀν' ἡδίκησαμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀν' εὐηργετήσαμεν τοὺς πάσχοντας (Ματθ. κε', 31). Καὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ αὐτὰ διδάσκουσι. «Θρη-

σκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος, λέγει ὁ Ἰάκωβος (β΄, 15) παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστὶν ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Πρβλ. καὶ Α΄ Ἰωάν. γ΄. 17). Εὐκαίριαι εἰς τὸ νὰ φανῶμεν εὐεργετικοὶ παρέχονται ἡμῖν καθ' ἑκάστην. Διότι πᾶσα δυστυχία τοῦ πλησίον ἡμῖν γνωστὴ γενομένη, εἶναι τοιαύτη εὐκαιρία πρὸς ἀγαθοεργίαν. Ἰδίως δὲ ὀφείλομεν νὰ συντρέχωμεν τοὺς πάσχοντας, ὅταν ἑκτακτα δυστυχήματα ἐπέρχωνται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἷον πυρκαϊαί, πλῆμμυραι, ναυάγια, σεισμοί, λιμοί, ἐπιδημικαὶ νόσοι, ἐπιδρομαὶ ληστῶν, πειρατῶν καὶ τὰ ὅμοια. Ὡς πρὸς τὴν εὐεργεσίαν πρέπει νὰ τηρῶνται οἱ ἑξῆς κανόνες. 1ον Μέτρον τῆς εὐποιίας πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐεργετούμενων προσώπων. Πρέπει νὰ βοηθῆ τις πρῶτον τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλειτέραν ἀνάγκην καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, τοὺς γονεῖς καὶ οἰκείους πρῶτον καὶ εἶτα τοὺς ξένους, τοὺς ὀφελίμους εἰς τὴν κοινωνίαν ἢ ὅπως δῆποτε εὐεργετήσαντας αὐτὴν καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς. 2ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ προβαίῃ ἐν ἀνάγκῃ μέχρι μεγάλων θυσιῶν καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. Οὕτως ὅταν ὁ πλησίον εὐρίσκηται ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ καὶ διατρέχῃ προφανῶς ἢ κατὰ τὴν ζωὴν του ἢ κατὰ τὴν τιμὴν του τὸν ἐσχάτον κίνδυνον, ὀφείλομεν, πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ἀπομακρύνοντες, νὰ σπεύδωμεν ἀνυπερθέτως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. «Μείζονα ταύτης ἀγάπην, διδάσκει ὁ Κύριος, οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. ιε΄, 13). 3ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ γίνηται μετὰ συνέσεως· διότι δὲν πρέπει νὰ βοηθῆ τις ἀναξίτους. 4ον Τέλος παρητηροῦμεν, ὅτι μόνη ἐκείνη ἡ εὐεργεσία ἔχει ἀξίαν, ἥτις γίνεται ἐκ καθα-

ρᾶς ἀγάπης, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ πρὸς ἄλλον σκοπὸν. Ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἰσχύη, εἶναι τὸ «Μὴ γινώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου» (Ματθ. 5', 2).

§ 41

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον;

Πρὸς τὴ ζωὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν πολυτιμότερον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τιμὴ ἢ τὸ καλὸν ὄνομα. Αἱ παροιμίαι λέγουσιν· «Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς» (κβ', 1) Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἀνευ τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Ἄνευ δὲ αὐτῆς καὶ πᾶσα πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατος, διότι, ὅποιοιδήποτε ἐπάγγελμα καὶ ἂν ἐπαγγέλληται τις, ἤθελε πάθει ἀνεπανόρθωτον ζημίαν ἐν τῇ ἐξασκήσει αὐτοῦ, ἐὰν ἤθελεν ἀπολέσει τὴν ὑποληψίν του. Τί εἶναι πδχ. ὁ δυσφημισμένος ἰατρὸς ἢ δικηγόρος, ἢ ἔμπορος; Διὰ ταῦτα ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς σπουδαιότερον καθῆκον νὰ σεβώμεθα τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον οὐ μόνον μὴ προσβάλλοντες αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ προφυλάττοντες καὶ ὑπερασπίζοντες κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον προσβάλλει τις ὅταν διαδίδῃ ὑπονοίας κακὰς περὶ αὐτοῦ, ἢ ἀδίκως κατηγορῇ αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ὑβρίζῃ, ἢ συκοφαντῇ αὐτὸν πλάττων ἀνυπάρκτους κατηγορίας, ἢ ἀδίκως περιφρονῇ ἐνώπιον ἄλλων. Ἡ τοιαύτη δὲ καταλαλιὰ κατὰ τοῦ πλησίον δύναται νὰ ἔχῃ ὡς αἰτίαν ἢ ἐχθραν ἢ τὸ συμφέρον ἢ ἀπλῆν κουφότητα καὶ κλίσιν πρὸς τὸ σπερμολογεῖν. Ἡ χειρίστη καταλαλιὰ εἶναι ἡ ἐξ ἐχθρας, ἔπειτα ἔρχεται ἡ ἐκ συμφέροντος καὶ τελευταία εἰ-

ναι ἢ ἐκ κουφότητος. Τὰ ἀποτελέσματα ὁμως δύνανται πάντοτε νὰ ἦναι μεγάλα καὶ ἐπιβλαβέστατα εἰς τὸν κατηγορούμενον, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν εἶδος καταλαλιᾶς. Ἡ Γ ρ α φ ῆ κ α τ α δ ι κ ᾶ ζ ε ι τὴν προσβολὴν τῆς ὑπολήψεως τοῦ πλησίον διὰ τῆς ἐνάτης ἐντολῆς, ἣτις λέγει, «Οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ.» Ποτὲ λοιπὸν μὴ λέγε τι, τὸ ὅποιον ἤθελε παραβιάσει τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου· τὸναντίον λέγε πάντοτε προθύμως ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος φαίνεται συνήθως ἐκ τοῦ ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖ τινα, καίπερ γνωρίζων καὶ ἀκούσας πολλὰ κατὰ ἄλλων· σιωπῶν δέ, δεικνύει ὅτι φείδεται τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων. Τὸναντίον ὁ μοχθηρὸς καὶ φαῦλος ἄνθρωπος δεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ῥοπῆς εἰς τὸ κατηγορεῖν, ἣτις ἐλέγχει κακίαν ψυχῆς. Μόνον τῶν κακῶν ἐκείνων καὶ φαύλων, οἵτινες ἀσυστόλως καὶ ἀναιδῶς καταπατοῦσι καὶ περιυβρίζουσι καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρωπίλους νόμους καὶ γίνονται διὰ τῶν πράξεών των ἐπιζήμιοι εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, τὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμὸν αὐτῶν καὶ ἵνα καταστήσωμεν τὴν κοινωνίαν προσεκτικὴν πρὸς αὐτούς. «Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους,» λέγει καὶ ἡ Γραφή (Α΄ Θεσσ. ε΄, 14).

§ 42

Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ;

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἣτις ὑπαγορεύει ἡμῖν τὸν σεβασμὸν τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθῆκον νὰ συντελώμεν εἰς

τὸ νὰ ἐκπληροῖ ὁ πλησίον ἡμῶν καλῶς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, δηλ. τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ τελειοποιήσιν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται ν' ἀποπλανήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ κακὸν καὶ νὰ διαφθείρῃ αὐτὸν, νὰ πράττωμεν δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν του νὰ μορφώσῃ. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλονται ἡμῖν τὰ ἑξῆς καθήκοντα. 1ον Νὰ μὴ διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακόν τι ἢ ἐσφαλμένον, δι' οὗ ἠδύνατο καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ νὰ διαστραφῇ καὶ ἡ καρδία του νὰ διαφθαρή. 2ον Νὰ μὴ δίδωμεν αὐτῷ διὰ τοῦ βίου ἡμῶν αἰσχρὸν παράδειγμα· διότι καὶ διὰ τούτου φθείρονται οἱ ἄλλοι, πλειότερον μάλιστα ἢ διὰ τοῦ λόγου· διότι οἱ ἄνθρωποι πλειότερον ἀκολουθοῦσι τὰ παραδείγματα ἢ τοὺς λόγους. 3ον Νὰ μὴ συντελώμεν διὰ τῆς συμπράξεως ἡμῶν εἰς τὸ νὰ ἀποπλανηθῇ ἢ πρᾶξῃ τι κακόν. Διὰ τῆς συμπράξεως ἐνθαρρύνομεν τοὺς ἄλλους ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν κακῶν. Οὐ μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀποπλανῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ κακὸν καθ' οἰονδήποτε τρόπον, ἀλλ' ἔχομεν καθήκον καὶ διαφθαρέντος αὐτοῦ καὶ περιπέσοντος εἰς τὸ κακὸν νὰ ζητῶμεν, καθ' ὅσον ἡμῖν ἀπόκειται, τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ. Τὸ καθήκον τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ χάριν αὐτῶν τῶν ἀποπεπλανημένων ἢ κακῶν ἀνθρώπων, καὶ χάριν τῶν ἄλλων, διότι τὸ παράδειγμα αὐτῶν ὡς λύμη δύναται νὰ διαδοθῇ καὶ νὰ διαφθείρῃ ἐντελῶς τὴν κοινωνίαν. Εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶν συντελοῦμεν ἀ) διδάσκοντες αὐτοὺς καὶ νοουθετοῦντες. Ἡ νοουθεσία πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πραότητος καὶ φειδοῦς. Διότι ὅταν μετ' ὀργῆς νοουθετῇ τις καὶ ἄνευ φειδοῦς, δεικνύει, ὅτι δὲν κινεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καθαρὰ πρὸς τὸν

πλησίον ἀγάπη, οὐδὲ ἔχει διὰ τοῦτο ἢ τοιαύτη νοθεσία δύναμιν· διότι μόνον τὰς ἀπὸ καλῆς διαθέσεως νοθεσίας δέχονται οἱ ἄνθρωποι. Σημειωτέον δε ὅτι δὲ ν δ υ ν ά μ ε θ α ν ά ν ο υ θ ε τ ῶ μ ε ν π ά ν τ α ς· διότι τοὺς ἀνωτέρους ἡμῶν ἐν γένει, τοὺς γονεῖς ἡμῶν, τοὺς διδασκάλους, τοὺς πρεσβυτέρους δὲν εἶναι ἡμῖν ἐπιτετραμμένον νά διδάσκωμεν τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Τοῦτο θά ἦτο παράλειψις τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Οὐδὲ πάντοτε ὠφελεῖ τὸ ν ο υ θ ε τ εῖ ν. Τοῦ τοιούτου καθήκοντος εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι ἰδίως ὅταν ἦναι ἐλπίς βεβαία, ὅτι ὁ ἀποπλανηθεὶς θέλει ἀφ' ἑαυτοῦ ἐτανέλθει εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν, ὅταν ἦναι ἡμῖν γνωστὸν, ὅτι οἱ οἰκεῖοι ἢ ἄλλοι ἐπιτετραμμένοι τὴν διόρθωσιν ταύτην ἔλαβον τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ ὅταν μετὰ βεβαιότητος οὐδεμία διόρθωσις ἐλπίζεται. β') Διορθοῦμεν τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν παραδείγματος. Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὀδηγοῦνται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων ἢ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐν γένει τὸ παράδειγμα ἐλκύει. Ὅταν λοιπὸν οἱ κακοὶ βλέπωσιν ἡμᾶς καλὰ πράττοντας, κινοῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν δύνανται νά πράττωσι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἀπλήν ἀπομίμησιν, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν δύναται νά ἐγερθῇ ἐν αὐτοῖς καὶ καθαρὰ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Εἰς τὸ δεικνύειν καλὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν προτρέπομεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, λέγοντος. «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ.ε', 16). Ἄς μὴ νομίση δέ τις ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νά πράττη τι ἑκτακτον. Τὰ συνήθη ἡμῶν καθήκοντα εὐσυνειδήτως ἐκπληροῦντες, δίδομεν τοῖς πᾶσιν ἄριστον παράδειγμα. Δὲν πρέπει μάλιστα ἡ ἀγαθὴ πρᾶ-

ξίς νὰ γίνηται ἐπίτηδες ἀπλῶς καὶ μόνον ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα· διότι τότε δὲν θὰ εἶχεν ἠθικὴν ἀξίαν, ὡς γινόμενη πρὸς ἐπίδειξιν ἀπλῶς. Μόνον ὅταν κακὴ τις συνήθεια ἀπειλῇ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τινι κοινωνίᾳ, δύναται νὰ γίνῃ ἐπιδεικτικὴ τις διαμαρτύρησις κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ παραδείγματος ἡμῶν, ἐὰν πολλοὶ συμφωνήσωσιν εἰς τοῦτο. Εἰς τὸ χρησιμεύειν διὰ τοῦ ἑαυτῶν βίου ὡς καλὰ παραδείγματα ὑποχρεοῦνται πρὸ πάντων ἐκεῖνοι, οἵτινες εὕρισκόμενοι ἐν ὑψηλῇ κοινωνικῇ περιωπῇ παρατηροῦνται παρὰ πάντων καὶ θεωροῦνται ὡς ὁδηγοὶ τῆς κοινωνίας, οἷον οἱ κληρικοί, οἱ διδάσκαλοι, οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, οἱ πλοῦσιοι καὶ ἐν γένει οἱ προέχοντες πολῖται.

§ 43.

Τι εἶναι τὸ καθήκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον εἰλικρινείας καὶ φιλαληθείας :

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ μὴ διαστρέφωμεν τὴν διάνοιαν τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ νὰ προσφερώμεθα πρὸς πάντας εἰλικρινῶς καὶ φιλαλήθως, ἀνυποκρίτως καὶ ἀδόλως μεταδίδοντες καὶ ἐκφράζοντες τοῖς ἄλλοις τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν σκέψεις καὶ διαθέσεις. Ἡ ἀδόλος διάθεσις, ὅταν μὲν δεικνύηται διὰ τῶν λόγων, λέγεται φιλαλήθεια, ὅταν δὲ διὰ πράξεων εἰλικρίνεια. Ἡ ἀνειλικρίνεια καὶ τὸ ψεῦδος δεικνύουσι περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ κακίαν καὶ ἐχθρικὴν διάθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους, διότι ὁ μὴ σκοπῶν κακόν τι διὰ τί θὰ ψευσθῇ ἢ θὰ κρύψῃ τὸ διανόημά του; Διαφθείρουσι δὲ πρῶτον μὲν τὸν ψευδόμενον, διότι ἐθίζουσιν αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του. ἔπειτα δὲ ζημιούσι τοὺς ἄλλους, οἵτινες πειθόμενοι δι' αὐτῶν,

δύνανται νὰ προβῶσιν εἰς λόγους ἢ πράξεις, αἵτινες ἤθελον ἐπιφέρει βλάβην αὐτοῖς. Πρὸς τούτοις ἀφαιροῦσι καθόλου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν, ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶσα σχέσις τῶν ἀνθρώπων μετ' ἀλλήλων. Ὁ Κύριος κατατρίνει ῥητῶς τὸ ψεῦδος, λέγων, « Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναι ναι καὶ οὐ οὐ » (Ματθ. ε', 37). Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος, ὅτι « οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ » (Α' Πέτρ. β' 22). Τὸ ψεῦδος ἀπαγορεύει καὶ ἡ ἐνάτη ἐντολή, λέγουσα « Οὐ ψευδομαρτυρήσεις. » Ποτὲ λοιπὸν δὲν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ προσφέρηται ἀνειλικρινῶς ἢ ψεύδεται· ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις του καὶ οἱ λόγοι του πρέπει νὰ ἦναι ἄδολος ἔκφρασις τῶν διαθέσεων καὶ διανοημάτων αὐτοῦ. Ἡ προσποίησις καὶ ἡ ἀπάτη πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὴν εἰλικρινεῖαν καὶ φιλαλήθειαν ἀντίθετα εἶναι ἔκτος τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀνειλικρινείας καὶ ἡ κολακεία καὶ ἡ κρυψινοία. Κολακεία εἶναι λόγος ἀπατηλὸς πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ πρὸς ὃν λαλεῖ τις. Ἡ κολακεία εἶναι κακὴ, διότι οὐ μόνον ἐξευτελίζει τὸν κόλακα εἰς τοιαῦτα ποταπὰ μέσα χάριν συμφέροντος καταφεύγοντα, ἀλλὰ ζημιοῖ καὶ τὸν κολακευόμενον ἀπατῶσα αὐτόν, ἐὰν ἦναι κοῦφος, καὶ πείθουσα αὐτόν, ὅτι ἔχει ἀξίαν, ἧς στερεῖται, καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἐλαττώματα, ἅτινα πράγματι κέκτηται, καὶ καθιστῶσα αὐτόν οὕτως ἀδιόρθωτον. Καὶ ἡ κρυψινοία, τὸ ἀποκρύπτειν τὰ πάντα καὶ πάντοτε ἀπὸ τῶν ἄλλων, δεικνύει ἐχθρικὴν πρὸς τὸν πλησίον διάθεσιν. Τῆς κρυψινοίας ταύτης διάφορον εἶναι τὸ μὴ λέγειν τι ἢ τὸ κρύπτειν τι πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον ἢ ἐν γένει μετ' ἀθώου σκοποῦ παιδιᾶς χάριν πδχ. (*). Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀθώου τούτου ψεύδους μόνον ἐν

(*) Ὅτι ἐν τισὶ περιστάσεσιν ἐπιτρέπεται ἡ ἀπόκρυψις τῆς ἀληθείας πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον, περὶ τούτου συμφωνοῦσιν ἐκ τῶν ἁρ-

ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις, διότι ἄλλως συνειθίζει τις εἰς τὸ ψεύδεσθαι.

§ 44.

Τί εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος ;

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθήκοντα εἶναι καθήκοντα γενικά ἢ καθολικά παντὸς ἀνθρώπου πρὸς πάντα ἄνθρωπον. Ἐκτὸς αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα εἰδικὰ λεγόμενα *καθήκοντα*, ἅτινα γεννῶνται ἐξ εἰδικῶν τινῶν σχέσεων, ἃς ἡμεῖς ἐκουσίως συνάπτομεν, καὶ τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεραι εἶναι αἱ πηγάζουσαι ἐκ τοῦ γάμου, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ πρῶτον ποιῶμεν λόγον περὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας γεννωμένων καθηκόντων. *Γάμος* εἶναι ἡ διὰ βίου ἐνωσις μετ' ἀλλήλων δύο προσώπων, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν καὶ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς τεκνογονίας. Ὁ πρῶτος σκοπὸς δηλοῦται ἐν τῇ Γραφῇ διὰ τῶν λέξεων, «Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον. Ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν» (Γεν. β', 18), ὁ δὲ δεῦτερος διὰ τῶν λέξεων, «*Ἀυξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν*» (Γεν. α', 28). Μόνον ἐν τῇ *μονογαμίᾳ* εἶναι δυνατὸς ὁ τέλειος γάμος, καὶ διότι μόνον μεταξὺ δύο προσώπων ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δύναται νὰ συνδεθῇ στενότατος καὶ ἰσόβιος σύνδεσμος, καὶ διότι καταστρέφεται ἡ εἰρήνη καὶ ἄρμονία τοῦ οἰκιακοῦ βίου διὰ τῆς συνυπάρξεως πολλῶν γυναικῶν καὶ πολ-

χαίων ὁ Πλάτων καὶ οἱ Στωϊκοί, ἐκ δὲ τῶν ἁγίων πατέρων ὁ Χρυσόστομος, ὁ Ὀριγένης καὶ ἄλλοι.

λῶν κευχωρισμένων οἰκογενειῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἄνδρα, ὡς συμβαίνει τοῦτο ἐν ταῖς μωαμεθανικαῖς οἰκογενεαῖς. Ἡ Γραφή μόνον τὴν μονογαμίαν θεωρεῖ ὡς τὸν νόμιμον καὶ κατὰ Θεὸν γάμον (Γεν. α'). Ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ γάμου ἀπαιτεῖ ἐλευθέραν συγκατάθεσιν παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ τὸ ἰσόβιον αὐτοῦ. Ὁ συναπτόμενος εἰς γάμου κοινωνίαν ἐννοεῖ καὶ σκοπεῖ βεβαίως νὰ συνδεθῆ ἰσοβίως μετὰ τοῦ ἄλλου προσώπου, οὐχὶ δὲ νὰ συνάψῃ μετ' αὐτοῦ πρόσκαιρόν τινα σύνδεσμον. Διὰ τοῦτο χωρισμὸς γάμου δὲν πρέπει νὰ γίνηται εἰμὴ διὰ σπουδαιοτάτην αἰτίαν, δι' ἣν ἡ συμβίωσις εἶναι πλέον ἀδύνατος. Τοιαύτη αἰτία εἶναι κυρίως ἡ ἀπιστία ἐνὸς μέρους. Ἄλλως «ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (Ματθ. ιθ' 6, 9).

Σημ. 1. Ἐπειδὴ μόνον ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ ἐκτελεῖται ὁ σκοπὸς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο πᾶσα σχέσις τοιαύτης φύσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐκτὸς τοῦ γάμου εἶναι παράνομος καὶ ἀνήθικος, ἀπαγορευομένη ὑπὸ τῆς Ζ' ἐντολῆς. Ἡ γυνὴ πρὸ πάντων καταστρέφεται ἐκ τοιούτων σχέσεων. Τιμιότης διὰ τοῦτο, σωφροσύνη καὶ σεμνότης πρέπει νὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανόν, ἰδίως δὲ τὴν γυναῖκα. Ἡ σεμνότης δεικνύεται καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τῇ ἐνδουμασίᾳ καὶ ἐν τῷ γέλωτι καὶ ἐν τῷ βήματι καὶ ἐν ταῖς κινήσει τοῦ σώματος. Περὶ πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ἐπιδιώκηται τὸ ἀπλοῦν, σεμνὸν καὶ κόσμιον.

Σημ. 2. Τοῦ καθήκοντος τοῦ συνάψαι γάμον ἀπαλλάσσεται τις, ὅταν πάσχη, ὅταν δὲν ἔχῃ ἐπαρκῆ μέσα πρὸς συντήρησιν οἴκου ἢ ὅταν θέλῃ νὰ ἀφιερωθῆ ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἀμερίστως εἰς ὑψηλὸν τινα σκοπόν. Ὁφείλει ὅμως ὁ τοιοῦτος τελείαν ἀγνότητα νὰ τηρῇ καθ' ἅπαντα τὸν βίον του.

§ 45.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ γάμου ἐπιβάλλει εἰς τοὺς συζύγους

και τὰ μέλη ἐν γένει τῆς οἰκογενείας ὠρισμένα τινὰ καθήκοντα. Καὶ δὴ ἐν πρώτοις εἰς τοὺς συζύγους ἐπιβάλλονται τὰ ἐξῆς καθήκοντα· α΄) Ἀμοιβαία πίστις. Τὴν διάρρηξιν καὶ παράβασιν τῆς πίστεως ταύτης ἀπαγορεύει ῥητῶς ἡ ἐβδόμη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Καὶ ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἀμοιβαίας πίστεως εἶναι χαλάρωσις τοῦ δεσμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ συνδέῃ τοὺς δύο συζύγους. Καθῆκον λοιπὸν ἱερώτατον ἔχουσιν οἱ σύζυγοι, οὐ μόνον πράγματι νὰ μὴ παράβαινωσι τὴν πίστιν ταύτην, ἀλλὰ νὰ ἀποφεύγωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόνοιαν τῆς παραβάσεως αὐτῆς, β΄) Δεύτερον ἀμοιβαῖον καθῆκον εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη. Ἄνευ αὐτῆς ὁ γάμος δὲν εἶναι ὅ,τι πρέπει νὰ ᾔῃ, ἔνωσις ἐγκάρδιος δύο προσώπων πρὸς ἰσόβιον ἀμοιβαίαν βοήθειαν. Οἱ διχονοοῦντες σύζυγοι οὐ μόνον δὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις ἀδελφικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ὁ μὲν τῷ δὲ ἀφορμὴ δυσχερειῶν καὶ λύπης. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους στερεοῦται διὰ τῆς ἠπιότητος, φιλοφροσύνης, ὑπομονῆς, εὐλικρινείας καὶ χρηστότητος, διαλύεται δὲ τοῦναντίον διὰ τῆς σκαιότητος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κρυφιοῦς. Ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη φαίνεται ἰδίως ἐν ταῖς δυστυχίαις. Ἡ ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν ἀμοιβαία ἐγκατάλειψις εἶναι προδοσία ἱερωτάτου καθήκοντος. γ΄) Τρίτον ἀμοιβαῖον καθῆκον τῶν συζύγων εἶναι νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν ταῖς φροντίσι περὶ τῶν κοινῶν τοῦ οἴκου ἀναγκῶν καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφώσει τῶν τέκνων.

Τοῦ ἀνδρὸς δὲ εἰδικώτερα καθήκοντα εἶναι 1) νὰ διευθύνῃ ὡς κεφαλὴ τοῦ οἴκου τοῦτον ὡς δεῖ, νὰ προασπίζη αὐτόν, προφυλάττων ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ βλάβης τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ νὰ διατηρῇ αὐτὸν φι-

λοπόνως φροντίζων διὰ τῆς ἐργασίας του νὰ παρέχη τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ προάγῃ ἐν γένει τὴν οἰκιακὴν εὐημερίαν. Πρὸς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐν τῷ οἴκῳ ἐπροικίσθη ὁ ἀνὴρ ὑπὸ τῆς φύσεως μετὰ μεγαλητέρας ἰσχύος. Ἄνῆρ, ὅστις ἔνεκα ὀκνηρίας καὶ ἀχρειότητος δὲν δύναται νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν οἶκόν του ἢ δὲν διευθύνει αὐτόν, ἀλλὰ διευθύνεται ἢ τρέφεται παρὰ τῆς γυναικὸς του ἢ τῶν τέκνων του, ἀποβάλλει τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἀξίωμα, τὴν αὐτῷ ἐμπρέπουσαν θέσιν ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ. Δεδικαιολογημένη εἶναι ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὸ διευθύνειν, ὑπερασπίσειν καὶ συντηρεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον μόνον ὅταν προέλθῃ ἐκ νόσου ἢ ἀλλης τινὸς ἀπρόπτου καὶ ἀναποφεύκτου αἰτίας. 2) Πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναικᾶ πρέπει ὁ ἀνὴρ νὰ προσφέρηται ὡς πρὸς σὺντροφὸν καὶ βοηθὸν τοῦ βίου του, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς δούλην. Δὲν πρέπει καταχρῶμενος τῆς μεγαλειτέρας ἰσχύος καὶ ἐξουσίας του, διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ φόβου νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ τὴν θέλησίν του, ἀλλὰ μετὰ πραότητος καὶ φιλοφροσύνης δέον νὰ σπουδάζῃ νὰ πείσῃ αὐτὴν ὡς φυσικὸν συμβουλόν του. «Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ὑμῶν», λέγει ἡ Γραφή (Κολοσσ. γ', 19). Καὶ ἀλλαχοῦ. «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξιν κατὰ γνῶσιν ὡς ἀσθενεστέρω σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρ. γ', 7). Ἡ παρὰ τοῦ ἀνδρὸς καταπίεσις καὶ περιφρόνησις τῆς γυναικὸς εἶναι ἔνδειξις βαρβαρότητος ἀντιβαιούσης εἰς τὰς περὶ γυναικὸς καὶ γάμου ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἔθνη καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νῦν) ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων θέτουσιν τὴν γυναῖκα ἐν λίσανταπεινῇ θέσει· παρ' αὐτοῖς εἶναι σχεδὸν ἡ πρώτη δούλη. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τοῦναντίον ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς βοηθὸν καὶ σὺντροφὸν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐθεώρησεν ὡς ὅμοιον

πλάσμα τοῦ ἀνδρός καὶ ἴσον κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν (Γαλ. γ', 28). Ἐντεῦθεν ἡ τιμὴ ἢ ἀποδοδομένη αὐτῇ παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς καὶ ἡ φροντίς ἢ παρ' αὐτῶν λαμβανομένη περὶ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Μόνον παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς εὐρίσκομεν διὰ τοῦτο παρθεναγωγεῖα ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου.

Τῆς δὲ γυναικὸς τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα εἶναι πρῶτον νὰ σέβηται τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου, μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμόνως ἐναντιουμένη αὐτῷ. Ἄλλως αἰρεται ἡ ἄρμονία ἢ μεταξὺ τῶν συζύγων. Εἰς τὴν γυναῖκα οὐ μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα ἀνήκει νὰ συμμετέχη τῆς διευθύνσεως τῶν τοῦ οἴκου συμφερόντων. Ἄλλ' ἢ συμμετοχὴ αὕτη πρέπει νὰ γίνηται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ προσβάλληται τὸ ἀνδρικὸν ἀξίωμα. Ὁ ἀνὴρ πάντοτε μένει ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας, εἰς ὃν ὀφείλεται ὑπακοή. Διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ ὀφείλει πάντοτε ἐνδίδουσα καὶ μειλιχίως προσφερομένη νὰ παρέχῃ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὴν συνδρομὴν τῆς ἐν πᾶσι, χωρὶς νὰ φανῇ ποτε καὶ μακρόθεν, ὅτι θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ τὴν θέλησίν τῆς. Δεύτερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσα αὐτῷ φροντίζουσα νὰ μὴ παρέχῃ αὐτῷ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν δυσαρσεκείας, τούναντίον δὲ καθιστῶσα τὸν βίον αὐτοῦ τερπνόν. Ἡ γυνὴ διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης, πρὸς ἣν εἶναι ἐκ φύσεως μᾶλλον τοῦ ἀνδρός πεπλασμένη ὡς ὑπερέχουσα αὐτοῦ κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ αἰσθήματος ἢ τὴν εὐαισθησίαν τῆς καρδίας, δύναται (καὶ ὀφείλει νὰ πράττῃ τοῦτο) νὰ ἠδύνη τὰς δυσαρσεκείας αὐτοῦ, ἄς γεννώσιν αὐτῷ αἱ καθημεριναὶ φροντίδες ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ οἴκου, γινομένη ἀληθῆς σύντροφος καὶ βοηθὸς τοῦ ἀνδρός.

Τρίτον ὀφείλει ἡ γυνή, καθὼς ὁ ἀνὴρ ἔχει ἰδίως τὴν φροντίδα τῶν ἔξω τῆς οἰκίας ὑποθέσεων, νὰ φροντίζη αὐτὴ περὶ τῶν ἔσω τῆς οἰκίας, πρὸ πάντων δὲ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Οὐδέποτε πρέπει ἡ γυνὴ νὰ λησμονῇ, ὅτι ὁ κύριος κύκλος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶναι ὁ οἶκος τῆς καὶ ἡ σπουδαιότατη ἐνασχόλησις τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ μάλιστα ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων. Ἡ γυνὴ ἐκείνη παραγωνρίζει τὸν κύριον προορισμὸν τῆς, ἥτις παραμελοῦσα τὰ τοῦ οἴκου ἀσχολεῖται εἰς πράγματα ξένα αὐτῇ, ἢ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τοῦ ἀνδρὸς καθήκοντα, ἢ εἶναι παραδεδομένη εἰς τὰς διασκεδάσεις τῆς. (Εἰκόνα ἐναρέτου γυναικὸς ὄρα ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ Παροιμ. λ').

Σημ. Ἡ διαφορά τῆς ἰδιοφυίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς ὑποδεικνύει αὐτοῖς διάφορον προορισμὸν καὶ διάφορα ἔργα. Ἡ γυνὴ καὶ ὁ ἀνὴρ εἶναι μὲν ἴσης ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ ἔχουσι τὰ αὐτὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ καθήκοντα, ἀλλ' ἡ φύσις ἔπλασεν αὐτοὺς πρὸς διάφορα ἔργα, τὸν ἄνδρα διὰ τὸν δημόσιον βίον καὶ δ' ἂ τὰ ἐπιπυνώτερα ἔργα, τὴν γυναῖκα διὰ τὸν οἶκον καὶ τὰ ἀπαλωτέρα ἔργα. Ὁ ἀνὴρ προωρίσθη νὰ γίνῃ πολιτικὸς, στρατιώτης, ἐπιστήμων, ἔμπορος, τεχνίτης, γεωργός. Ἡ γυνὴ κυρίως σύζυγος καὶ μήτηρ. Διὰ τοῦτο εἰς ἐκεῖνον ἔδωκε ῥώμην, θάρρος, θεωρητικὸν νοῦν, πνεῦμα ἐπιχειρηματικόν, εἰς δὲ τὴν γυναῖκα τρυφερότητα αἰσθημάτων, καρδίαν πλήρη φίλτρου καὶ στοργῆς, βαθύ θρησκευτικὸν αἶσθημα, φιλανθρωπίαν. Ἡ γυνὴ παρεκτρέπεται τοῦ φυσικοῦ αὐτῆς προορισμοῦ ζητοῦσα νὰ ἐπαγγέλληται ἔργα ἀνδρικά. Ἐὰν ἡ γυνὴ ἀναγκασθῇ νὰ ἐπαγγελθῇ βιοποριστικὸν ἔργον, πρέπει τοῦτο νὰ συμφωνῇ μὲ τὴν γυναικίαν ἰδιοφυίαν καὶ νὰ μὴ ἐκθέτῃ αὐτὴν εἰς τὸν δημόσιον θορυβώδη βίον. Κατάλληλα γυναικεῖα ἔργα εἶναι τὰ τῆς ὑπηρετίας, τροφοῦ, ῥαπτρίας, οἰκονόμου, παιδαγωγοῦ, διδασκαλίσσης, διδασκάλου τῆς ζωγραφικῆς καὶ μουσικῆς πρὸς κόρας. Τὸ ἔργον τῆς ἠθοποιῦ ἢ ἀοιδοῦ δὲν εἶναι μὲν κατ' αὐτὸ κακόν, περικλείει ὅμως πολλοὺς κινδύνους διὰ τὴν ἀρετὴν τῆς γυναικός. Ἡ γυναικεῖα ἀρετὴ σώζεται ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ, εἶναι ἄνθος χρῆζον τῆς σκιᾶς τοῦ οἴκου.

§ 46

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς;

Τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καθήκον εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ περίτῃς ἀνατροφῆς αὐτῶν φροντίς. Δώσαντες αὐτοῖς τὴν ὑπαρξίν, ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀληθῆ εὐεργεσίαν, καλῶς ἀνατρέφοντες αὐτά. « Ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου, » λέγει ἡ Γραφή (Ἐφεσ. 5', 4). Εἰς τὴν περί τῶν τέκνων φροντίδα ὀδηγούμεθα καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ἡ στοργὴ πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἔμφυτος. Πρὸ πάντων ἐν τῇ μικρᾷ ἡλικίᾳ, ὅταν τὰ τέκνα ἔχωσι μεγίστην ἀνάγκην τῆς τῶν γονέων περιποιήσεως, ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ μεριμνῶσι περί αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀνατροφή δὲν πρέπει νὰ σκοπῆ μόνον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίως ὀφείλουσιν οἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας εἰς τὰ τέκνα τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἠθικὴν, τὸ σέβας πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν πόθον ἐν γένει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν, εὐγενές, ὑψηλὸν καὶ γενναῖον. Ὅταν ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης ἡλικίας, ὅτε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐπλαστος, ὀδηγηθῆ τις εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγαπήσῃ ταύτην, εὐκολώτερον ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ τοῦ θά βαδίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτης. Ἡ μήτηρ πρὸ πάντων, παρ' ἧ μένει ὁ παῖς τὸν πλείοτερον χρόνον, ἔχει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότατον μέρος ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ τῶν τέκνων. Τὰ δὲ τέκνα ὀφείλουσι πρῶτον νὰ σέβωνται τοὺς

γονεῖς των, μηδὲν λέγοντα ἢ πράττοντα, τὸ ὅποιον ἤθελε δείξει ἔλλειψιν τοῦ σεβασμοῦ τούτου. Οἱ γονεῖς ἡμῶν εἶναι ἀνώτεροι ἡμῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν πείραν, κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν γένει. Μὴ τιμῶντες αὐτούς, δεικνύομεν, ὅτι δὲν τιμῶμεν τὰ φῶτα, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν. «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου,» λέγει ἡ πέμπτη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Παρὰ πᾶσι δὲ τοῖς λαοῖς ἐθεωρήθη πάντοτε μεγίστη μὲν ἀρετὴ ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια, μέγιστον δὲ ἐγκλημα ἡ πρὸς αὐτοὺς ἀσέβεια! (*) Δ' εὐτερον ὀφείλουσι τὰ τέκνα τοῖς ἑαυτῶν γονεῦσιν ὑπακοήν. Οἱ γονεῖς τρυφερῶς ἡμᾶς ἀγαπῶντες γνωρίζουσι κάλλιον ἡμῶν καὶ παντὸς ἄλλου τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Ἡ πεποιθήσις αὕτη πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν τελείαν πρὸς αὐτοὺς ὑπακοήν. Καὶ ἡ Γραφή λέγει: «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολλασσ. γ', 20). Τρίτον ὀφείλουσι τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην. Ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη ἐκείνων πρέπει νὰ ἐγείρῃ καὶ ἐν ἡμῖν ἀγάπην πρὸς ἐκείνους. Καὶ τίς ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τῶν γονέων ἡμῶν; Δεικνύομεν δὲ τὴν ἀγάπην ταύτην, ἐὰν μὴ πράττωμεν ὅ,τι ἤθελε δυσареστήσει αὐτούς, ἐκτελῶμεν δὲ ὅ,τι γνωρίζομεν, ὅτι ἤθελεν ἀρέσει αὐτοῖς. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς υἱικὴ ἀγάπη. Τέταρτον τέλος καθῆκον τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς αὐτούς. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ μέγιστοι ἡμῶν μετὰ Θεοῦ εὐεργέται. Αἱ φροντίδες, οἱ κόποι καὶ μόχθοι, αἱ λύπαι καὶ πάντα ἐν γένει, ὅσα ὑποφέρουσιν, ἵνα ἀναθρέψωσιν ἡμᾶς ἐν τῇ παιδικῇ

(*) Κλέοβις καὶ Βίτων παρ' Ἡροδότῳ Παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις αὐστηρότατα ἐτιμωροῦντο οἱ μὴ ἐκτρέφοντες τοὺς γονεῖς τῶν υἱῶν.

ἡλικία, δὲν δύνανται νὰ ἀριθμηθῶσιν. Αἱ εὐεργεσίαι τῶν καθόλου εἶναι ἄπειροι. Τὰς εὐεργεσίας δὲ ταύτας οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν, πάντοτε δὲ ὀφείλομεν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτοὺς δι' αὐτάς. Τὴν εὐγνωμοσύνην δὲ ταύτην ὀφείλομεν νὰ δεικνύωμεν τοῖς γονεῦσιν ἡμῶν πάντοτε μὲν, ἰδίως δὲ, ὅταν ἐκ τοῦ γήρατος πάσχωσιν ἢ ἔχωσι καθόλου ἀνάγκην ἡμῶν. Τὸ γηροκομεῖν τοὺς γονεῖς ἱερώτατον ἐνομίσθη πάντοτε καθήκον παρὰ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Σημ. (1) Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουσι καθήκοντα πρὸς ἀλλήλους νὰ ἀγαπῶσιν ἀλλήλους, νὰ συγχωρῶσι τὰ σφάλματα ἀλλήλων καὶ νὰ ὑποστηρίξωσιν ἀλλήλους, ὡς τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων καὶ τοῦ αὐτοῦ αἵματος, ὡς μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ὡς φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ ἀνατραφέντες καὶ ζήσαντες ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ. Οἱ ἀδελφοὶ ἰδίως πρέπει νὰ μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν καὶ ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ πατρὸς νὰ λαμβάνωσιν αὐτάς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἀντ' αὐτοῦ.

Σημ. (2) Σέβας καὶ τιμὴ ὀφείλεται παρὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες, ὡς οἱ γονεῖς ἡμῶν φροντίζουσι περὶ τῆς μορφώσεως ἡμῶν, οἳοὶ εἶναι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ κηδεμόνες ἡμῶν, καὶ πρὸς τοὺς γέροντας ἐν γένει, οἵτινες ὑπηρέτησαν τὴν κοινωνίαν καὶ ἀπέκτησαν πείραν καὶ σύνεσιν.

§ 47

Τίνα εἶναι τὰ μεταξὺ οἰκοδεσποτῶν καὶ ὑπηρετῶν καθήκοντα;

Εἰς τὴν οἰκίαν ἀνήκουσι καὶ οἱ ὑπηρεταὶ ἢ οἰκέται, οἵτινες ἐπὶ μισθῷ ἀναλαμβάνουσι νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν αὐτῷ. Ὅπως ἐν ταῖς σχέσεσι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν οἰκοδεσποτῶν αὐτῶν ἰσχύωσι δικαιοσύνη καὶ φιλάνθρωπία ἢ αἱ ὑπαγορεύσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης, πρέπει νὰ ἐκπληρῶνται

τὰ ἐξῆς καθήκοντα. Οἱ οἰκοδεσπόται ὀφείλουσι 1) νὰ μισθοδοτῶσι τοὺς ὑπηρέτας ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἐργασίας τῶν. Θὰ ἦτο ἄδικον νὰ ἀπαιτῶμεν βαρυτάτας ἐργασίας ἀντὶ εὐτελεστάτης ἀντιμισθίας· 2) νὰ ἐμμένωσι πιστοὶ εἰς τὰς συμφωνίας αὐτῶν. Ἐναντίον παντὸς δικαίου πράττει ἐκεῖνος, ὅστις στερεῖ τὸν ὑπηρετὴν τοῦ μισθοῦ ἢ δίδει αὐτῷ ὀλιγώτερον τοῦ συμφεφωνημένου. « Ἰδοῦ, λέγει ἡ Γραφή, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν κράζει, καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν » (Ἰακωβου ε', 4).3) νὰ μὴ ἐπιβάλλωσιν αὐτοῖς ἐργασίαν ἀντικειμένην εἰς τὴν ἠθικὴν ἢ ἐξευτελιστικὴν καὶ ἀντιβαίνουσαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Ὅχι δὲ μόνον δὲν πρέπει νὰ θέτωσιν εἰς κίνδυνον τὴν ἠθικὴν αὐτῶν, ἀλλ' ὀφείλουσι καὶ νὰ προφυλάττωσιν αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς τοιοῦτου κινδύνου, ὡς τόπον γονέων σχεδὸν ἐπέχοντες πρὸς αὐτοὺς. Διὰ τοῦτο πρέπει οἱ οἰκοδεσπόται νὰ ὀδηγῶσι τοὺς ἑαυτῶν ὑπηρέτας εἰς τὸ ἀγαθόν, καὶ νὰ φροντίζωσιν, ὥστ' οὗτοι νὰ ἐκπληρῶσι τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα. Ἐν γένει δὲ ποτὲ δὲν πρέπει οἱ οἰκοδεσπόται νὰ λησμονῶσιν, ὅτι οἱ ὑπηρεταὶ εἶναι ἄνθρωποι, ἐν οἷς πρέπει νὰ σέβηται τις τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν· 4) νὰ μὴ ἐπιβάλλωσιν τοῖς ὑπηρεταῖς ἐργασίας, αἵτινες ἠδυναντο νὰ θέτωσιν εἰς κίνδυνον τὴν ὑγείαν ἢ τὴν ζωὴν τῶν. Τοῦτο θὰ ἦτο ἔλλειψις τῆς πρὸς αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους ὀφειλομένης ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας· 5) Ἐν γένει ὀφείλουσι νὰ μεταχειρίζονται τοὺς ὑπηρέτας φιλοφρόνως, ὅπως ἀρμόζει νὰ προσφέρηται τις πρὸς πάντα ἐν γένει ἄνθρωπον, μὴ λησμονοῦντες, ὅτι οἱ ὑπηρεταὶ δὲν εἶναι ἀνδράποδα ἢ δούλοι, δηλ. κτήματα τῶν κυρίων αὐτῶν, ἀλλ'

ελεύθεροι άνθρωποι, έκουσίως ἐπὶ μισθῷ ἀναλαμβάνοντες ὑπηρεσίαν τινά. Ἡ δουλεία, ἣτις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατεδίκαζε τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς κτηνώδη κατὰστασιν, ἀρνούμενη αὐτῷ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, καὶ ἣτις καὶ σήμερον ἐτι διασώζεται παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς λαοῖς, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, κατὰ μικρὸν ἐξέλιπε τελείως ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν λαῶν. Τὸ εὐαγγέλιον κηρύξαν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδελφοὺς καὶ τὴν πρὸς πάντας ἀγάπην ὑψιστον καθήκον, ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς δουλείας. Ὁ Παῦλος λέγει ῥητῶς, ὅτι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ «οὐκ ἐνὶ δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος» (*). Μόνον τοιαύτη, οἷα διὰ τῶν ἀνωτέρω ὀρίζεται, μεταχείρισις τῶν ὑπηρετῶν εἶναι δικαία καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν. «Οἱ κύριοι, λέγει ἡ Γραφή, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχετε» (Κολασσ. δ', 1). Οἱ δὲ ὑπηρετὰ ἰοφειλοῦσι πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότας πρῶτον σέβας, ὡς ὑπερέχοντας κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν. Δεύτερον πρόθυμον ὑπακοὴν εἰς τὰς διαταγὰς αὐτῶν· δὲν πρέπει δηλ. νὰ ὑπηρετῶσι χάριν τοῦ μισθοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀγάπης κινούμενοι πρὸς ἐκείνους, μεθ' ὧν συζῶσιν ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ καὶ παρ' ὧν ἔχουσι τοσαῦτα εὐεργετήματα. Τρίτον χρῆστος τῆτα καὶ πίστιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ. Δὲν πρέπει δηλ. μήτε νὰ λέγωσι μήτε νὰ πράττωσι τι, τὸ ὁποῖον νὰ δεικνύη δολιότητα πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότας, νὰ μὴ κοινοποιῶσι τοῖς ἄλλοις τὰ ἰδιαιτέρα τοῦ οἴκου, ὅσα εἶναι ἀνάγκη νὰ μὲνωσι μυστικά, καὶ μὴ νοσφίζωνται ἐκ τῶν τοῖς οἰκοδεσπόταις ἀνηκόντων πραγμάτων. Τοῖς ὑπηρεταῖς παραγγέλλει ἡ Γραφή «Δούλους ἰδίους δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, εὐαρέστους εἶναι, μὴ

(*) Πράβλ. καὶ ἐπιστολὴν πρὸς Φιλήμονα.

ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθὴν» (Τίτ. β', 9).

§ 48

Τίνα τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία;

Καθὼς ἐκ τῆς οἰκογενείας οὕτω γεννῶνται καὶ ἐκ τῆς πολιτείας ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα. Πολιτεία ἢ κράτος εἶναι ἢ ὑπὸ κοινούσ νόμους ἔνωσις τῶν ἀνθρώπων ἢ σκοποῦσα α) τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀμοιβαίων δικαιωμάτων καὶ β') τὴν διὰ κοινῆς συμπράξεως προαγωγὴν ἐν γένει τῶν κοινῶν πνευματικῶν τε καὶ ὕλικῶν συμφερόντων. Ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν εἶναι ἀθαίρετος· εἰς αὐτὴν ὀδηγοῦμεθα ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἐπλάσθη παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ζῆ ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ του κατάστασις, οὐχὶ δὲ ἢ ἐν τῇ ἀγριότητι, ὅπως τινὲς ἐσφαλμένως ἐδόξασαν (*). Ἄν ἦτο ἡ ἀγρία ἢ φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἐν αὐτῇ θὰ ἐτελειοποιεῖτο οὗτος, ἐνῶ τούναντιον συμβαίνει· διότι ὁ ἐν τῇ πολιτείᾳ βίος τελειοποιεῖ καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς ταύτην λοιπὸν προωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάστου ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἐξουσία κατὰ ταῦτα ἢ ἐν ὀνόματι τῶν νόμων ἐνεργοῦσα δὲν εἶναι ἀθαίρετος τις ἐπιπόνησις ἢ σφετερισμὸς, ἀλλὰ πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς πολιτείας. Οἱ νόμοι ἀπαιτοῦσι τὴν ἐξουσίαν. Οἱ νόμοι εἶναι οἱ συγκρατοῦντες τὴν πολιτείαν δεσμοί. Πρὸς ὀρισμὸν, τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τούτων ἢ πολιτεία

(*) Φουώ.

ἔχει ἀνάγκη ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν, τῆς νομοθετικῆς, ἣτις ὀρίζει αὐτούς, τῆς δικαστικῆς, ἣτις κρίνει κατ' αὐτούς καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς, ἣτις ἐφαρμόζει αὐτούς. Κατὰ ταῦτα οἱ ἄρχοντες, οἱ ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγόμενοι καὶ ὀριζόμενοι πρὸς διαχείρισιν τῶν ἐξουσιῶν ἢ ἀρχῶν τούτων, δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς νομοθέτας, εἰς δικαστὰς καὶ εἰς ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ὧν πρόσταται ὁ βασιλεὺς ἐν ταῖς βασιλευομέναις πολιτεαῖς, εἰς πρόεδρος δὲ ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις. Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς πολιτείας εἶναι οἱ ἄπλοῖ πολῖται. Ἡ πόλιτεία, εἰς ἣν ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες καὶ πρόπατορες ἡμῶν καλεῖται καὶ πατρις.

§ 49

Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης ἐπιβάλλει συμφῶνως πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας εἰς τοὺς ἄρχοντας, δηλ. τοὺς νομοθέτας, δικαστὰς καὶ ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ὠρισμένα καθήκοντα. Τὰ καθήκοντα τῶν νομοθετῶν εἶναι 1) νὰ νομοθετῶσι νόμους δικαίους. Ὅταν οἱ νόμοι ἀποβλέπωσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν μιᾶς μόνον τάξεως ἀνθρώπων, ἢ ἐν γένει ἤθελον μόνον τοὺς μὲν ὠφελῆσει, τοὺς δὲ τῶν πολιτῶν βλάψει, δὲν εἶναι ἀληθεῖς νόμοι. Διότι ὁ σκοπὸς τῶν νόμων ἐν τινι πολιτεῖᾳ εἶναι αὐτὸ δὴ τοῦτο, ἡ προάσπισις καὶ ἐξασφάλισις τῶν δικαιωμάτων πάντων τῶν πολιτῶν. 2) Νὰ μὴ νομοθετῶσι νόμους ἐναντίον τῆς ἠθικῆς. Ἀφοῦ ἡ πολιτεία σκοπεῖ τὴν προαγωγὴν καὶ τῶν πνευματικῶν τῶν ἀνθρώπων συμφερόντων, τὴν πνευ-

ματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἤθελεν ἀντιβαίνει εἰς τὸν προορισμὸν τῆς τοῦτον τὸ νὰ διευθύνηται κατὰ νόμους ἀνηθίκους. Οὐδέποτε διὰ τοῦτο ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ τι ἀνήθικον. Ὁ ἀ ν ἠ θ ι κ ο ς ν ὅ μ ο ς, ὁ διατάσσων τι ἐναντίον τῆς συνειδήσεως δὲν ὑποχρεοῖ μάλιστα οὐδένα· διότι ἀνώτερος πάντων τῶν νόμων εἶναι ὁ θεῖος, ὁ ἠθικὸς νόμος, ὁ διὰ τῆς συνειδήσεως μαρτυρούμενος. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀνωτέρα τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. 3) Νὰ μὴ ὀρίζωσι ποινὰς, εἰ μὴ μόνον δικαίας, καὶ τοιαύτας, αἵτινες νὰ τείνωσιν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Διότι ἡ ποινὴ δὲν ἔχει ἀπλῶς καὶ μόνον σκοπὸν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Ἄλλως τε ἐν τῷ ὅρισμῳ τῶν ποινῶν καὶ ἐν γένει ἐν τῇ μεταχειρίσει τῶν καταδίκων καὶ ὑποδίκων δὲν πρέπει νὰ παρορῶνται αἱ ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας, ἣτις οὐδέποτε πρέπει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης νὰ χωρίζεται. Τὴν φιλανθρωπίαν πρὸς τοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς συνιστᾷ ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. κε', 31 — 46). 4) Οἱ νόμοι, οὓς θέτουσι, πρέπει νὰ ἦναι σαφεῖς· διότι νόμοι ἀσαφεῖς, οἵτινες διὰ τοῦτο μένουσιν ἄγνωστοι, δὲν εὐθύνουσιν οὐδένα. Τῶν δὲ ἐκτελεστικῶν τῶν νόμων καὶ δικαστικῶν τὰ καθήκοντα εἶναι 1) Νὰ μελετῶσι καλῶς καὶ γινώσκωσι τοὺς νόμους, καθ' οὓς θὰ κρίνωσιν ἢ οὓς θὰ ἐφαρμόσωσι. 2) Νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς τῶν δοξασίας, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσι τὸν νόμον κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. 3) Ὅταν οἱ νόμοι ἦναι ἀσαφεῖς ἢ σιγῶσιν ἐντελῶς περὶ τινος ὀρισμένης περιστάσεως, τότε μόνον δύναται ἡ συνείδησις τῶν ἀρχόντων νὰ συμπληροῖ αὐτούς. 4) Πᾶσα με-

ροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι ἔγκλημα ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων.

Τῶν δὲ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν πρῶτον καθήκον εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄρχοντας, καὶ ἰδίως πρὸς τὸν βασιλέα ἢ τὸν προϊστάμενον τῆς πολιτείας. Σεβόμενοι τοὺς ἄρχοντας σεβόμεθα τὸν νόμον ἢ τὴν δικαιοσύνην, ἣν οὗτοι διαχειρίζονται, καὶ τὴν πατρίδα, ἣν διοικοῦσι. «Τὸν βασιλέα τιμᾶτε,» λέγει ῥητῶς ἡ Γραφή (Α΄ Πέτρ. β΄, 17). Δεύτερον καθήκον τῶν πολιτῶν εἶναι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, ἐκπληροῦντες πάντα τὰ ὑπὸ τούτων αὐτοῖς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, καταβάλλοντες ἰδίως προθύμως τοὺς νομίμους φόρους, ἄνευ τῶν ὁποίων αἰκοιναὶ ἀνάγκαι τῆς πολιτείας δὲν δύνανται νὰ πληρωθῶσιν. «Ἀπόδοτε, λέγει ὁ Παῦλος, πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν» (Ῥωμ. ιγ΄, 7—8). Καὶ ὁ Κύριος εἶπεν· «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» (Ματθ. κβ΄, 1). Ἡ ἀρχὴ ἀπόλυσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ ὑπακοὴν μόνον. Ὄταν ἀντιτιθῆται αὐτῇ εἰς τοὺς νόμους· διότι ἡ βάση τοῦ κύρους τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ νόμος. Τὸ ἔργον αὐτῆς εἶναι νὰ ἐκτελέσῃ τὸν νόμον. Ὄταν λοιπὸν δὲν διατάσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου, τότε ἡ διαταγὴ αὐτῆς γίνεται μόνον ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀρχοντος θελήσεως ἢ τῆς αὐθαιρεσίας του. Τότε παύει νὰ διατάσῃ ὡς ἀρχή. Ὄταν διατάσῃ ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθίκων, ἀντικειμένων εἰς τὸ φυσικὸν αἰώνιον δίκαιον ἢ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· διότι ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων ἵσταται ὁ θεὸς ἠθικὸς νόμος. Τότε ἰσχύει τὸ ἀξίωμα· «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε΄, 29).

Κοινὸν δὲ καθήκον ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων εἶναι ἢ πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὴν πατρίδα ἀγάπη ἢ φιλοπατρία. Πάντες δηλαδὴ ὀφείλουσι ἴον νὰ ἀποφεύγωσιν αὐτοὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προξενήσῃ ζημίαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν πρόοδον τῆς πατρίδος καὶ ἐν γένει εἰς τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας συμφέρον, μὴ λησμονοῦντες, ὅτι μόνον ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι δύναται νὰ εὕρεθῇ καὶ τὸ ἀτομικόν, τοῦναντίον δὲ, ὅταν τὰ κοινὰ κακῶς βαινῶσι καὶ τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα ἐκάστου τῶν πολιτῶν πάσχουσι· ὅσον ὀφείλουσιν οἱ πολῖται νὰ ἀγωνίζωνται κατὰ πάσης παρ' οἰουδήποτε ἐπιχειρουμένης πράξεως ἐπιζημίου εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τιμὴν καὶ πρόοδον καὶ ἐν γένει τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος, ὑπερασπίζοντες αὐτὴν κατὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ καὶ δι' αὐτῆς τῆς θυσίας τοῦ αἵματός των· καὶ ὅσον νὰ συνηλῶσι τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς πατρίδος πράττοντες προθύμως πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὑψώσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτῆς. Τοιαύτη φιλοπατρία ἐμεγάλυνε καὶ ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις καὶ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἡ ἰδιοτέλεια τῶν πολιτῶν ἐπήνεγκε τοῦναντίον πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὴν παρακμὴν τῶν ἐθνῶν. Ὄφειλει μὲν ὁ χριστιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς συμπολίτας του κατὰ πρῶτον λόγον.

§ 50

Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα;

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ

κράτος ἢ τὴν πολιτείαν· εἶναι μέλος καὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἔχει ὡς τοιοῦτος ἰδιαίτερα τινὰ καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκκλησίας. Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἔνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς σωτηρίαν καὶ ἀρχηγὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν βίου, ἡ σκοποῦσα τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἢ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν μὀρφωσιν αὐτῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ ἐκκλησία, ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν, ὅπως διευθύνωσιν αὐτὴν καὶ ἐφαρμόζωσι τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς σκοπὸν. Οὗτοι εἶναι οἱ λειτουργοὶ ἢ κληρικοὶ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καλοῦνται πιστοὶ ἢ λαϊκοὶ. Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τῆς ἐκκλησίας (*) πηγάζουσιν ἀναγκαίως τὰ ἑξῆς καθήκοντα.

Τὸ καθήκον τῶν κληρικῶν εἶναι νὰ ἐκπληρῶσιν εὐσυνειδήτως καὶ προθύμως τὰ ἔργα τῆς λειτουργίας των, 1ον διδάσκοντες τὸν λαὸν τὰς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου, 2ον ἐκτελοῦντες τὰς ὠρισμένας τελετὰς τῆς λατρείας, καὶ 3ον διοικοῦντες τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς νόμους αὐτῆς. Ὅπως δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐπιτύχη, ὀφείλουσι πρῶ-

(*) ΣΗΜ. Ἡ πολιτεία συμφώνως πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν αὐτῆς, ὅστις εἶναι νὰ προασπίζη τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ κωλύη πᾶσαν κατ' αὐτῶν βλάβην, δικαιούται νὰ ποιῇ χρῆσιν τῆς βίας. Ἡ ἐκκλησία τοῦναντίον ἡ σκοπὸν ἐπιδιώκουσα τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τὸν λαὸν, οὐδέποτε δύναται νὰ ποιῇ χρῆσιν τῆς βίας, μόνον ὄπλον ἔχουσα τὸν λόγον καὶ τὴν πειθῶν.

τον νὰ ἦναι κάτοχοι τῆς ἀναγκαίας παιδείας. Τὸ ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως ἔργον διδασκάλου τοῦ λαοῦ. Πῶς λοιπὸν δύνανται νὰ διδάξωσιν οἱ κληρικοί, ἐὰν δὲν ἦναι αὐτοὶ δεδιδασμένοι; Ὁ Παῦλος ἀπαιτεῖ ῥητῶς ἵνα ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἦναι «διδακτικός» (Α΄ Τιμοθ. γ', 3), καὶ «ἀντέχεται τοῦ κατὰ διδαχὴν λόγου, ἵνα δυνατὸς ἦ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν» (Τίτ. α', 7). Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴν Γραφὴν κυριώτατον ἔργον τοῦ λειτουργοῦ. Πῶς δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο, ἀμαθὴς ὢν; Διὰ τοῦτο καὶ ἐκκλησία καὶ πολιτεία πρέπει νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν περὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου. Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ μὴ ἐνδιαφέρηται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἢ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν δὲν εἶναι τι ξένον αὐτῇ (πρβ. § 48). Δεύτερον ὀφείλει ὁ κληρικὸς νὰ παρέχῃ τὸν βίον του τύπον καὶ ὑπογραμμὸν εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Πρέπει κατὰ τὸν αὐτὸν Παῦλον νὰ ἦναι «ἀνέγκλητος καὶ ἀνεπιληπτος» (αὐτόθι) καὶ τύπος τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνείᾳ (Τιμοθ. δ', 12). Ἄλλως τίνα δύναμιν θὰ ἔχωσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὅταν διδάσκη μὲν, μὴ πράττη δέ; Τὸ προσδὸν μάλιστα τοῦτο τῆς ἀρετῆς εἶναι τῷ κληρικῷ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Εἶναι πολλῷ προτιμότερος ὁ ἀμαθὴς μὲν ἀλλὰ χρηστὸς κληρικὸς, τοῦ σοφοῦ μὲν ἀλλὰ φαύλου. Ὁ τελευταῖος ἐνεκα τῆς διαφθορᾶς αὐτοῦ εἶναι ὄλως ἄχρηστος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Τῶν δὲ λαϊκῶν καθήκοντα εἶναι νὰ σέβωνται τοὺς νόμους καὶ κανόνας τοὺς διευθύνοντας τὴν ἐκκλησίαν (Φιλιππ. β', 12, Β'. Θεσσαλ. γ', 14), διότι ἄνευ τοῦ σεβασμοῦ τούτου ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ συντήρησις τῆς ἐκκλησίας, νὰ

ἀκροῶνται προθύμως τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ νὰ μετέχωσι τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, πρὸς δὲ νὰ τιμῶσι τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας. Κοινὰ δὲ ἀμφοτέρων καὶ τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν καθήκοντα εἶναι νὰ δεικνύωσι 1) πίστιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Οὐδέποτε ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς χάριν συμφέροντος νὰ ἐγκαταλίπη τις τὴν ἐκκλησίαν (Ἑβρ. ι', 23 Ἐφεσ. δ', 14). Ἡ ἀποστασία ἐθεωρήθη πάντοτε ἐγκλημα κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀγνωμοσύνη πρὸς αὐτὴν τὴν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψασαν τὸν ἀποστατοῦντα. 2) Ζῆλον ὑπὲρ τῆς τιμῆς, διασώσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῆς ἐκκλησίας. "Ὅταν βλέπων τις προσβαλλομένην ἢ κινδυνεύουσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀδιαφορῇ ἢ οὐδόλως μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς, δὲν ἔχει πρὸς αὐτὴν ἀληθῆ ἀγάπην. 3) Τρίτον καθήκον πάντων τῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ σπουδάζωσι τὸ κατ' αὐτοὺς πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς κατὰ σέως τῆς ἐκκλησίας, πρὸς ἐπιτυχέστεραν ἐπίτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὑψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν, ὀφείλει πᾶς ἀληθῆς χριστιανὸς νὰ ἀσπάζεταιται προθύμως καὶ ἐνισχύη, ἐργαζόμενος ὑπὲρ αὐτῆς καὶ δαπανῶν προθύμως ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, ἰδίως ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως εὐπρεπῶν ναῶν καὶ τῆς καλῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κλήρου.

Γ'.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

§ 81.

Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πῶς διαίρουμεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα;

Ἡ θεία εἰκὼν ἢ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία, ἣν τιμῶμεν ἐν τῷ πλησίον καὶ δι' ἣν ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ἐνυπάρχει καὶ ἐν ἡμῖν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν ἀγάπην καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς. Ἡ εὐαγγελικὴ ἐντολὴ ἢ ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον προϋποθέτει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ταύτην λαμβάνει ὡς μέτρον ἐκείνης, λέγουσα· » Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. » Ἐχομεν λοιπὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα. Ἄλλ' ἵνα ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ἦναι ἀληθῆς καὶ ὀρθῆ, δεόν τ' ἦναι ἔλλογος καὶ δικαία. Εἶναι ἔλλογος, ὅταν ἀγαπῶμεν ἐν ἡμῖν ὅ,τι εἶναι ἄξιον ἀγάπης, καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του. Τὸ πνεῦμα λ. χ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν πλείοτερον τοῦ σώματος. Ἐλλόγως ἀγαπᾷ ἑαυτὸν ὁ μετριόφρων, δηλ. ὁ μὴ ὑπερτιμῶν τὰ ἑαυτοῦ προτερήματα καὶ ὁμολογῶν τὰς ἐλλείψεις του, ἄλογος τούναντίον εἶναι ἢ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη τοῦ ἀλαζόνος καὶ ὑπερηφάνου, τοῦ ὑπερτιμῶντος τὰ προτερήματά του καὶ μὴ ὁμολογοῦντος τὰς ἐλλείψεις του. Ἡ ἀλαζονεὶα εἶναι κουφότης. Διὰ τοῦτο παρέβαλον τὸν ἀλαζόνα πρὸς στάχυν κενὸν ὄρθιον ἰστάμενον, τὸν δὲ μετριόφρονα πρὸς στάχυν μεστὸν κλίνοντα πρὸς τὴν

γῆν. Ἡ μετριοφροσύνη εἶναι μεγάλη ἀρετή, δὲν πρέπει ὅμως νὰ καναντᾶ μέχρις ἐξευτελισμοῦ ἡμῶν αὐτῶν· διότι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ διασώζη πάντοτε τὴν ἀξιοπρέπειάν του, μὴ δεχόμενός ποτε μήτε νὰ μεταχειρίζωνται αὐτὸν οἱ ἄλλοι ὡς δοῦλον, μήτε αὐτὸς νὰ καταφεύγη εἰς ποταπὰ μέσα χάριν τῶν συμφερόντων του, εἰς κολακείας, εἰς ἐπαιτείας, εἰς δάκρυα. Ὁ τοιοῦτος δὲν εἶναι μετριόφρων, ἀλλ' εὐτελής χαρακτήρ. Δικαία δὲ εἶναι ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, ὅταν μὴ προσκρούη εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα ἡμῶν, ὅταν μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους ὀφειλομένην ἀγάπην ἡμῶν. Ὅταν ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ᾖ ἄλογος, ἄμετρος καὶ ἄδικος, τότε καναντᾶ εἰς τὴν φιλαυτίαν ἢ τὸν ἐγωϊσμόν. Τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα δυνάμεθα κατὰ τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ παντὸς ἀνθρώπου τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν νὰ διαιρέσωμεν εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν τιμὴν ἡμῶν, καὶ εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν ἡμῶν.

§ 52

Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν;

Τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν εἶναι ἡ διατήρησις αὐτῆς. Ὅφειλομεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὴν νὰ ἀποφεύγωμεν, νὰ μεταχειριζώμεθα δὲ πᾶν μέσον νόμιμον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Τὸ καθήκον τοῦτο περιέχεται ἐν τῇ ἐντολῇ «Οὐ

φονεύσεις.» Καθώς δὲν δικαιούμεθα νὰ φονεύσωμεν ἄλλον τινά, οὕτως οὐδὲν δικαίωμα ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Καθὼς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς πλάσματα καὶ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τοιοῦτοτρόπως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὸ θεῖον πλάσμα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἐν ἡμῖν. Εἰς τὸ καθῆκον τοῦτο ἀντιβαίνει ἡ πᾶσα παράμειψις τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ ἡ αὐτοκτονία ἢ αὐτοχειρία. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἡ ἐξ ἀπελπισίας καὶ ἀηδίας τοῦ βίου αὐτοπροαίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπὶ σκοπῶ ἀπαλλαγῆς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων βαρῶν καὶ καθηκόντων. Ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσεβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀχαριστίαν ἀσεβειαν μὲν, διότι ἐνῶ ὁ Θεὸς ἠθέλησε τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸς, εἰς τὴν θείαν ταύτην θέλησιν ἀντιτασσόμενος, ἀφαιρεῖ αὐτήν· ἀχαριστίαν δέ, διότι καταστρέφει μέγιστον ἀγαθόν, ὅπερ ὁ πλάστης ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ. Πρὸς δὲ τοὺς οἰκείους του καὶ τὴν πατρίδα του, οἵτινες παρ' αὐτοῦ προσεδόκων δικαίως ἀγαθὰ, ἀδιαφοροῦν. Πόσον ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐθεώρησε πάντοτε φοβερὸν ἔγκλημα τὴν αὐτοκτονίαν, δεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι στερεῖ τοὺς αὐτόχειρας πάσης ἐπικηδείου τιμῆς. Τὰ ἄγόντα πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν συνήθως εἶναι 1) ἀκόλαστος βίος καὶ ἄσωτος. Αὐτοκτονοῦσι συνήθως ἄνθρωποι, οἵτινες παραδοθέντες τυφλῶς καὶ κτηνωδῶς εἰς ἀπολαύσεις παντὸς εἶδους, καταστρέφουσι καὶ τὴν ὑγίαν καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν περιουσίαν των, καὶ ἐπὶ τέλους αἰσθάνονται ἡ ἀπελπισίαν, διότι ἀπώλεσαν τὰ μέσα, ἵνα ἐξακολουθήσωσι τὸν πρότερον βίον των, ἢ ψυχικὴν ἀδημονίαν

τυπτόμενοι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἢ ἀηδῖαν καὶ κόρον τοῦ βίου. Ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρετῇ ἐν γένει βίος σὺν ὅσοις ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος τούτου, καθιστῶνται τὸν βίον ἡμῶν φαιδρὸν. 2) Ἀχαλίνοτα πάθη φθόνου, ὀργῆς, ζηλοτυπίας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συνειθίζωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ κρατῶμεν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρμῶν ἡμῶν. 3) Δειλία πρὸς τὰ δυστυχήματα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀσκήσῃ αὐτὸν ἐν στερήσει καὶ νὰ σπουδάσῃ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γενναιοφυχίαν ἐκείνην, ἣτις θαρραλέως προσβλέπει πρὸς πᾶν δυστύχημα. Γενναιοφυχίαν ἐν τοῖς δυστυχήμασιν ἐμπνέει ἰδίως ἡ εὐσέβεια· διότι ὁ εὐσεβὴς πεποισμένος, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ προνοεῖ περὶ ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰ πάντα, καὶ οὐδὲν ἄνευ τῆς θελήσεως αὐτοῦ δύναται νὰ γίνῃ, δέχεται ἀγογγύστως τὰ δυστυχήματα ὡς πατρικὰς τιμωρίας καὶ ὑπομένει ἐλπίζων σωτηρίαν. Μόνον πρέπει νὰ κρίνηται ἐπιεικῶς ἡ αὐτοκτονία, ὅταν προέρχεται ἐκ διαταραξέως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων. Ἄλλως χαρακτηρίζεται δικαίως αὕτη ὡς ἔσχατον ἐγκλημα. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἐγκλημα ἢ ἐξ ἀηδίας καὶ ἀπελπισίας ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ καθῆκον τὸ διατηρεῖν τὴν ζωὴν, ὑπάρχουσι ὅμως καὶ περιστάσεις ἐν τῷ βίῳ, καθ' ἃς καθῆκον εἶναι τὸ θυσιάζειν τὴν ζωὴν. Τοιαῦται περιστάσεις εἶναι· 1ον Ὅταν κινδυνεύῃ διὰ τῆς διασώσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν ἡ ἀρετὴ ἡμῶν. Ἐὰν βιαζόμενος νὰ πράξω ἀθέμιτόν τινα πράξιν, ἀπειλώμαι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν, ὀφείλω, ἐὰν σέβωμαι τὴν ἀρετὴν ἢ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸ θεῖον θέλημα, νὰ προτιμήσω τὸν θάνατον. Οὕτως ἀπέθνησκον οἱ μάρτυρες, ἵνα μὴ θυσιάσωσι τοῖς εἰδώλοις καὶ μὴ ἀρνηθῶσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. 2ον Ὅταν ἡ

βλάπτοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶνε ἡ ὀλιγο-
 ρία πρὸς τὴν ὑγείαν, ἡ μαλθακότης, ἣτις ἐξασθενουσα τὸ
 σῶμα καθιστᾷ αὐτὸ εὐπρόσβλητον εἰς τὰς νόσους, τὰ σφοδρὰ
 πάθη, τὰ ὁποῖα εὐκόλως συγκινουσι καὶ διαταράττουσι τὸν
 σωματικὸν ὄργανισμόν, ἡ ἀκολασία, ἣτις ἐξαντλεῖ τὰς δυ-
 νάμεις, ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, ἡ ὑπερβολικὴ ἐργασία ἢ
 ἡ ἀργία καὶ ὀκνηρία καὶ ἡ ἀκαθαρσία ἢ δεικνύουσα συνήθως
 καὶ ψυχῆς ἀκαθαρσίαν καὶ εὐτέλειαν. Τὰ δὲ κρατύνοντα
 τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ προσοχὴ περὶ τὴν ὑγείαν, ἡ
 σκληραγωγία καὶ ἐν γένει ἡ ἄσκησις τοῦ σώματος, ἡ ἐπι-
 τυγχανομένη μάλιστα διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια καὶ
 ἡ σωφροσύνη, ἡ ὀλιγοφαγία καὶ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία καὶ
 φιλοπονία, ἡ μετὰ μέτρου καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀνά-
 λογος ἐργασία καὶ καθαριότης, ἡ ἐλέγχουσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-
 στον καὶ ψυχῆς καθαρότητα καὶ εὐγένειαν. Ἡ ἄσκησις
 καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος εἶναι μὲν πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἄν-
 δρας ἀναγκαῖα, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὰς βαρείας αὐτῶν ἐργα-
 σίας, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ στερῶνται
 αὐτῆς, διότι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ δύνωνται νὰ ἀντέχωσιν εἰς
 τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν, καὶ διότι μό-
 νον ὑπὸ ὑγιῶν μητέρων γεννῶνται ῥωμαλέα καὶ εὖ ἔχοντα
 τέκνα. Διὰ ταῦτα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν σωμάτων αὐτῶν πρέ-
 πει νὰ ἐπιμελῶνται καὶ αἱ γυναῖκες τῆς γυμναστικῆς, πρέ-
 πει μόνον ἡ γυμναστικὴ χάριν αὐτῶν νὰ ἦνε ἀνάλογος πρὸς
 τὴν ἰδιοφυίαν τῶν γυναικῶν. Ἐὰν μεθ' ὅλα τὰ προφυλακτικὰ
 μέτρα ἤθελε πάθη ἡ ὑγεία ἡμῶν, ὀφείλομεν νὰ με-
 ταχειρισθῶμεν πάντα τὰ μέτρα τῆς ἰατρικῆς ἐπιστή-
 μης πρὸς ἀνάρρωσιν.

§ 54.

Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν;

Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, καθ' ὃ καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Διὰ τοῦτο ἡ περιτῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ φροντίς πρέπει νὰ θεωρῆται πολὺ σπουδαιότερα τῆς περι τοῦ σώματος. Τὴν ἄπειρον ἀξίαν τῆς ψυχῆς ἐκφράζει ὁ Κύριος, λέγων· «Τί ὀφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῆ;» (Ματθ. 15', 26). Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν ἢ καρδίαν, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα. Ἡ τοῦ νοῦς λέγεται θεωρητικὴ ἀνάπτυξις, ἡ τῆς καρδίας πρακτικὴ. Ὡς πρὸς τὴν μὀρφωσιν τοῦ νοῦ πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τις πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ ἢ ἀμβλύνη αὐτόν, νὰ ζητῇ δὲ ὅ,τι δύναται νὰ φωτίσῃ καὶ δεξύνῃ αὐτόν. Πρὸς φωτισμὸν τοῦ νοῦς συντείνει τὰ μέγιστα ἡ παιδεία, ἡ σπουδαιότατον μέρος εἶναι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις. Ἡ ἀγάπη λοιπὸν πρὸς τὴν παιδείαν, ἡ φιλομάθεια εἶναι καθήκον ἡμῶν. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ πρέπει νὰ συνδέηται καὶ συμβαδίῳ πάντοτε καὶ ἡ μὀρφωσις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Διότι πεφωτισμένος νοῦς ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβής. Τὴν καρδίαν πρέπει νὰ πληρῶσιν αἰσθηματὰ εὐγενῆ καὶ γενναῖα, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἔρως πρὸς τὸ ἀληθές, πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τότε ἔχει τις διαμεμορφωμένην καρδίαν

και θέλησιν. Εἰς τὴν μόρφωσιν ταύτην τῆς θελήσεως συντελεῖ τὰ μέγιστα ἢ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας καλὴ ἀνατροφή καὶ ἐκ παίδευσίς ἢ στηριζομένη ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐμπνέει καὶ ἡ καλλιτεχνία, πρὸ πάντων ἡ μουσική· διότι τὸ καλὸν εἶναι συγγενὲς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἐν τῇ φύσει καλὸν, ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεικονίζει ἡμῖν τὰς θείας τελειότητας, εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ θείου κάλλους. Ὁ ἀγαπῶν τὸ καλὸν ὑψοῦται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐμπνέεται ὑπὸ ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἢ τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἄλλως δὲ ὠφελεῖ ἢ ἐνασχόλησις εἰς τὴν καλλιτεχνίαν. Τὸ καλὸν εἶναι ἄρμονία καὶ συμμετρία· διὰ τοῦτο ἢ εἰς αὐτὸ ἐνασχόλησις εἰσάγει καὶ εἰς τὰς σκέψεις καὶ διαθέσεις ἡμῶν τὴν ἄρμονίαν καὶ συμμετρίαν, διώκουσα τὴν ἀκοσμίαν καὶ ἀσχημωσύνην, καὶ οὕτως ἐξευγενίζει ἡμᾶς.

§ 55

Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος;

Πρὸς τῇ ζωῇ πολὺ τιμὸν κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ τιμὴ, ἢ ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψις. «Φρόντισον, λέγει ἡ Γραφή, περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσοῦ» (Σειράχ μα', 12). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἀνευ τῆς τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· ἐκ τῆς τιμῆς δὲ ἐξαρτᾶται καὶ πᾶσα ἡ ἐνέργεια καὶ πρόοδος ἡμῶν ἐν τῷ βίῳ· διότι τί δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, ὅταν παρὰ πάντων περιφρονώμεθα καὶ θεωρώμεθα ὑποπτοί;

Ἐχομεν λοιπὸν καθήκον νὰ φροντίζωμεν περὶ αὐτῆς, ἢ νὰ ὦμεν φιλότιμοι. Τῆς παρὰ τῶν ἄλλων τιμῆς ἀπολαύομεν οὐχὶ ἐπιζητοῦντες τοὺς ἐπαίνους αὐτῶν, ἀλλὰ πράττοντες ἄξια τιμῆς, ὄντες εὐσεβεῖς πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ἐν γένει ἐνάρετοι. Ἡ τιμὴ ἀκολουθεῖ ἀναγκαίως τὰς ἀγαθὰς πράξεις ὅπως ἡ σκιά τὰ σώματα. Ὀφείλομεν δὲ τὴν τιμὴν ἡμῶν προσβαλλομένην νὰ ὑπερασπίζωμεν· ἡ ὑπερασπισις ὁμῶς αὕτη πρέπει νὰ γίνηται μετὰ τῆς προσήκοουσας μετριοπαθείας, φιλάνθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. Μόνον διὰ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας δυνάμεθα νὰ κερδήσωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐνῶ ἡ μεγαλαυχία καὶ ἀλαζονεία, ἧτις εἶναι κουφότης, καταστρέφει αὐτήν. Ἄνευ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἡ φιλοτιμία μεταβάλλεται εἰς φιλοδοξίαν. Φιλοδοξία εἶναι τὸ ζητεῖν τὴν παρ' ἄλλων τιμὴν διὰ παντὸς μέσου καὶ δι' ἀδίκων πολλάκις καὶ ἀνηθίκων ἢ ἐξευτελιστικῶν πράξεων, διὰ τοῦ ψεύδους, διὰ τῆς κολακείας, τῆς συκοφαντίας, τῆς καταθλίψεως τῶν ἄλλων. Τύπος φιλοδοξίας ἦσαν οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες, καθὼς λέγει ἡ Γραφή, ἐφίλουν τὴν πρωτοκλισίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ νὰ καλῶνται ῥαββί, ῥαββί (Ματθ. ιγ', 6).

§ 36

Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ἔξῃ ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν;

Πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἀναπτύσσεσθαι ἔχομεν ἀνάγκην πολλῶν

μέσων. Ἐχομεν διὰ τοῦτο καθήκον νὰ ἐργαζώμεθα πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων τούτων καὶ διατήρησιν αὐτῶν. Ἡ χρῆσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων εἶναι ἡ ἐργασία. Ἴνα ἡ ἐργασία εἶναι ἠθικῶς ἐπιτετραμμένη πρέπει πρῶτον νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ νὰ μὴ ἦναι ἐξευτελιστικὴ. Πᾶσα ἐργασία, ἣτις ἠθέλην ἐξευτελλεῖ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἠθέλε καταβιάζει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν κτηνῶν, εἶναι ἀποδοκιμαστέα. Δεύτερον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ μὴ ἦναι ἠθικῶς ἐπιβλαβὴς, ἢ νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἠθικὴν, διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποίησις. Ἐργαζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ ἠθικῇ ἡμῶν βλάβῃ ἐργαζόμεθα ἀσκοπῶς. Ἐπειτὰ τὸ κακὸν ὀφείλομεν νὰ μισῶμεν καὶ ἀποφεύγωμεν καὶ εἰάν ἠθέλε προσφέρει ἡμῖν ὑλικὰς ὠφελείας. Τὸ καθήκον ὑπαγορεύει ἡμῖν τοῦτο. Τρίτον ἡ ἐργασία οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἀνήθικος, ἀλλ' οὐδὲ ἀνηθικῶς καὶ ἄνευ τιμιότητος νὰ γίνηται. Σπουδάζοντες καὶ μοχθοῦντες ἵνα πορισθῶμεν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, καὶ ἠθικὸν καθ' ἑαυτὸ ἔργον εἰάν ἐπαγγελώμεθα, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο ὡς τίμιοι ἄνθρωποι, μηδένα ἀδικοῦντες. Ἡ κλοπὴ καὶ πᾶσα βλάβη τοῦ πλησίον πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν τοῦ χριστιανοῦ. «Ὁ κλέπτης μηκέτι κλεπτέτω, λέγει ἡ Γραφή, μᾶλλον δὲ κοπιᾷτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχη μεταδοῦναι τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν» (Ἐφεσ. δ', 28). Τέταρτον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν, ἵνα μὴ καταπονῇ ἡμᾶς καὶ φθείρῃ τὴν ἡμετέραν ὑγείαν. Διότι τοιαύτη ἐργασία ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ πλήρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς. Ἡ ἀρ-

γία είναι ἀμάρτημα, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸ καθήκον, τὸ ὁποῖον ἔχομεν, τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τῆς τελειοποιήσεως αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπεν ὁ Παῦλος· «Εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ', 10). Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ἡ ἀργία ἄγει εἰς πᾶν εἶδος ἐγκλημάτων. Ὁ ἀργὸς εὐκόλως κλέπτει ἵνα ζήσῃ, δύναται δὲ νὰ ψευσθῆ, νὰ φονεύσῃ καὶ ἄλλα νὰ διαπράξῃ ἐγκλήματα, ἵνα κρύψῃ τὴν κλοπὴν. Ἡ ἀργία, ἔλεγον καὶ οἱ ἄρχατοί, εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ἐν δὲ τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ὀφειλομέν νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κακά, τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ἀσωτείαν, ἅτινα εἶναι ἀδικήματα καθ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν οἰκείων ἡμῶν, ἀσπαζόμενοι τὴν οἰκονομίαν, δαπανῶντες δηλαδὴ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων ἡμῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς ἡμῶν θέσεως.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

§ 57.

Πῶς δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθική;

Ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἀφοῦ ἐθέσαμεν ἐν τῷ Α' μέρει τῷ Γενικῷ, πὰς βάραις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, ἀνεύρομεν δὲ ὡς ἠθικὸν νόμον, καθ' ὃν ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις του τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον ἀγάπην, καὶ ὠμιλήσαμεν περὶ καθήκοντος, δικαιοματος, συνειδήσεως, ἐλευθέρας θελήσεως καὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, ἐξεθέσαμεν ἔπειτα ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει, τῷ Εἰδικῷ τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν, τὰ πηγάζοντα ἐκ τοῦ ἠθικοῦ ἐκείνου νόμου. Ἐν τῷ νόμῳ ἐκείνῳ στηρίζεται κατὰ ταῦτα καὶ συγκεφαλαιοῦται ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθική. Ἀγάπα τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν, ἰδοὺ ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθική, ἰδοὺ τὸ πῶς ὀφείλεις ὡς χριστιανὸς νὰ ζῆς, ἰδοὺ ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ κανονίζῃ τὰ ἔργα σου! Εἶθε νὰ πράττῃς τοῦτο!

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ
ΤΗΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Τι είναι χριστιανική ήθική ; § 2. Τις ή αξία τῆς χριστιανικῆς ήθικῆς ; § 3. Πῶς διαιροῦμεν τὴν χριστιανικὴν ήθικήν ;

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

§ 4. Τις ή σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ; § 5. Τις ὁ ήθικὸς νόμος ὁ ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῆς ἐκπηγάζων ; § 6. Πῶς δεικνύεται, ὅτι ὁ ήθικὸς νόμος εἶναι ἐμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ; § 7. Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρῶται ὁ ήθικὸς νόμος ; § 8. Τι εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ καθήκοντα ; § 9. Πῶς διακρίνονται τὰ καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν ἀξίαν ; § 10. Τι εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα ; § 11. Τι δίκαιον καὶ τί ἀδίκον, τί δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία, τί ἐ-

πεικεία και τί αυστηρότης; § 12. Τίς είναι ή άμοιβαία σχέσηις τών δικαιωμάτων και τών καθηκόντων; § 13. Τί είναι συνείδησις; § 14. Τί είναι ή ελευθέρα θέλησις; § 15. Ἡ άμαρτία εξήλειψε τήν ελευθέραν θέλησιν έν τῷ ανθρώπῳ; § 16. Τί είναι καταλογισμός τών πράξεων; § 17. Τί είναι άρετή; § 18. Είναι δυνατή τῷ ανθρώπῳ ή τελεία άρετή; § 19. Τί είναι κακία και τίνα τὰ κρατύνοντα αὐτήν;

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ
ΘΕΟΝ, ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ.

Α΄.

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

§ 20. Τί είναι εὐσέβεια και τί λατρεία; § 21. Τί είναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν; § 22. Τίνα τὰ αποτελέσματα τῆς πίστεως; § 23. Ὅποία είναι ή ἀληθής πρὸς τὸν Θεὸν πίστις; § 24. Τίς είναι ὁ ἀληθής ὑπὲρ τῆς πίστεως ζήλος; § 25. Τίνα είναι τὰ ἐναντία τῇ πίστει; § 26. Τί είναι ή πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη; § 27. Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν είναι ἀληθής; § 28. Τίνα είναι τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ; § 29. Τί είναι ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν; § 30. Τί είναι προσευχή ή λατρεία; § 31. Τί είναι κοινή προσευχή και τί έορταί; § 32. Πῶς πρέπει νὰ μεταχειρίζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ και τί είναι ὄρκος;

B'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

§ 33. Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον ἢ τί εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον; § 34. Τίς εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη; § 35. Τίνα εἶναι τὰ ἀντίθετα τῆ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη; § 36. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον; § 37. Τί εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ πλησίον, καὶ πρῶτον τί εἶνε ἰδιοκτησία; § 38. Πόσον σπουδαῖον καὶ ἱερὸν εἶναι τὸ καθήκον τοῦ σεβῆσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου; § 39. Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῷ καθήκοντι τούτῳ; § 40. Ἄρκει νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ πλησίον, ἢ τί εἶναι εὐποιία καὶ εὐεργεσία; § 41. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ὑπόληψιν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον; § 42. Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον; § 43. Τί εἶναι τὸ καθήκον τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους φιλαληθείας καὶ εἰλικρινείας; § 44. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ τί εἶναι γάμος; § 45. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων; § 46. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς; § 47. Τίνα εἶναι τὰ πρὸς ἀλλήλους τῶν οἰκοδεσποτῶν καὶ ὑπηρετῶν καθήκοντα; § 48. Τίνα τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία; § 49. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν; § 50. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα ;

Γ'.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

§ 51. Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πῶς διαιροῦμεν τὰ καθήκοντα ταῦτα; § 52. Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν; § 53. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν; § 54. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν; § 55. Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος; § 56. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

§ 57. Πῶς δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000082382

ονόματος; § 57. Πῶς δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν
τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίαι

ΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΕΠΙΛΟΓΙΔΟΥ

§ 57. Πῶς δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν
σταυρικὴ ἠθικὴ;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000082382